॥ अथ ऐतरेयब्राह्मणप्रारंभः ॥

ऋग्वेदीयादर्शग्रंथाः ।

ऋक्संहिता—परिभाषा–सर्वानुक्रम–
छंदर्षि–स्वाहाकारहोमनिर्णयप्रयोगा–
दिविविधोपयुक्तविषयसहिता
मन्त्रकोशयुताच — मू. ३ रु. ट ०।।०

ऐतरेयब्राह्मणः—भाष्यपाठैस्तत्रतत्रा–
नुवादितम् — मू. १ रु. ट ८=

शिक्षादिवेदषडंगानि—नाम
३ छंदः पिंगलनागस्य, ४ निघंटुः, निरुक्तंच
यास्कस्य, ५ श्रौतसूत्रं आश्वलायनस्य,
६ अष्टाध्यायीसूत्रपाठः पाणिनीयः — मू. १। ट. ८=

शिक्षादिचतुष्टयं—नाम १ शिक्षा, २
ज्योतिषं, ३ छंदः, ४ निघंटुः इति — मू. ८≡ ट. ०॥

गृह्यसूत्रं—आश्वलायनीयम्. — मू. ८≡ ट. ०॥

ऐतरेयारण्यकं (उपनिषद्) भाष्यपाठैः
संवाद्य शोधितमस्तीदं पुस्तकम् — मू. ०।० ट. ०॥

ॐनमःश्रीवेदपुरुषाय ॥ ॥ हरिःॐ ॥ अग्निर्वैदेवानामवमोविष्णुःपरमस्तदंतरेणसर्वाअन्यादेवताआग्नावैष्णवंपु
रोळाशंनिर्वपंतिदीक्षणीयमेकादशकपालंसर्वाभ्यएवैनंतद्देवताभ्योऽनंतरायंनिर्वपंत्यग्निर्वैसर्वादेवताविष्णुःसर्वादेवता
एतेवैयज्ञस्यांत्येतन्वौयदग्निश्चविष्णुश्चतद्यदाग्नावैष्णवंपुरोळाशंनिर्वपंत्यंतत एवतद्देवानृध्नुवंतितदाहुर्यदेकादशकपालः
पुरोळाशोद्वावग्नाविष्णूकैनयोस्तत्रक्लृप्तिःकाविभक्तिरित्यष्टाकपालआग्नेयोऽष्टाक्षरावैगायत्रीगायत्रमग्नेश्छंदस्त्रिकपा
लोवैष्णवस्त्रिर्हीदंविष्णुर्व्यक्रमतसैनयोस्तत्रक्लृप्तिःसाविभक्तिर्घृतेचरुंनिर्वपेतयोप्रतिष्ठितोमन्येतास्यांवावसनप्रतितिष्ठ
तियोनप्रतितिष्ठतितद्यद्घृतंतत्स्त्रियैपयोयेतंडुलास्तेपुंसस्तन्मिथुनंमिथुनेनैवैनंतत्प्रजयापशुभिःप्रजनयतिप्रजात्यैप्रजा
यतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेदारब्धयज्ञोवाएषआरब्धदेवतोयोदर्शपूर्णमासाभ्यांयजतआमावास्येनवाहविषेष्ट्वापौर्णमासे
नवातस्मिन्नेवहविषितस्मिन्बर्हिषिदीक्षेतैषोएकादीक्षासप्तदशसामिधेनीरनुब्रूयात्सप्तदशोवैप्रजापतिर्द्वादशमासाःपंच
र्तवोहेमंतशिशिरयोःसमासेनतावान्संवत्सरःसंवत्सरःप्रजापतिःप्रजापत्यायतनाभिरेवाभीराध्नोतियएवंवेद ॥ १ ॥
यज्ञोवैदेवेभ्यऽउदक्रामत्तमिष्टिभिःप्रैषमैच्छन्यदिष्टिभिःप्रैषमैच्छंस्तदिष्टीनामिष्टित्वंतमन्वविंदन्ननुवित्तयज्ञोराध्नोति
यएवंवेदाहूतयोवैनामैतायदाहुतयऽएताभिर्वैदेवान्यजमानोह्वयतितदाहुतीनामाहूतित्वमूतयःखलुवैतानामयाभिर्दे
वायजमानस्यहवमायंतियेवैपंथानोयाःस्रुतयस्तावाऊतयस्तऽउएवैतत्स्वर्गयाणायजमानस्यभवंतितदाहुर्यदन्योजुहो

त्यथयोनुचाहयजतिचकस्मात्तंहोतेत्याचक्षतइतियद्वावसतत्रयथाभाजनंदेवताअमुमावहामुमावहेत्यावाहयतितदेव
होतुर्होतृत्वंहोताभवतिहोतेत्येनमाचक्षतेयएवंवेद ॥ २ ॥ पुनर्वाएतमृत्विजोगर्भंकुर्वंतियंदीक्षयंत्यद्भिरभिषिंचंतिरे
तोवाआपःसरेतसमेवैनंतत्कृत्वादीक्षयंतिनवनीतेनाभ्यंजंत्याज्यंवैदेवानांसुरभिघृतंमनुष्याणामायुतंपितृणांनवनीतंग
र्भाणांतद्यन्नवनीतेनाभ्यंजंतिस्वेनैवैनंतद्भागधेयेनसमर्धयंत्यांजंत्येनंतेजोवाएतदक्ष्योर्यदांजनंसतेजसमेवैनंतत्कृत्वादी
क्षयंत्येकविंशत्यादर्भपिंजूलैःपावयंतिशुद्धमेवैनंतत्पूतंदीक्षयंतिदीक्षितविमितंप्रपादयंतियोनिर्वाऽएषादीक्षितस्ययद्दी
क्षितविमितंयोनिमेवैनंतत्स्वांप्रपादयंतितस्माद्ध्रुवाद्योनेरास्तेचचरतिचतस्माद्ध्रुवाद्योनेर्गर्भाधीयंतेचप्रचजायंतेतस्मा
दीक्षितंनान्यत्रदीक्षितविमितादादित्योभ्युदियाद्वाभ्यस्तमियाद्वापिवाभ्याश्रावयेयुर्वाससाप्रोर्णुवंत्युल्बंवाएतद्दीक्षित
स्ययद्वासउल्बेनैवैनंतत्प्रोर्णुवंतिकृष्णाजिनमुत्तरंभवत्युत्तरंवाउल्बाज्जरायुंजरायुणैवैनंतत्प्रोर्णुवंतिमुष्टीकुरुतेमुष्टीवैकृ
त्वागर्भोन्तःशेतेमुष्टीकृत्वाकुमारोजायतेतद्यन्मुष्टीकुरुतेयज्ञंचैवतत्सर्वाश्चदेवतामुष्ट्योःकुरुतेतदाहुर्नपूर्वदीक्षिणःसंस
वोस्तिपरिगृहीतोवाएतस्ययज्ञःपरिगृहीतादेवतानैतस्यार्तिरस्त्यपरदीक्षिणएवयथातथेत्युन्मुच्यकृष्णाजिनमवभृथम
भ्यवैतितस्मान्मुक्तागर्भाजरायोर्जायंतेसहैववाससाभ्यवैतितस्मात्सहैवोल्बेनकुमारोजायते ॥ ३ ॥ त्वमग्नेसप्रथाअ

स्माएतद्धितयोर्याः प्रत्नेनमन्मनासोमगीर्भिष्ट्वावर्धयामः तियःपूर्वमीजानःस्यात्तस्मैप्रत्नमितिपूर्वंकर्माभिवदतितत्तन्नादृ
त्यमग्निर्वृत्राणिजंघनत्त्वंसोमासिसत्पतिरितिवार्त्रघ्नावेवकुर्याद्वृत्रंवाएषहंतियंयज्ञउपनमतितस्माद्वार्त्रघ्नावेवकर्तव्याव
ग्निर्मुखंप्रथमोदेवतानामग्निश्चविष्णोतपउत्तमंमहइत्याग्नावैष्णवस्यहविषोयाज्यानुवाक्येभवतआग्नावैष्णव्यौरूपसमृ
द्धेएतद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृगभिवदत्यग्निश्चहवैविष्णुश्चदेवानांदीक्षापालौतौदीक्षायाईशातेतद्य
दाग्नावैष्णवंहविर्भवतियौदीक्षायाईशातेतौप्रीतौदीक्षांप्रयच्छतांयौदीक्षयितारौतौदीक्षयेतामितित्रिष्टुभौभवतःसेंद्रिय
त्वाय ॥ ४ ॥ गायत्र्यौस्विष्टकृतःसंयाज्येकुर्वीततेजस्कामोब्रह्मवर्चसकामस्तेजोवैब्रह्मवर्चसंगायत्रीतेजस्वीब्रह्मवर्च
सीभवतियएवंविद्वान्गायत्र्यौकुरुतउष्णिहावायुष्कामःकुर्वीतायुर्वाऽउष्णिक्सर्वमायुरेतियएवंविद्वानुष्णिहौकुरुतेऽ
नुष्टुभौस्वर्गकामःकुर्वीतद्वयोर्वाअनुष्टुभोश्चतुःषष्टिरक्षराणित्रयइमऊर्ध्वाएकविंशालोकाएकविंशत्यैकविंशत्यैवेमाँल्लो
कान्रोहतिस्वर्गएवलोकेचतुःषष्टितमेनप्रतितिष्ठतिप्रतितिष्ठतियएवंविद्वाननुष्टुभौकुरुतेबृहत्यौश्रीकामोयशस्कामःकुर्वी
तश्रीर्वैयशश्छंदसांबृहतीश्रियमेवयशआत्मन्धत्तेयएवंविद्वान्बृहत्यौकुरुतेपंक्तीयज्ञकामःकुर्वीतपांक्तोवैयज्ञउपैनंयज्ञो
नमतियएवंविद्वान्पंक्तीकुरुतेत्रिष्टुभौवीर्यकामःकुर्वीतौजोवाइंद्रियंवीर्यंत्रिष्टुबोजस्वींद्रियवान्वीर्यवान्भवतियएवंवि
द्वांस्त्रिष्टुभौकुरुतेजगत्यौपशुकामःकुर्वीतजागतावैपशवःपशुमान्भवतियएवंविद्वाञ्जगत्यौकुरुतेविराजावन्नाद्यकामः

कुर्वीतान्नंवैविराट्तस्माद्यस्यैवेहभूयिष्ठमन्नंभवतिसऽएवभूयिष्ठंलोकेविराजतितद्विराजोविराट्त्वंविस्वेषुराजतिश्रेष्ठः
स्वानांभवतियएवंवेद ॥ ५ ॥ अथोपंचवीर्यंवाएतच्छंदोयद्विराड्यत्त्रिपदातेनोष्णिहागायत्र्यौयदस्याएकादशाक्षरा
णिपदानितेनत्रिष्टुब्यत्त्रयस्त्रिंशदक्षरातेनानुष्टुब्नवाएकेनाक्षरेणच्छंदांसिवियंतिनद्वाभ्यांयद्विराट्तत्पंचमंसर्वेषांछंदसां
वीर्यमवरुंधेसर्वेषांछंदसांवीर्यमश्नुतेसर्वेषांछंदसांसायुज्यंसरूपतांसलोकतामश्नुतेऽन्नादोन्नपतिर्भवत्यश्नुतेप्रजयान्नाद्यंय
एवंविद्वान्विराजौकुरुतेतस्माद्विराजावेवकर्तव्यौप्रेद्धोअग्नइमोअग्नइत्येतेऋतंवावदीक्षासत्यंदीक्षातस्माद्दीक्षितेनसत्यमे
ववदितव्यमथोखल्वाहुःकोर्हतिमनुष्यःसर्वंसत्यंवदितुंसत्यसंहितावैदेवाअनृतसंहितामनुष्याइतिविचक्षणवतींवाचंव
देच्चक्षुर्वैविचक्षणंविह्येनेनपश्यतीत्येतद्धवैमनुष्येषुसत्यंनिहितंयच्चक्षुस्तस्मादाचक्षाणमाहुरद्रागितिसयद्यदर्शमित्याहा
थास्यश्रद्दधतियद्युवैस्वयंपश्यतिनबहूनांचनान्येषांश्रद्दधातितस्माद्विचक्षणवतीमेववाचंवदेत्सत्योत्तराहैवास्यवागुदि
ताभवतिभवति ॥ ६ ॥ इतिप्रथमपंचिकायांप्रथमोध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ॥ ॥

स्वर्गंवाएतेनलोकमुपप्रयंतियत्प्रायणीयस्तत्प्रायणीयस्यप्रायणीयत्वंप्राणोवैप्रायणीयउदानउदयनीयःसमानोहो
ताभवतिसमानौहिप्राणोदानौप्राणानांक्लृप्त्यैप्राणानांप्रतिप्रज्ञात्यैयज्ञोवैदेवेभ्यउदक्रामत्तेदेवानकिंचनाशक्नुवन्कर्तुंनप्रा ॥ २ ॥
जानंस्तेब्रुवन्नदितिंत्वयेमंयज्ञंप्रजानामेतिसातथेत्यब्रवीत्सावैवोवरंवृणाऽइतिवृणीष्वेतिसैतमेववरमवृणीतमत्प्रायणाय

ज्ञाः संतुमदुदयनाइतितथेतितस्मादादित्यश्चरुः प्रायणीयोभवत्यादित्यश्चरुरुदयनीयोभवत्युभयतोह्यस्याअथोएतंवरमवृणीतमयै
वप्राचींदिशंप्रजानाथाग्निनादक्षिणांसोमेनप्रतीचींसवित्रोदीचीमितिपथ्यांयजतियत्पथ्यांयजतितस्मादसौपुरउदेति
पश्चास्तमेतिपथ्यांह्येषोनुसंचरत्यग्निंयजतियदग्निंयजतितस्माद्दक्षिणतोग्रओषधयः पच्यमानाआयंत्याग्नेय्योह्योषधयः
सोमंयजतिय त्सोमंयजतितस्मात्प्रतीच्योप्यापोबह्व्यः स्यंदंतेसौम्याह्यापः सवितारंयजतियत्सवितारंयजतितस्मादुत्तर
तः पश्चादयंभूयिष्ठंपवमानः पवतेसवितृप्रसूतोह्येषएतत्पवतउत्तमामदितिंयजतियदुत्तमामदितिंयजतितस्मादसाविमां
वृष्ट्याभ्युनत्त्यंभिजिघ्रतिपंचदेवतायजतिपांक्तोयज्ञः सर्वादिशः कल्पंतेकल्पतेयज्ञोपितस्यैजनतायैकल्पतेयत्रैवंविद्वान्हो
ताभवति ॥ ७ ॥ यस्तेजोब्रह्मवर्चसमिच्छेत्प्रयाजाहुतिभिः प्राङ्सइयात्तेजोवैब्रह्मवर्चसंप्राचीदिक्तेजस्वीब्रह्मव
र्चसीभवतियएवंविद्वान्प्राङेतियोन्नाद्यमिच्छेत्प्रयाजाहुतिभिर्दक्षिणासइयादन्नादोवाएषोन्नपतिर्यदग्निरन्नादोन्नपति
र्भवत्यश्नुतेप्रजयान्नाद्यंयएवंविद्वान्दक्षिणैतियः पशूनिच्छेत्प्रयाजाहुतिभिः प्रत्यङ्सइयात्पशवोवाएतेयदापः पशुमान्भव
तियएवंविद्वान्प्रत्यङ्ङेतियः सोमपीथमिच्छेत्प्रयाजाहुतिभिरुदङ्सइयादुत्तराहवैसोमोराजाप्रसोमपीथमाप्नोतियएवंवि
द्वानुदङ्ङेतिस्वर्ग्यैवोर्ध्वादिक्सर्वासुदिक्षुराध्नोतिसम्यंचोवाऽइमेलोकाः सम्यंचोस्माऽइमेलोकाः श्रियैदीद्यतियएवंवेदप
थ्यांयजतियत्पथ्यांयजतिवाचमेवतद्यज्ञमुखेसंभरतिप्राणापानावग्नीषोमौप्रसवायसविताप्रतिष्ठित्याअदितिः पथ्यामेव

ब्रा. यजतिंयत्पथ्यामेवयजतिंवाचैवतद्यज्ञंपंथामपिनयतिंचक्षुषीएवाग्नीषोमौप्रसवायसविताप्रतिष्ठित्याअदितिंश्चक्षुषावैदे प्र. पं.
॥ ३ ॥ वायज्ञंप्राजानंश्चक्षुषावाएतत्प्रज्ञायतेंयदप्रज्ञेयंतस्मादपिंमुग्धश्चरित्वायदैवानुष्ठ्याचक्षुषाप्रजानात्यथप्रजानातिंयद्वैत
देवायज्ञंप्राजानन्नस्यांवावतत्प्राजानन्नस्यांसमभरन्नस्यैवैयज्ञस्तायतेंऽस्यैक्रियतेस्यैसंभ्रियतइयंह्यदितिस्तदुत्तमामदितिं अ. २
यजतियदुत्तमामदितिंयजतिंयज्ञस्यप्रज्ञात्यैस्वर्गस्यलोकस्यानुख्यात्यै ॥ ८ ॥ देवविशःकल्पयितव्याइत्याहुस्ताःकल्प
मानाअनुमनुष्यविशःकल्पंतइतिंसर्वाविशःकल्पंतेकल्पतेयज्ञोपितस्यैजनतायैकल्पतेंयत्रैवंविद्वान्होताभवतिंस्वस्तिनः
पथ्यासुधन्वस्वित्यन्वाहस्वस्त्यप्सुवृजनेस्वर्वति ॥ स्वस्तिनःपुत्रकृथेषुयोनिषुस्वस्तिरायेमरुतोदधातनेतिंमरुतोवैदेवा
नांविशस्ताएवैतद्यज्ञमुखेचीक्लृप्त्सवैश्छंदोभिर्यजेदित्याहुःसर्वैर्वैछंदोभिरिष्ट्वादेवाःस्वर्गंलोकमजयंस्तथैवैतद्यजमानःस
वैश्छंदोभिरिष्ट्वास्वर्गंलोकंजयतिंस्वस्तिनःपथ्यासुधन्वसु[1] ॥ स्वस्तिरिद्धिप्रपथेश्रेष्ठेतिंपथ्यायाःस्वस्तेस्त्रिष्टुभावग्नेनयसु
पथारायेअस्मान्देवानामपिपंथामगन्मेत्यग्नेस्त्रिष्टुभौत्वंसोमप्रचिकितोमनीषायातेधामानिदिवियापृथिव्यामितिंसोम
स्यत्रिष्टुभावाविश्वदेवंसत्पतिंयइमाविश्वाजातानीतिंसवितुर्गायत्र्यौसुत्रामाणंपृथिवींद्यामनेहसंमहीमूषुमातरंसुव्रताना
मित्यदितेर्जगत्यावेतानिवावसर्वाणिच्छंदांसिगायत्रंत्रैष्टुभंजागतमन्वन्यान्येतानिहियज्ञेप्रतमामिवक्रियंतंएतैर्हवाअ ॥ ३ ॥

१ भाष्येत्रावसानाभावः ‘धन्वसुस्वस्तिऋद्धि’ इतिसंहितापाठस्तत्र ।

स्यच्छंदोभिर्यजतःसर्वैश्छंदोभिरिष्टंभवतियएवंवेद ॥ ९ ॥ तावाऽएताःप्रवत्यौनेतृमत्यःपथिमत्यःस्वस्तिमत्यएतस्यह
विषोय[illegible]एताभिर्वाइष्ट्वादेवाःस्वर्गंलोकमजयंस्तथैवैतद्यजमानएताभिरिष्ट्वास्वर्गंलोकंज[illegible]तितासुपदमस्ति
स्वस्तिरायेमरुतोद[illegible]ौंतरिक्षभाजनास्तेभ्योहयोनिवेद्यस्वर्गंलोकमेतीश्वराहैनंनिवारोद्धोर्विंवा
मंथितोःसयदाहस्वस्तिरायेमरुतोदधातनेतितंमरुद्भ्योदेवविड्भ्योयजमानंनिवेदयतिनहवाएनंमरुतोदेवविशःस्वर्गंलो
[illegible]धतेनविमथ्नतेस्वस्तिहैनमत्यजंतिस्वर्गंलोकमभियएवंवेदविराजावेतस्यहविषःस्विष्टकृतःसंयाज्येस्यातांयेत्रय
स्त्रिंशदक्षरे॥ सेदग्निरग्नीँऽरत्यस्त्वन्यान्त्सेदग्निर्योवनुष्यतोनिपातीत्येतेविराड्भ्यांवाइष्ट्वादेवाःस्वर्गंलोकमजयंस्तथैवैत
द्यजमानोविराड्भ्यामिष्ट्वास्वर्गंलोकंजयतितित्रयस्त्रिंशदक्षरेभवतस्त्रयस्त्रिंशद्वैदेवाऽअष्टौवसवएकादशरुद्राद्वादशादि
त्याःप्रजापतिश्चवषट्कारश्चतत्प्रथमेयज्ञमुखेदेवताअक्षरभाजःकरोत्यक्षरेणाक्षरेणैवतद्देवतांप्रीणातिदेवपात्रेणैवतद्देवता
स्तर्पयति ॥१०॥ प्र[illegible]णीयमि[illegible]तदीक्षितमिवयत्प्रायणीयस्यानुयाजाऽइति
[illegible]वत्कर्तव्यंप्राणावैप्रयाजाःप्रजानुयाजायत्प्रयाजानंतरियात्प्राणांस्तद्यजमानस्यांतरियाद्य
दनुयाजानंतरियात्प्रजांतद्यजमानस्यांतरियात्तस्मात्प्रयाजवदेवानुयाजवत्कर्तव्यंपत्नीर्नसंयाजयेत्संस्थितयजुर्नजुहुया
त्तावतैवयज्ञोसंस्थितःप्रायणीयस्यनिष्कासंनिदध्यात्तमुदयनीयेनाभिनिर्वपेद्यज्ञस्यसंतत्यैयज्ञस्याव्यवच्छेदायाथोखलु

 यस्यामेवस्थाल्यांप्रायणीयंनिर्वपेत्तस्यामुदयनीयंनिर्वपेत्तावतैवयज्ञःसंततोव्यवच्छिन्नोभवत्यमुष्मिन्वाएतेनलोकेराध्नु
 वंतिनास्मिन्नित्याहुर्यत्प्रायणीयमितिप्रायणीयमितिनिर्वपंतिप्रायणीयमितिचरंतिप्रयंत्येवास्माल्लोकाद्यजमानाइत्यवि
द्ययैवतदाहुर्व्यतिषजेद्याज्यानुवाक्यायाःप्रायणीयस्यपुरोनुवाक्यास्ताउदयनीयस्ययाज्याःकुर्याद्याउदयनीयस्यपुरोनु
वाक्यास्ताःप्रायणीयस्ययाज्याःकुर्यात्तद्व्यतिषजत्युभयोर्लोकयोर्ऋद्ध्याउभयोर्लोकयोःप्रतिष्ठित्याउभयोर्लोकयोर्ऋध्नो
त्युभयोर्लोकयोःप्रतितिष्ठतिप्रतितिष्ठतियएवंवेदादित्यश्चरुःप्रायणीयोभवत्यादित्यउदयनीयोयज्ञस्यधृत्यैयज्ञस्यबर्सन
ध्यैयज्ञस्याप्रस्रंसायतद्यथैवादइतिहस्माहतेजन्याउभयतोंतयोरप्रस्रंसायबर्सौनह्यत्येवमेवैतद्यज्ञस्योभयतोंतयोरप्रस्रं
सायबर्सौनह्यतियदादित्यश्चरुःप्रायणीयोभवत्यादित्यउदयनीयःपथ्ययैवेतस्वस्त्याप्रयंतिपथ्यांस्वस्तिमभ्युद्यंतिस्वस्त्ये
वेतःप्रयंतिस्वस्त्युद्यंतिस्वस्त्युद्यंति ॥ ११ ॥ इतिप्रथमपंचिकायांद्वितीयोध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ॥

प्राच्यांवैदिशिदेवाःसोमंराजानमक्रीणंस्तस्मात्प्राच्यांदिशिक्रीयतेतंत्रयोदशान्मासादक्रीणंस्तस्मात्त्रयोदशोमासो
नानुविद्यतेनवैसोमविक्रय्यनुविद्यतेपापोहिसोमविक्रयीतस्यक्रीतस्यमनुष्यानभ्युपावर्तमानस्यदिशोवीर्याणींद्रियाणि
व्युदसीदंस्तान्येकयर्चावारुरुत्संततानिनाशक्नुवंस्तानिद्वाभ्यांतानितिसृभिस्तानिचतसृभिस्तानिपंचभिस्तानिषड्भिस्ता ॥ ४ ॥

द्यत्कामयतेयएवंवेदंतस्मादेतेषुकर्मस्वष्टावष्टावनूच्यंतंइंद्रियाणांवीर्याणामवरुद्ध्यै ॥ १२ ॥ सोमायक्रीतायप्रोह्यमाणा
यानुब्रूहीत्याहाध्वर्युर्भद्रादभिश्रेयःप्रेहीत्यन्वाहायंवावलोकोभद्रस्तस्मादसावेवलोकःश्रेयान्स्वर्गमेवतल्लोकंयजमानं
गमयतिबृहस्पतिःपुरएताते ऽअस्त्वितिब्रह्मवैबृहस्पतिर्ब्रह्मैवास्माएतत्पुरोगवंमकर्णवैब्रह्मण्वद्रिष्यत्यथेमवस्यवर ऽआ
पृथिव्या ऽइतिदेवयजनंवैवरंपृथिव्यैदेवयजनएवैनंतदवसाययत्यारेशत्रून्कृणुहिसर्ववीरइतिद्विषंतमेवास्मैतत्पाप्मानं
भ्रातृव्यमपबाधते ऽधरंपादयतिसोमयास्तेमयोभुवइतितृचंसौम्यंगायत्रमन्वाहसोमेराजनिप्रोह्यमाणेस्वयैवैनंतद्देवत
यास्वेनच्छंदसासमर्धयतिसर्वेनंदंतियशसागतेनेत्यन्वाहयशोवैसोमोराजासर्वोहवाएतेनक्रीयमाणेननंदतियश्चयज्ञेल
प्स्यमानोभवतियश्चनसभासाहेनसख्यासखायइत्येषवैब्राह्मणानांसभासाहःसखायत्सोमोराजाकिल्बिषस्पृदित्येषउए
वकिल्बिषस्पृद्योवैभवतियःश्रेष्ठतामश्नुतेसकिल्बिषंभवतितस्मादाहुर्मानुवोचोमाप्रचारीःकिल्बिषंनुमायातयन्नितिपि
तुषणिरित्यन्नंवैपितुदक्षिणावैपितुतामेनेनसनोत्यन्नसनिमेवैनंतत्करोत्यरंहितोभवतिवाजिनायेतींद्रियंवैवीर्यंवाजिनं
माजरसंहास्मैवाजिनंनापच्छिद्यतेयएवंवेदागन्देवइत्यन्वाहागतोहिसतर्हिभवत्यृतुभिर्वर्धतुक्षयमित्यृतवोवैसोमस्यरा
ज्ञोराजभ्रातरोयथामनुष्यस्यतैरेवैनंतत्सहागमयतिदधातुनःसवितासुप्रजामिषमित्याशिषमाशास्तेसनःक्षपाभिरहभि
श्चजिन्वत्वित्यहानिवाअह्नानिरात्रयःक्षपाअहोरात्रैरेवास्माएतामाशिषमाशास्तेप्रजावंतंरयिमस्मेसमिन्वत्वित्याशिषमे

वाशास्तैयातेधामानिहविषायजंतीत्यन्वाहताते विश्वापरिभूरस्तुयज्ञं ॥ गयस्फानःप्रतरणःसुवीरइतिगवांनस्फावयि
ताप्रतारयितैधीत्येवतदाहावीरहाप्रचरासोमदुर्यानितिगृहावैदुर्याबिभ्यतिवैसोमाद्राज्ञआयतोयजमानस्यगृहाःसयदे
तामन्वाहशांत्यैवैनंतच्छमयतिसोस्यशांतोनप्रजांनपशून्हिनस्तीमांधियंशिक्षमाणस्यदेवेतिवारुण्यापरिदधातिवरुणदे
वत्योवाएषतावद्यावदुपनद्धोयावत्परिश्रितानिप्रपद्यतेस्वयैवैनंतद्देवतयास्वेनच्छंदसासमर्धयतिशिक्षमाणस्यदेवेतिशि
क्षतेवाएषयोयजतेक्रतुंदक्षंवरुणसंशिशाधीतिवीर्यंप्रज्ञानंवरुणसंशिशाधीत्येवतदाहययातिविश्वादुरितातरेमसुतर्मा
णमधिनावंरुहेमेतियज्ञोवैसुतर्मानौःकृष्णाजिनंवैसुतर्मानौर्वाग्वैसुतर्मानौर्वाचमेवतदारुह्यतयास्वर्गंलोकमभिसंतरति
ताएताअष्टावन्वाहरूपसमृद्धाएतद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृगभिवदतितासांत्रिःप्रथमामन्वाहत्रि
रुत्तमांताद्वादशसंपद्यंतेद्वादशवैमासाःसंवत्सरःसंवत्सरःप्रजापतिःप्रजापत्यायतनाभिरेवाभीराध्नोतियएवंवेदत्रिःप्रथ
मांत्रिरुत्तमामन्वाहयज्ञस्यैवतद्बर्सौनह्यतिस्थेम्नेबलायाविस्रंसाय ॥ १३ ॥ अन्यतरोनड्वान्युक्तःस्यादन्यतरोविमुक्तो
ऽथराजानमुपावहरेयुर्यदुभयोर्विमुक्तयोरुपावहरेयुःपितृदेवत्यंराजानंकुर्युर्यद्युक्तयोरयोगक्षेमःप्रजाविंदेत्ताःप्रजाःपरि
प्लवेरन्योनड्वान्विमुक्तस्तच्छालासदांप्रजानांरूपंयोयुक्तस्तच्चक्रियाणांतेयेयुक्तेन्येविमुक्तेऽन्यउपावहरंत्युभावेवतेक्षेमयो ॥ ५ ॥
गौकल्पयंतिदेवासुरावाएषुलोकेषुसमयतंतएतस्यांप्राच्यांदिश्ययतंतंतांस्ततोसुराअजयंस्तेदक्षिणस्यांदिश्ययतंतंता

स्ततोसुराअजयँस्तेप्रतीच्यांदिश्ययतंततांस्ततोसुराऽअजयँस्तउदीच्यांदिश्ययतंततांस्ततोसुराअजयँस्तउदीच्यांप्राच्यां
दिश्ययतंततेततोनपराजयंतसैषादिगपराजितातस्मादेतस्यांदिशियतेतवायातयेद्वैश्वरोहानृणाकतौस्तेदेवाअब्रुवन्नरा
जतयावैनोजयंतिराजानंकरवामहाइतितथेतितेसोमंराजानमकुर्वँस्तेसोमेनराज्ञासर्वादिशोजयन्नेषवैसोमराजायोयज
तेप्राचितिष्ठत्यादधतितेनप्राचींदिशंजयतितंदक्षिणापरिवहंतितेनदक्षिणांदिशंजयतितंप्रत्यंचमावर्तयंतितेनप्रतीचींदि
शंजयतितमुदीचस्तिष्ठतउपावहरंतितेनोदीचींदिशंजयतिसोमेनराज्ञासर्वादिशोजयतियएवंवेद ॥ १४ ॥ हविराति
थ्यंनिरुप्यतेसोमेराजन्यागतेसोमोवैराजायजमानस्यगृहानागच्छतितस्माएतद्धविरातिथ्यंनिरुप्यतेतदातिथ्यस्याति
थ्यत्वंनवकपालोभवतिनववैप्राणाःप्राणानांक्लृप्त्यैप्राणानांप्रतिप्रज्ञात्यैवैष्णवोभवतिविष्णुर्वैयज्ञःस्वयैवैनंतद्देवतयास्वे
नच्छंदसासमर्धयतिसर्वाणिवावच्छंदांसिचपृष्ठानिचसोमंराजानंक्रीतमन्वायंतियावंतःखलुवैराजानमनुयंतितेभ्यःस
र्वेभ्यऽआतिथ्यंक्रियतेग्निंमंथंतिसोमेराजन्यागतेतद्यथैवादोमनुष्यराजऽआगतेन्यस्मिन्वार्हत्युक्षाणंवावेहतंवाक्षदंतऽ
एवमेवास्माऽएतत्क्षदंतेयदग्निंमंथंत्यग्निर्हिदेवानांपशुः ॥ १५ ॥ अग्नयेमथ्यमानायानुब्रूहीत्याहाध्वर्युरभित्वादेवसवि
तरितिसावित्रीमन्वाहतदाहुर्यदग्नयेमथ्यमानायानुवाचाहाथकस्मात्सावित्रीमन्वाहेतिसवितावैप्रसवानामीशेसवितृप्र
सूताएवैनंतन्मंथंतितस्मात्सावित्रीमन्वाहमहीद्यौःपृथिवीचनइतिद्यावापृथिवीयामन्वाहतदाहुर्यदग्नयेमथ्यमानायानु

ऐ. ब्रा. त्राचाहाथकस्माद्द्यावापृथिवीयामन्वाहेतिद्यावापृथिवीभ्यांवाएतंजातंदेवाःपर्यगृह्णंस्ताभ्यामेवाद्यापिपरिगृहीतंस्तस्मा प्र. पं.
॥ ६ ॥ द्द्यावापृथिवीयामन्वाहत्वामग्नेपुष्करादधीतितृचमाग्नेयंगायत्रमन्वाहाग्नौमथ्यमानेस्वयैवैनंतद्देवतयास्वेनच्छंदसासम अ. २
र्धयत्यथर्वानिरमंथतेतिरूपसमृद्धमेतद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृगभिवदतिसयदिनजायेतयदिचिरं
जायेतराक्षोघ्न्योगायत्र्योनूच्याअग्नेहंसिन्यत्रिणमित्येतारक्षसामपहत्यैरक्षांसिवाएनंतर्ह्यालभंतेयर्हिनजायतेयर्हिचिरं
जायतेसयद्येकस्यामेवानूक्तायांजायेतयदिद्वयोरथोतब्रुवंतुजंतवइतिजातायजातवतीमभिरूपामनुब्रूयाद्यद्यज्ञेभिरूपंत
त्समृद्धमायंहस्तेनखादिनमितिहस्ताभ्यांह्येनंमंथंतिशिशुंजातमितिशिशुरिववाएषप्रथमजातोयदग्निर्नबिभ्रतिविशाम
ग्निंस्वध्वरमितियद्वैदेवानांनेतितदेषामो ३ मितिप्रदेवंदेववीतयेभरतावसुवित्तममितिप्रह्रियमाणायाभिरूपायद्यज्ञेभि
रूपंतत्समृद्धमास्वेयोनौनिषीदत्वित्येषहवाऽअस्यस्वोयोनिर्यदग्निरग्नेराजातंजातवेदसीतिजातइतरोजातवेदाइतरःप्रि
यंशिशीतातिथिमित्येषहवाअस्यप्रियोतिथिर्यदग्निरग्नेःस्योनआगृहपतिमितिशांत्यामेवैनंतद्दधात्यग्निनाग्निःसमिध्यते
कविर्गृहपतिर्युवा ॥ हव्यवाड्जुह्वास्यइत्यभिरूपायद्यज्ञेभिरूपंतत्समृद्धंत्वंह्यग्नेअग्निनाविप्रोविप्रेणसन्त्सतेतिविप्रइत
रोविप्रइतरःसन्नितरःसन्नितरःसखासख्यासमिध्यसइत्येषहवाअस्यस्वःसखायदग्निरग्नेस्तंमर्जयंतसुक्रतुंपुरोयावानमा ॥ ६ ॥
जिषु ॥ स्वेषुक्षयेषुवाजिनमित्येषहवाअस्यस्वःक्षयोयदग्निरग्नेर्यज्ञेनयज्ञमयजंतदेवाइत्युत्तमयापरिदधातियज्ञेनवैतद्दे

वायज्ञमयजंतंयदग्निनाग्निमयजंततेस्वर्गंलोकमायँस्तानिधर्माणिप्रथमान्यासन् ॥ तेहनाकंमहिमानःसचंतंयत्रपूर्वेसा
ध्याःसंतिदेवाइतिच्छंदांसिवैसाध्यादेवास्तेग्रेग्निनाग्निमयजंततेस्वर्गंलोकमायन्नादित्याश्चैवेहासन्नंगिरसश्चतेग्रेग्निनाग्नि
मयजंततेस्वर्गंलोकमायंन्त्सैषास्वर्ग्याहुतिर्यदग्न्याहुतिर्यदिहवाअप्यब्राह्मणोक्तोयदिदुरुक्तोक्तोयजतेथहैषाहुतिर्गच्छत्ये
वदेवान्नपाप्मनासंसृज्यतेगच्छत्यस्याहुतिर्देवान्नास्याहुतिःपाप्मनासंसृज्यतेयएवंवेदताएतास्त्रयोदशान्वाहरूपसमृद्धा
एतद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृगभिवदतितासांत्रिःप्रथमामन्वाहत्रिरुत्तमांताःसप्तदशसंपद्यंतेसप्तद
शोवैप्रजापतिर्द्वादशमासाःपंचर्तवस्तावान्त्संवत्सरःसंवत्सरःप्रजापतिःप्रजापत्यायतनाभिरेवाभीराध्नोतियएवंवेदत्रिः
प्रथमांत्रिरुत्तमामन्वाहयज्ञस्यैवतद्बर्सौनह्यतिस्थेम्नेबलायाविस्रंसाय ॥ १६ ॥ समिधाग्निंदुवस्यताप्यायस्वसमेतुतइ
त्याज्यभागयोःपुरोनुवाक्येभवतआतिथ्यवत्यौरूपसमृद्धेएतद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृगभिवदति
सैषाग्नेय्यतिथिमतीनसौम्यातिथिमत्यस्तियत्सौम्यातिथिमतीस्याच्छश्वत्सातस्यादेतत्त्वेवैषातिथिमतीयदापीनवतीयदा
वाअतिथिंपरिवेविषत्यापीनइववैसतर्हिभवतितयोर्जुषाणेनैवयजतीदंविष्णुर्विचक्रमेतदस्यप्रियमभिपाथोअश्यामिति
वैष्णव्यौत्रिपदामनूच्यचतुष्पदयायजतिसप्तपदानिभवंतिशिरोवाएतद्यज्ञस्ययदातिथ्यंसप्तवैशीर्षन्प्राणाःशीर्षन्नेवत
त्प्राणान्दधातिहोतारंचित्ररथमध्वरस्यप्रप्रायमग्निर्भरतस्यशृण्वइतिस्विष्टकृतःसंयाज्येभवतआतिथ्यवत्यौरूपसमृद्धेए

तद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृगभिवदतित्रिष्टुभौभवतःसेंद्रियत्वायैळांतंभवतीळांतेनवाएतेनदेवाअ
राध्नुवन्यदातिथ्यंतस्मादिळांतमेवकर्तव्यंप्रयाजानेवात्रयजंतिनानुयाजान्प्राणावैप्रयाजानुयाजास्तेयइमेशीर्षन्प्राणास्ते
प्रयाजायेवांचस्तेनुयाजाःसयोत्रानुयाजान्यजेद्यथेमान्प्राणानालुप्यशीर्षंधित्सेत्ताद्दक्तदतिरिक्तंतत्समुवाइमेप्राणाविद्रे
येचेमेयेचेमेतद्यदेवात्रप्रयाजान्यजंतिनानुयाजांस्तत्रसकामंउपाप्तोयोनुयाजेषुयोनुयाजेषु ॥ १७ ॥ ॥ इतिप्रथमपं
चिकायांतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

यज्ञोवैदेवेभ्यउदक्रामंन्नवोहमन्नंभविष्यामीतिनेतिदेवाअब्रुवन्नन्नमेवनोभविष्यसीतितंदेवाविमेथिरेसहैभ्योविहृतो
नप्रबभूवतेहोचुर्देवानवैनइत्थंविहृतोलंभविष्यतिहंतेमंयज्ञंसंभरामेतितथेतितंसंजभ्रुस्तंसंभृत्योचुरश्विनाविमंभिषज्य
तमित्यश्विनौवैदेवानांभिषजावश्विनावध्वर्यूतस्मादध्वर्यूघर्मंसंभरतस्तंसंभृत्याहतुर्ब्रह्मन्प्रवर्ग्येणप्रचरिष्यामोहोतरभि
ष्टुहीति ॥ १८ ॥ ब्रह्मजज्ञानंप्रथमंपुरस्तादितिप्रतिपद्यतेब्रह्मवैबृहस्पतिर्ब्रह्मणैवैनंतद्भिषज्यतीयंपित्रेराष्ट्र्येत्यग्रइति
वाग्वैराष्ट्रीवाचमेवास्मिंस्तद्दधातिमहान्महीअस्तभायद्विजातइतिब्राह्मणस्पत्याब्रह्मवैबृहस्पतिर्ब्रह्मणैवैनंतद्भिषज्यत्य
भित्यंदेवंसवितारमोण्योरितिसावित्रीप्राणोवैसविताप्राणमेवास्मिंस्तद्दधातिसंसीदस्वमहाँअसीत्येवैनंसमसादयन्नंजंति

१ ‘ ब्रह्म३न्प्रवर्ग्येण ’ इतिप्लुतोच्चारणमिष्टमत्रभाष्ये ।

यंप्रथयंतोनविप्राइत्यंज्यमानायाभिरूपांयद्यज्ञेभिरूपंतत्समृद्धंपतंगमक्तमसुरस्यमाययायोनःसनुत्योअभिदासदग्नेभ वानोअग्नेसुमनाउपेताविविद्धेद्धेअभिरूपेयद्यज्ञेभिरूपंतत्समृद्धंकृणुष्वपाजःप्रसितिंनपृथ्वीमितिपंचराक्षोघ्नयोरक्षसामप हत्यैपरित्वागिर्वणोगिरोधिद्वयोरदधाउक्थ्यंवचःशुक्रंतेअन्यद्यजतंतेअन्यदपश्यंगोपामनिपद्यमानमितिंचतस्रएकपा तिन्यंस्ताएकविंशतिर्भवंत्येकविंशोयंपुरुषोदशहस्त्याअंगुलयोदशपाद्याऽआत्मैकविंशस्तमिममात्मानमेकविंशंसंस्कुरु ते ॥ १९ ॥ स्रक्केद्रप्सस्यधमतःसमस्वरन्निर्तिनवपावमान्योनववैप्राणाःप्राणानेवास्मिंस्तद्दधात्ययंवेनश्चोदयत्पृश्निग र्भाइत्ययंवैवेनोस्माद्वाऊर्ध्वाअन्येप्राणावेनंत्यवांचोन्येतस्माद्वेनःप्राणोवाअयंसंनाभेरिरितिंतस्मान्नाभिस्तन्नाभेर्नाभित्वं प्राणमेवास्मिंस्तद्दधातिंपवित्रंतेविततंब्रह्मणस्पतेतपोष्पवित्रंविततंदिवस्पदेवियत्पवित्रंधिषणाअतन्वतेतिंपूतवंतःप्रा णास्तइमेवांचोरेतस्योमूत्र्यःपुरीष्यइत्येतानेवास्मिंस्तद्दधाति ॥ २० ॥ गणानांत्वागणपतिंहवामहइतिब्राह्मणस्पत्यंब्र ह्मवैबृहस्पतिर्ब्रह्मणैवैनंतद्भिषज्यतिंप्रथश्चयस्यसप्रथश्चनामेतिघर्मतन्वःसतनुमेवैनंतत्सरूपंकरोतिंरथंतरमाजभाराव सिष्ठः ॥ भरद्वाजोबृहदाचक्रेअग्नेरितिंबृहद्रथंतरवंतमेवैनंतत्करोत्यपश्यंत्वामनसाचेकितानमितिंप्रजावान्प्राजापत्यः प्रजामेवास्मिंस्तद्दधातिंकाराधद्धोत्राश्विनावामितिंनवविच्छंदसस्तदेतद्यज्ञस्यांतस्त्यंविक्षुद्रमिववाअंतस्त्यमणीयइवच

१ यद्यप्यत्रभाष्ये ‘ पुरीष्या ’ इतिदृश्यंतेतथापि पुरीषायहितःपुरीष्यइतिव्युत्पत्त्यामूलपाठवएसुवचः ।

स्थवीयइवचर्तस्मादेताविच्छंदसोभवंत्येताभिर्होश्विनोःकक्षीवान्प्रियंधामोपागच्छंत्सपरमंलोकमजयदुपाश्विनोःप्रियं
धामगच्छतिंजयतिपरमंलोकंयएवंवेदाभात्यग्निरुषसामनीकमितिसूक्तंपीपिवांसमश्विनाघर्ममच्छेत्यभिरूपंयद्यज्ञेभिरू
पंतत्समृद्धंतदुत्रैष्टुभंवीर्यंवैत्रिष्टुंब्वीर्यमेवास्मिंस्तद्दधातिंग्रावाणेवतदिदर्थंजरेथेइतिसूक्तमक्षीइवकर्णाविवनासेवेत्यंगस
माख्यायमेवास्मिंस्तादिंद्रियाणिदधातितदुत्रैष्टुभंवीर्यंवैत्रिष्टुंब्वीर्यमेवास्मिंस्तद्दधातीळेद्यावापृथिवीपूर्वचित्तयइतिसूक्तं
मग्निंघर्मंसुरुचंयामन्निष्टयइत्यभिरूपंयद्यज्ञेभिरूपंतत्समृद्धंतदुजागतंजागतावैपशवः पशूनेवास्मिंस्तद्दधातियाभिरमु
मावतंयाभिरमुमावतमित्येतावतोहात्राश्विनौकामान्ददृशतुस्तानेवास्मिंस्तद्दधातितैरेवैनंतत्समर्धयत्यरूरुचदुषसःपृ
श्निरग्रियइतिरुचितवतीरुचमेवास्मिंस्तद्दधातिद्युभिरक्तुभिःपरिपातमस्मानित्युत्तमयापरिदधात्यरिष्टेभिरश्विनासौ
भगेभिः ॥ तन्नोमित्रोवरुणोमामहंतामदितिःसिंधुःपृथिवीउतद्यौरित्येतैरेवैनंतत्कामैःसमर्धयतीतिनुपूर्वंपटलं ॥२१॥
अथोत्तरमुपह्वयेसुदुघांधेनुमेतांहिङ्कृण्वतीवसुपत्नीवसूनामभित्वादेवसवितःसमीवत्संनमातृभिःसंवत्सइवमातृभिर्यस्ते
स्तनःशशयोयोमयोभूर्गौरमीमेदनुवत्संमिषंतंनमसेदुपसीदतंसंजानानाउपसीदन्नभिज्ञ्वादशभिर्विवस्वतोदुहंतिसप्तैकां
समिद्धोअग्निरश्विनासमिद्धोअग्निर्वृषणारातिर्दिवस्तदुप्रयक्षतममस्यकर्मातमन्वन्नभोदुह्यतेघृतंपर्यउत्तिष्ठब्रह्मणस्पतेऽधु
क्षत्पिप्युषीमिषमुपद्रवपयसागोधुगोषमासुतेसिंचताश्रियंमानूनमश्विनोर्ऋषिःसमुत्येमहतीरपऽइत्येकविंशतिरभिरूपा

॥ ८ ॥

यद्यज्ञेभिरूपंतत्समृद्धंमुदुष्यदेवःसविताहिरण्ययेत्यनूत्तिष्ठतिंप्रैतुब्रह्मणस्पतिरित्यनुप्रैतिंगंधर्वइत्थापदमस्यरक्षतीतिंख
रमवेक्षतेंनाकेसुपर्णमुपयत्पतंतमित्युपविशतिंतप्तोवांघर्मोंनक्षतिस्वहोतोंभापिबतमश्विनेतिपूर्वाह्णेयजत्यंग्नेवीहीत्यनुव
षट्करोतिंस्विष्टकृद्भाजनंयदुस्त्रियास्वाहुतंघृतंपयोऽस्यपिबतमश्विनेत्यपराह्णेयजत्यंग्नेवीहीत्यनुवषट्करोतिस्विष्टकृद्भाज
नेंत्रयाणांहवैहविषांस्विष्टकृतेनसमवद्यंतिंसोमस्यघर्मस्यवाजिनस्येतिंसयदनुवषट्करोत्यंग्नेरेवस्विष्टकृतोनंतरित्यैविश्वा
आशादक्षिणसादितिब्रह्माजपतिंस्वाहाकृतःशुचिर्देवेषुघर्मःसमुद्रादूर्मिः दियर्तिवेनोद्रप्सःसमुद्रमभियज्जिगाति ॥
सखेसखायमभ्याववृत्स्वोर्ध्वऊषुणऊतयंऊर्ध्वोनःपाह्यंहसंस्तंघेमित्थानमस्विनइत्यभिरूपायद्यज्ञेभिरूपंतत्समृद्धंपावक
शोचेतवहिक्षयंपरीतिभक्षमाकांक्षतेंहुतंहविर्मधुहविरिंद्रतमेग्नावश्यामतेदेवघर्म ॥ मधुमतःपितुमतोंवाजवतोंगिरस्व
तोंनमस्तेअस्तुमामाहिंसीरितिंघर्मस्यभक्षयतिंश्येनोनयोनिंसदनंधियाकृतंमायस्मिन्त्सप्तवासवाइतिंसंसाद्यमानाया
न्वाहंहविर्हविष्मोमहिसद्मदैव्यमितिंयदहरुत्सादयिष्यंतोभवंतिसूयवसाद्भगवतीहिभूयाइत्युत्तमयापरिदधातिंतदेतद्दे
वमिथुनंयद्धर्मःसयोघर्मस्तच्छिश्नंयौशफौतौशफौयोपयमनीतेश्रोणिकपालेयत्पयस्तद्रेतस्तादिदमग्नौदेवयोन्यांप्रजननेरे
तःसिच्यतेंग्निर्वैदेवयोनिःसोग्नेर्देवयोन्याऽआहुतिभ्यःसंभवत्यृङ्मयोयजुर्मयःसाममयोवेदमयोब्रह्ममयोमृतमयःसंभूय
देवताअप्येतियएवंवेदयश्चैवंविद्वानेतेनयज्ञक्रतुनायजते ॥ २२ ॥ देवासुरावाएषुलोकेषुसमयतंतंतेवाअसुराइमाने

वल्लोकान्पुरोकुर्वतंयथौजीयांसोबलीयांसएवंतेवाअयस्मयीमेवेमामकुर्वतरजतामंतरिक्षंहरिणींदिवंतेतथेमाँल्लोकान्पुरो
कुर्वततेदेवाअब्रुवन्पुरोवाइमेसुराइमाँल्लोकानक्रतपुरइमाँल्लोकान्प्रतिकरवामहाइतितथेतितेसदएवास्याःप्रत्यकुर्वताग्नी

ध्रमंतरिक्षाद्धविर्धानेदिवस्तेतथेमाँल्लोकान्पुरःप्रत्यकुर्वततेदेवाअब्रुवन्नुपसदउपायामोपसदावैमहापुरंजयंतीतितथेतिते
यामेवप्रथमामुपसदमुपायंस्तयैवैनानस्माँल्लोकादनुदंतयांद्वितीयांतयांतरिक्षाद्यांतृतीयांतयादिवस्तांस्तथैभ्योलोकेभ्यो
नुदंततेवाएभ्योलोकेभ्योनुत्ताअसुराऋतूनश्रयंततेदेवाअब्रुवन्नुपसदएवोपायामेतितथेतितइमास्तिस्रःसतीरुपसदोद्वि
र्द्विरेकैकामुपायंस्ताःषट्समपद्यंतषड्वाऋतवस्तान्वाऋतुभ्योनुदंततेवाऋतुभ्योनुत्ताअसुरामासानश्रयंततेदेवाअब्रुवन्नुप
सदएवोपायामेतितथेतितइमाःषट्सतीरुपसदोद्विर्द्विरेकैकामुपायंस्ताद्वादशसमपद्यंतद्वादशवैमासास्तान्वैमासेभ्योनु
दंततेवैमासेभ्योनुत्ताअसुराअर्धमासानश्रयंततेदेवाअब्रुवन्नुपसदएवोपायामेतितथेतितइमाद्वादशसतीरुपसदोद्विर्द्विरे
कैकामुपायंस्ताश्चतुर्विंशतिःसमपद्यंतचतुर्विंशतिर्वाअर्धमासास्तान्वाअर्धमासेभ्योनुदंततेवाअर्धमासेभ्योनुत्ताअसुराअ
होरात्रेअश्रयंततेदेवाअब्रुवन्नुपसदावेवोपायामेतितथेतितेयामेवपूर्वाह्णउपसदमुपायंस्तयैवैनानह्नोनुदंतयामपराह्णेतया
रात्रेस्तांस्तथोभाभ्यामहोरात्राभ्यामंतरायंस्तस्मात्सुपूर्वाह्णएवंपूर्वयोपसदाप्रचरितव्यंस्वपराह्णेपरयातावंतमेवतद्विषते

लोकंपरिशिनष्टि ॥ २३ ॥ जितयोवैनामैतायदुपसदोऽसपत्नांवाएताभिर्देवाविजितिंव्यजयंतासपत्नांविजितिंविजय

तेयएवंवेदंयान्देवाएषुलोकेषुंयामृतुषुयांमासेषुंयामर्धमासेषुयामहोरात्रयोर्विजितिंव्यजयंततांविजितिंविजयतेयएवंवे
दंतेदेवाअबिभयुरस्माकंविप्रेमाणमन्विदमसुराआभविष्यंतीतिंतेव्युत्क्रम्यामंत्रयंताग्निर्वसुभिरुदक्रामंदिंद्रोरुद्रैर्वरुण
आदित्यैर्बृहस्पतिर्विश्वैर्देवैस्तेतथाव्युत्क्रम्यामंत्रयंततेब्रुवन्हंतयाएवनइमाःप्रियतमास्तन्वस्ताअस्यवरुणस्यराज्ञोगृहेसं
निदधामहैताभिरेवनःसनसंगच्छातैयोनएतदतिक्रामाद्यआलुलोभयिषादितितथेतिंतेवरुणस्यराज्ञोगृहेतनूःसंन्यदध
तंतेयद्वरुणस्यराज्ञोगृहेतनूःसंन्यदधततत्तानूनप्त्रमभवत्तत्तानूनप्त्रस्यतानूनप्त्रत्वंतस्मादाहुर्नसतानूनप्त्रिणेद्रोग्धव्य
मितितस्माद्विदंमसुरानान्वाभवंति ॥ २४ ॥ शिरोवाएतद्यज्ञस्ययदातिथ्यंग्रीवाउपसदःसमानबर्हिषीभवतःसमानंहि
शिरोग्रीवमिषुंवाएतांदेवाःसमस्कुर्वतयदुपसदस्तस्याअग्निरनीकमासीत्सोमःशल्योविष्णुस्तेजनंवरुणःपर्णानितामाज्य
धन्वानोव्यसृजंस्तयापुरोभिंदन्तआयंस्तस्मादेताआज्यहविषोभवंतिचतुरोग्रेस्तनान्व्रतमुपैत्युपसत्सुचतुःसंधिर्हीषुरनी
कंशल्यस्तेजनंपर्णानित्रीन्स्तनान्व्रतमुपैत्युपसत्सुत्रिषंधिर्हीषुरनीकंशल्यस्तेजनं ॥ द्वौस्तनौव्रतमुपैत्युपसत्सुद्विषंधिर्ही
षुःशल्यश्चह्येवतेजनंचैकंस्तनंव्रतमुपैत्युपसत्स्वेकाह्येवेषुरित्याख्यायतएकयावीर्यंक्रियतेपरोवरीयांसोवाइमेलोकाअर्वा
गंहीयांसःपरस्तादर्वाचीरुपसदउपैत्येषामेवलोकानामभिजित्याउपसद्यायमीढ्रुषइमांमेअग्नेसमिधमिमामुपसदंवनेरि
तितिस्रस्तिस्रःसामिधेन्योरूपसमृद्धाएतद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृगभिवदतिजघ्निवतीर्याज्यानु

वाक्याः कुर्यादग्निर्वृत्राणिजंघनद्यंउग्रइववशर्यहात्वंसोमासिसत्पतिर्गयस्फानोअमीवहेदंविष्णुर्विचक्रमेत्रीणिपदाविचक्र
मइत्येताविपर्यस्ताभिरपराह्णेयजतिघ्नंतोवाएताभिर्देवाःपुरोभिंदंतआयन्यदुपसदःसच्छंदसःकर्तव्यानविच्छंदसोयद्वि
च्छंदसःकुर्याद्ग्रीवासुतद्गंडंदध्यादीश्वरोग्लावोजनितोस्तस्मात्सच्छंदसएवकर्तव्यानविच्छंदसस्तदुहस्माहोपाविर्जानश्रु
तेयंउपसदांकिलवैतद्ब्राह्मणेयस्मादप्यश्लीलस्यश्रोत्रियस्यमुखंव्येवज्ञायतेतृप्तमिवरेभतीवेत्याज्यहविषोह्युपसदोग्रीवासु
मुखमध्याहितंतस्माद्धस्मतदाह ॥ २५ ॥ देववर्मवाएतद्यत्प्रयाजाश्चानुयाजाश्चाप्रयाजमननुयाजंभवतीष्वैसंशित्या
अप्रतिशरायसकृदतिक्रम्याश्रावयतियज्ञस्याभिक्रांत्याअनपक्रमायतदाहुःक्रूरमिववाएतत्सोमस्यराज्ञोंतेचरंतियदस्य
घृतेनांतेचरंतिघृतेनहिवज्रेणेंद्रोवृत्रमहंस्तद्यदंशुरंशुष्टेदेवसोमाप्यायतामिंद्रायैकधनविदआतुभ्यमिंद्रःप्यायतामात्व
मिंद्रायप्यायस्वाप्याययास्मान्त्सखीन् ॥ सन्यामेधयास्वस्तितेदेवसोमसुत्यामुदृचमशीयेतिराजानमाप्याययंतियदेवा
स्यतत्क्रूरमिवांतेचरंतितदेवास्यैतेनाप्याययंत्यथोएनंवर्धयंत्येवद्यावापृथिव्योर्वाएषगर्भोयत्सोमोराजातद्यदेष्टारायए
ष्टावामानिप्रेषेभगाय ॥ ऋतमृतवादिभ्योनमोदिवेनमःपृथिव्याइतिप्रस्तरेनिह्नुवतेद्यावापृथिवीभ्यामेवतन्नमस्कुर्वंत्य

१ भाष्ये 'तिह्नुवते संप्रीणयन्ति' इतिव्युत्पादनात्सएवतदीप्सितःपाठः ।

सोमोवैराजागंधर्वेष्वासीत्तंदेवाश्चऋषयश्चाभ्यध्यायन्कथमयमस्मान्त्सोमोराजागच्छेदितिसावागब्रवीत्स्त्रीकामावै गंधर्वामय्यैवस्त्रियाभूतयापणध्वमितिनेतिदेवाअब्रुवन्कथंवयंत्वदृतेस्यामेतिसाब्रवीत्क्रीणीतैवयर्हिवावबोमयार्थोभवि तातर्ह्येववोहंपुनरागंतास्मीतितथेतितयामहानग्न्याभूतयासोमंराजानमक्रीणंस्तामनुकृतिमस्कन्नांवत्सतरीमाजंतिसोम क्रयणींतयासोमंराजानंक्रीणंतितांपुनर्निष्क्रीणीयात्पुनर्हिसातानागच्छत्तस्मादुपांशुवाचाचरितव्यंसोमेराजनिक्रीतेगं धर्वेषुहितर्हिवाग्भवतिसाग्नावेवप्रणीयमानेपुनरागच्छति ॥ २७ ॥ अग्नयेप्रणीयमानायानुब्रूहीत्याहाध्वर्युःप्रदेवंदे व्याधियाभरताजातवेदसं ॥ हव्यानोवक्षदानुषगितिगायत्रींब्राह्मणस्यानुब्रूयाद्गायत्रोवैब्राह्मणस्तेजोवैब्रह्मवर्चसंगाय त्रीतेजसैवैनंतद्ब्रह्मवर्चसेनसमर्धयतींमंमहेविदथ्यायशूषमितित्रिष्टुभंराजन्यस्यानुब्रूयात्त्रैष्टुभोवैराजन्यओजोवाइंद्रियं वीर्यंत्रिष्टुबोजसैवैनंतदिंद्रियेणवीर्येणसमर्धयतिशश्वत्कृत्वईड्यायप्रजभ्रुरितिस्वाराज्यमेवैनंतच्छ्रैष्ठ्यंगमयतिशृणोतुनोद म्येभिरनीकैःशृणोत्वग्निर्दिव्यैरजस्रइत्याजरसंहास्मिन्नजस्रोदीदयदित्येवैनंवेदयमिहप्रथमोधायिधातृभिरितिजगतींवै श्यस्यानुब्रूयाज्जागतोवैवैश्योजागताःपशवःपशुभिरेवैनंतत्समर्धयतिवनेषुचित्रंविभ्वंविशेविशइत्यभिरूपायद्यज्ञेभिरू पंतत्समृद्धंमयमुष्यप्रदेवयुरित्यनुष्टुभिवाचंविसृजतेवाग्वाअनुष्टुब्वाच्येवतद्वाचंविसृजतेऽयमुष्यइतियदाहायमुस्याग

१ 'महानग्न्या' महतीचासौनग्नीच इतिभाष्येपाठः । नग्नी कुमारी ।

मैंयापुरागंधर्वेष्ववांक्समित्येवतद्वाक्प्रब्रूतेयमग्निरुरुष्यतीत्ययंवाअग्निरुरुष्यत्यमृतादिवजन्मनइत्यमृतत्वमेवास्मिंस्त
द्धातिसहसश्चित्सहीयान्देवोजीवातवेकृतइतिदेवोह्येषएतज्जीवातवेकृतोयदग्निरिळायास्त्वापदेवयंनाभापृथिव्याअ
धीत्येतद्वाइळायास्पदंयदुत्तरवेदीनाभिर्जातवेदोनिधीमहीतिनिधास्यंतोह्येनंभवंत्यग्नेहव्यायवोढ्ववइतिहव्यंहिवक्ष्यन्भ
वंत्यग्नेविश्वेभिःस्वनीकदेवैरूर्णावंतंप्रथमःसीदयोनिमितिविश्वैरेवैनंतद्देवैःसहासादयतिकुलायिनंघृतवंतंसवित्रइतिकु
लायमिवह्येतद्यज्ञेक्रियतेयत्पैतुदारवाःपरिधयोगुग्गुलूर्णास्तुकाःसुगंधितेजनानीतियज्ञंनययजमानायसाध्वितियज्ञमे
वतदृजुधाप्रतिष्ठापयतिसीदहोतःस्वउलोकेचिकित्वानित्यग्निर्वैदेवानांहोतातस्यैषस्वोलोकोयदुत्तरवेदीनाभिःसादयाय
ज्ञंसुकृतस्ययोनावितियजमानोवैयज्ञोयजमानायैवैतामाशिषमाशास्तेदेवावीर्देवान्हविषायजास्यग्नेबृहद्यजमानेवयो
धाइतिप्राणोवैवयःप्राणमेवतद्यजमानेदधातिनिहोताहोतृषदनेविदानइत्यग्निर्वैदेवानांहोतातस्यैतद्धोतृषदनंयदुत्तरवे
दीनाभिस्त्वेषोदीदिवाँअसदत्सुदक्षइत्यासन्नोहिसतर्हिभवत्यदब्धव्रतप्रमतिर्वसिष्ठइत्यग्निर्वैदेवानांवसिष्ठःसहस्रंभरःशु
चिजिह्वोअग्निरित्येषाहवाअस्यसहस्रंभरतायदेनमेकंसंतंबहुधाविहरंतिप्रहवैसाहस्रंपोषमाप्नोतियएवंवेदत्वंदूतस्त्वमुनः

१ 'अवात्समित्येव' इतिभाष्यपाठः । गंधर्वेषुयाहंवागवात्संस्थितास्मिइत्यर्थस्तत्र ।

वानांगोपाअग्निमेवतत्सर्वतोगोप्तारंपरिदत्तआत्मनेचयजमानायचयत्रैवंविद्वानेतयापरिदधात्यथोसंवत्सरीणामेवैतां स्वस्तिंकुरुतेंताएताअष्टावन्वाहरूपसमृद्धाएतद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृगभिवदतितासांत्रिःप्रथ मामन्वाहत्रिरुत्तमांताद्वादशसंपद्यंतेद्वादशवैमासाःसंवत्सरःसंवत्सरःप्रजापतिःप्रजापत्यायतनाभिरेवाभीराध्नोतियए वंवेदत्रिःप्रथमांत्रिरुत्तमामन्वाहयज्ञस्यैवतद्बर्सौनह्यतिस्थेम्नेबलायाविस्रंसाय ॥ २८ ॥ हविर्धानाभ्यांप्रोह्यमाणाभ्या मनुब्रूहीत्याहाध्वर्युर्युजेवांब्रह्मपूर्व्यंनमोभिरित्यन्वाहब्रह्मणावाएतेदेवाअयुंजतयद्धविर्धानेब्रह्मणैवैनेएतद्युंक्तेनवैब्रह्म ण्वद्रिष्यतिप्रेतांयज्ञस्यशंभुवेतितृचंद्यावापृथिवीयमन्वाहतदाहुर्यद्धविर्धानाभ्यांप्रोह्यमाणाभ्यामनुवाचाहाथकस्मात्तृ चंद्यावापृथिवीयमन्वाहेतिद्यावापृथिवीवैदेवानांहविर्धानेआस्तांतेउएवाद्यापिहविर्धानेतेहीदमंतरेणसर्वंहविर्यदिदंकिं चतस्मात्तृचंद्यावापृथिवीयमन्वाहयमेइवयतमानेयदैतमितियमेइवह्येतेयतमानेप्रबाहुगितःप्रवांभरन्मानुषादेवयंतइ तिदेवयंतोह्येनेमानुषाःप्रभरंत्यासीदतंस्वमुलोकंविदाने ॥ स्वासस्थेभवतमिंदवेनइतिसोमोवैराजेंदुःसोमायैवैनेएतद्रा ज्ञआसदेचीक्लृपदधिद्वयोरदधाउक्थ्यंवचइतिद्वयोर्ह्येतत्तृतीयंछदिरधिनिधीयतउक्थ्यंवचइतियदाहयज्ञियंवैकर्मो क्थ्यंवचोयज्ञमेवैतेनसमर्धयतियतस्रुचामिथुनायासपर्यतः ॥ असंयत्तोव्रतेतेक्षेतिपुष्यतीतियदेवादःपूर्वंयत्तवत्पदमा हतदेवैतेनशांत्याशमयतिभद्राशक्तिर्यजमानायसुन्वतइत्याशिषमाशास्तेविश्वारूपाणिप्रतिमुंचतेकविरितिविश्वरूपाम

न्वाहंसरराट्यामीक्षमाणोनुब्रूयाद्विश्वमिवहिरूपंरराट्याःशुक्लमिवचकृष्णमिवचंविश्वंरूपमवरुंधंआत्मनेचयजमानाय
चंयत्रैवंविद्वानेतांरराट्यामीक्षमाणोन्वाहंपरित्वागिर्वणोगिरइत्युत्तमयापरिदधातिंसयदैवहविर्धानेंसंपरिश्रितेमन्येतां
थपरिदध्यादनग्नंभावुकाहंहोतुश्चयजमानस्यचभार्याभवंतियत्रैवंविद्वानेतयाहविर्धानयोःसंपरिश्रितयोःपरिदधातिय
जुषावाएतेसंपरिश्रियेतेयद्धविर्धानेंयजुषैवैनेएतत्परिश्रयंतिंतौयदैवाध्वर्युश्चप्रतिप्रस्थाताचोभयतोमेथ्यौनिहन्यातांम
थपरिदध्यादत्रहितेसंपरिश्रितेभवतस्ताएताअष्टावन्वाहरूपसमृद्धाएतद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृग
भिवदतिंतासांत्रिःप्रथमामन्वाहत्रिरुत्तमांताद्वादशसंपद्यंतेद्वादशवैमासाःसंवत्सरःसंवत्सरःप्रजापतिःप्रजापत्यायत
नाभिरेवाभीराध्नोतियएवंवेदंत्रिःप्रथमांत्रिरुत्तमामन्वाहंयज्ञस्यैवतद्बर्सौनह्यतिंस्थेम्नेबलायाविस्रंसाय ॥२९॥ अग्नीषो
माभ्यांप्रणीयमानाभ्यामनुब्रूहीत्याहाध्वर्युःसावीर्हिदेवप्रथमायपित्रइतिंसावित्रीमन्वाहंतदाहुर्यदग्नीषोमाभ्यांप्रणीयमा
नाभ्यामनुवाचाहाथकस्मात्सावित्रीमन्वाहेतिंसवितावैप्रसवानामीशेंसवितृप्रसूताएवैनौतत्प्रणयंतिंतस्मात्सावित्रीम
न्वाहंप्रैतुब्रह्मणस्पतिरितिंब्राह्मणस्पत्यामन्वाहंतदाहुर्यदग्नीषोमाभ्यांप्रणीयमानाभ्यामनुवाचाहाथकस्माद्ब्राह्मणस्पत्या
मन्वाहेतिंब्रह्मवैबृहस्पतिर्ब्रह्मैवाभ्यामेतत्पुरोगवमकर्णवैब्रह्मण्वद्रिष्यतिंप्रदेव्येतुसूनृतेतिंससूनृतमेवतद्यज्ञंकरोतिंतस्मा
द्ब्राह्मणस्पत्यामन्वाहंहोतादेवोअमर्त्यइतितृचमाग्नेयंगायत्रमन्वाहंसोमेराजनिप्रणीयमानेसोमंवैराजानंप्रणीयमानमंत

रेणैवसदोहविधानोन्यसुरारक्षास्यजिघांसंस्तमग्निर्मायययात्यनयत्पुरस्तादेतिमाययेतिमाययाहिसतमत्यनयत्तस्माद्धस्या
ग्निंपुरस्ताद्धरंत्युपत्वाग्नेदिवेदिवउपप्रियंपनिप्नतमितितिस्रश्चैकांचान्वाहेश्वरौहवाएतौसंयंतौयजमानंहिंसितोर्यश्चासौ
पूर्वउद्धृतोभवतियमुचैनमपरंप्रणयंतितद्यत्तिस्रश्चैकांचान्वाहसंजानानावेवैनौतत्संगमयतिप्रतिष्ठायामेवैनौतत्प्रतिष्ठा
पयत्यात्मनश्चयजमानस्यचाहिंसायाअग्नेजुषस्वप्रतिहर्यतद्वचइत्याहुत्यांहूयमानायामन्वाहाग्नयएवतज्जुष्टिमाहुतिंगम
यतिसोमोजिगातिगातुविदितितृचंसौम्यंगायत्रमन्वाहसोमेराजनिप्रणीयमानेस्वयैवैनंतद्देवतयास्वेनच्छंदसासमर्धय
तिसोमःसधस्थमासददित्यासत्स्यन्हिसताहिभवतितदतिक्रम्यैवानुब्रूयात्पृष्ठत[1]इवाग्नीध्रंकृत्वातमस्यराजावरुणस्तमश्वि
नेतिवैष्णवीमन्वाहक्रतुंसचंतमारुतस्यवेधसः ॥ दाधारदक्षमुत्तममहर्विदंव्रजंचविष्णुःसखिवाँअपोर्णुतइतिविष्णुर्वैदे
वानांद्वारपःसएवास्माएतद्द्वारंविवृणोत्ययंतश्चप्रागाअदितिर्भवासीतिप्रपाद्यमानेन्वाहश्येनोनयोनिंसदनंधियाकृतमि
त्यासन्नेहिरण्ययमासदंदेवएषतीतिहिरण्मयमिवहवाएषएतद्देवेभ्यच्छदयतियत्कृष्णाजिनंतस्मादेतामन्वाहास्तभ्ना
द्द्यामसुरोविश्ववेदाइतिवारुण्यापरिदधातिवरुणदेवत्योवाएषतावद्यावदुपनद्धोयावत्परिश्रितानिप्रपद्यतेस्वयैवैनंतद्दे
वतयास्वेनच्छंदसासमर्धयतितंयद्युपवाधावेयुरभयंवेच्छेरन्नेवावंदस्ववरुणंबृहंतमित्येतयापरिदध्याद्यावद्धोहाभयमि

१ 'पृष्ठतएवाग्नीध्रंकृत्वा' इतिभाष्यपाठः ।

च्छतिंयावद्ध्योहाभयंध्यायतितावद्ध्योहाभयंभवतिंयत्रैवंविद्वानेतयापरिदधातिंतस्मादेवंविद्वानेतयैवपरिदध्यात्ताए
ताःसप्तदशान्वाहरूपसमृद्धाएतद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृगभिवदतिंतासांत्रिःप्रथमामन्वाहत्रिरु
त्तमांताएकविंशतिःसंपद्यंतएकविंशोवैप्रजापतिर्द्वादशमासाःपंचर्तवस्त्रयइमेलोकाअसावादित्यएकविंशउत्तमाप्रतिष्ठा
तद्दैवंक्षत्रंसाश्रीस्तदाधिपत्यंतद्ब्रध्नस्यविष्टपंतत्प्रजापतेरायतनंतत्स्वाराज्यमृध्नोत्येतमेवैताभिरेकविंशत्यैकविंशत्या ॥३०
इतिप्रथमपंचिकायांपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

॥ इतिप्रथमपंचिकासमाप्ता ॥

॥ अथद्वितीयपंचिकाप्रारंभः ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ हरिः ॐ ॥ यज्ञेनवैदेवाऊर्ध्वाःस्वर्गंलोकमायंस्तेबिभयुरिमंनोदृष्ट्वामनुष्याश्चऋषयश्चानुप्रज्ञा
स्यंतीतितंवैयूपेनैवायोपयंस्तंयद्यूपेनैवायोपयंस्तद्यूपस्ययूपत्वंतमवाचीनाग्रंनिमित्योर्ध्वाउदायंस्ततोवैमनुष्याश्चऋषयश्च
देवानांयज्ञवास्त्वभ्यायंन्यज्ञस्यकिंचिदेषिष्यामःप्रज्ञात्याइतितेवैयूपमेवाविंदन्नवाचीनाग्रंनिमितंतेविदुरनेनवैदेवायज्ञ
मयूयुपन्निति तमुत्खायोर्ध्वंन्यमिन्वंस्ततोवैतेप्रयज्ञमजानन्प्रस्वर्गंलोकंतद्यद्यूपऊर्ध्वोनिमीयतेयज्ञस्यप्रज्ञात्यैस्वर्गस्यलोक
स्यानुख्यात्यैवज्रोवाएषयद्यूपःसोष्टाश्रिःकर्तव्योऽष्टाश्रिर्वैवज्रस्तंतंप्रहरतिद्विषतेभ्रातृव्यायवधंयोस्यस्तृत्यस्तस्मैस्तर्तवै
वज्रोवैयूपःसएषद्विषतोवधउद्यतस्तिष्ठतितस्माद्धाप्येतर्हियोद्वेष्टितस्याप्रियंभवत्यमुष्यायंयूपोमुष्यायंयूपइतिदृष्ट्वाखा
दिरंयूपंकुर्वीतस्वर्गकामःखादिरेणवैयूपेनदेवाःस्वर्गंलोकमजयंस्तथैवैतद्यजमानःखादिरेणयूपेनस्वर्गंलोकंजयतिबैल्वंयू
पंकुर्वीतान्नाद्यकामःपुष्टिकामःसमांसमांवैबिल्वोगृभीतस्तदन्नाद्यस्यरूपमामूलाच्छाखाभिरनुचितस्तत्पुष्टेःपुष्यतिप्रजां
चपशूंश्चयएवंविद्वान्बैल्वंयूपंकुरुतेयदेवबैल्वां ३ ॥ बिल्वंज्योतिरितिवाआचक्षतेज्योतिःस्वेषुभवतिश्रेष्ठःस्वानांभवति
यएवंवेदपालाशंयूपंकुर्वीततेजस्कामोब्रह्मवर्चसकामस्तेजोवैब्रह्मवर्चसंवनस्पतीनांपलाशस्तेजस्वीब्रह्मवर्चसीभवतियए
वंविद्वान्पालाशंयूपंकुरुतेयदेवपालाशां ३ ॥ सर्वेषांवाएषवनस्पतीनांयोनिर्यत्पलाशस्तस्मात्पलाशस्यैवपलाशेनाचक्ष ॥१४॥
तेऽमुष्यपलाशममुष्यपलाशमितिसर्वेषांहास्यवनस्पतीनांकामउपाप्तोभवतियएवंवेद ॥ १ ॥ अञ्ज्मोयूपमनुब्रूहीत्याहा

ध्वर्युरंजंतित्वामध्वरेदेवयंतइत्यन्वाहाध्वरेह्येनंदेवयंतोंजंतिवनस्पतेमधुनादैव्येनेत्येतद्वैमधुदैव्यंयदाज्यंयदूर्ध्वस्तिष्ठा
द्रविणेहधत्ताद्यद्वाक्षयोमातुरस्याउपस्थइतियदिचतिष्ठासियदिचशयासैद्रविणमेवास्मासुधत्तादित्येवतदाहोच्छ्रयस्वव
नस्पतइत्युच्छ्रीयमाणायाभिरूपायद्यज्ञेभिरूपंतत्समृद्धंवर्ष्मन्पृथिव्याअधीत्येतद्वैवर्ष्मपृथिव्यैयत्रयूपमुन्मिन्वंतिसुमि
तीमीयमानोवर्चोधायज्ञवाहसइत्याशिषमाशास्तेसमिद्धस्यश्रयमाणःपुरस्तादितिसमिद्धस्यह्येषएतत्पुरस्ताच्छ्रयतेब्रह्मव
न्वानोअजरंसुवीरमित्याशिषमेवाशास्तआरेअस्मदमतिंबाधमानइत्यशनायावैपाप्मामतिस्तामेवतदाराान्नुदतेयज्ञाच्चय
जमानाच्चोच्छ्रयस्वमहतेसौभगायेत्याशिषमेवाशास्तऊर्ध्वऊषुणऊतयेतिष्ठादेवोनसवितेतियद्वैदेवानांनेतितदेषांमो[1] २
मितितिष्ठदेवइवसवितेत्येवतदाहोर्ध्वोवाजस्यसनितेतिवाजसनिमेवैनंतच्छनसांसनोतियदंजिभिर्वाघद्भिर्विह्वयामहइ
तिच्छंदांसिवाअंजयोवाघतस्तैरेतद्देवान्यजमानाविह्वयंतेममयज्ञमागच्छतममयज्ञमितियदिहवाअपिबहवइवयजंतेऽ
थहास्यदेवा[2]यज्ञमैवगच्छंतियत्रैवंविद्वानेतामन्वाहोर्ध्वोनःपाह्यंहसोनिकेतुनाविश्वंसमत्रिणंदहेतिरक्षांसिवैपाप्मात्रिणो
रक्षांसिपाप्मानंदहेत्येवतदाहकृधीनऊर्ध्वांचरथायजीवसइतियदाहकृधीनऊर्ध्वांचरणायजीवसइत्येवतदाहयदिहवा
अपिनीतइवयजमानोभवतिपरिहैवैनंतत्संवत्सरायददातिविदादेवेषुनोदुवइत्याशिषमेवाशास्तेजातोजायतेसुदिनत्वे

---

१ भाष्येनात्रप्लुतोगृहीतः । २ यज्ञमेवइतिभाष्येपाठः ।

अह्नामितिंजातोह्येषएतज्जायतेसमर्यआविदथेवर्धमानइतिंवर्धयंत्येवैनंतत्पुनंतिधीराअपसोमनीषेतिंपुनंत्येवैनंतद्देव
याविप्रउदियर्तिवाचमितिंदेवेभ्यएवैनंतन्निवेदयतियुवासुवासाःपरिवीतआगादित्युत्तमयापरिदधातिंप्राणोवैयुवासु
वासाःसोयंशरीरैःपरिवृतःसउश्रेयान्भवतिजायमानइतिंश्रेयाच्छ्रेयान्ह्येषएतद्भवतिजायमानस्तंधीरासःकवयउन्नयंति
स्वाध्योमनसादेवयंतइतिंयेवाअनूचानास्तेकवयस्तएवैनंतदुन्नयंतिंताएताःसप्तान्वाहरूपसमृद्धाएतद्वैयज्ञस्यसमृद्धंय
द्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृगभिवदतिंतासांत्रिःप्रथमामन्वाहत्रिरुत्तमांताएकादशसंपद्यंतएकादशाक्षरावैत्रिष्टुप्त्रिष्टु
बिंद्रस्यवज्रइंद्रायतनाभिरेवाभीराध्नोतियएवंवेदत्रिःप्रथमांत्रिरुत्तमामन्वाहयज्ञस्यैवतद्बर्सौनह्यतिस्थेम्नेबलायाविस्रं
साय ॥ २ ॥ तिष्ठेद्यूपा ३ः ॥ अनुप्रहरे ३ त् इत्याहुस्तिष्ठेत्पशुकामस्यदेवेभ्योवैपशवोन्नाद्यायालंभायनातिष्ठंतंतेप
क्रम्यप्रतिवावदतोतिष्ठंन्नास्मानालप्स्यध्वेनास्मानितिंततोवैदेवाएतंयूपंवज्रमपश्यंस्तमेभ्यउदश्रयंस्तस्माद्बिभ्यतउपाव
र्तंतंतमेवाद्याप्युपावृत्तास्ततोवैदेवेभ्यःपशवोन्नाद्यायालंभायातिष्ठंतंतिष्ठंतेस्मैपशवोन्नाद्यायालंभाययएवंवेदयस्यचैवंवि
दुषोयूपस्तिष्ठत्यनुप्रहरेत्स्वर्गकामस्यतमुहस्मैतंपूर्वेन्वेवप्रहरंतियजमानोवैयूपोयजमानःप्रस्तरोग्निर्वैदेवयोनिःसोग्नेर्देव ॥१५॥
योन्याआहुतिभ्यःसंभूयहिरण्यशरीरऊर्ध्वःस्वर्गंलोकमेष्यतीत्यथयेतेभ्योवरआसंस्तएतंस्वरुमपश्यन्यूपशकलंतंतास्मि
न्कालेनुप्रहरंस्तत्रसकामउपाप्तोयोनुप्रहरणेतत्रसकामउपाप्तोयःस्थानेसर्वाभ्योवाएषदेवताभ्यआत्मानमालभतेयोदीक्ष

तेग्निःसर्वादेवताःसोमःसर्वादेवताःसयदग्नीषोमीयंपशुमालभतेसर्वाभ्यएवतद्देवताभ्योयजमानआत्मानंनिष्क्रीणीतेत
दाहुर्द्विरूपोग्नीषोमीयःकर्तव्योद्विदेवत्योहीतितत्तन्नादृत्यंपीवइवकर्तव्यःपीवोरूपावैपशवःकृशितइवखलुवैयजमानोभ
वतितद्यत्पीवापशुर्भवतियजमानमेवतत्स्वेनमेधेनसमर्धयतितदाहुर्नाग्नीषोमीयस्यपशोरश्नीयात्पुरुषस्यवाएषोश्नातियो
ग्नीषोमीयस्यपशोरश्नातियजमानोह्येतेनात्मानंनिष्क्रीणीतइतितत्तन्नादृत्यंवार्त्रघ्नंवाएतद्धविर्यदग्नीषोमीयोग्नीषोमाभ्यां
वाइंद्रोवृत्रमहंस्तावेनमब्रूतामावाभ्यांवैवृत्रमवधीर्वरंतेवृणावहाइतिवृणाथामितितावेतमेववरमवृणातांश्वःसुत्यायांप
शुंसएनयोरेषोच्युतोवरवृतोह्येनयोस्तस्मात्तस्याशितव्यंचैवलीप्सितव्यंच ॥ ३ ॥ आप्रीभिराप्रीणातितेजोवैब्रह्मवर्च
समाप्रियस्तेजसैवैनंतद्ब्रह्मवर्चसेनसमर्धयतिसमिधोयजतिप्राणावैसमिधःप्राणाहीदंसर्वंसमिंधतेयदिदंकिंचप्राणानेव
तत्प्रीणातिप्राणान्यजमानेदधातितनूनपातंयजतिप्राणोवैतनूनपात्सहितन्वःपातिप्राणमेवतत्प्रीणातिप्राणंयजमानेद
धातिनराशंसंयजतिप्रजावैनरोवाक्शंसःप्रजांचैवतद्वाचंचप्रीणातिप्रजांचवाचंचयजमानेदधातीळोयजत्यन्नंवाइळोन्न
मेवतत्प्रीणात्यन्नंयजमानेदधातिबर्हिर्यजतिपशवोवैबर्हिःपशूनेवतत्प्रीणातिपशून्यजमानेदधातिदुरोयजतिवृष्टिर्वैदुरो
वृष्टिमेवतत्प्रीणातिवृष्टिमन्नाद्यंयजमानेदधात्युषासानक्तायजत्यहोरात्रेवाउषासानक्ताहोरात्रेएवतत्प्रीणात्यहोरात्रयो
र्यजमानंदधातिदैव्याहोतारायजतिप्राणापानौवैदैव्याहोताराप्राणापानावेवतत्प्रीणातिप्राणापानौयजमानेदधातिति

त्रोदेवीर्यजतिप्राणोवाअपानोव्यानस्तिस्रोदेव्यस्ताएवतत्प्रीणातितायजमानेदधातित्वष्टारंयजतिवाग्वैत्वष्टावाग्घीदं
सर्वंताष्टीववाचमेवतत्प्रीणातिवाचंयजमानेदधातिवनस्पतिंयजतिप्राणोवैवनस्पतिःप्राणमेवतत्प्रीणातिप्राणंयजमानेद
धातिस्वाहाकृतीर्यजतिप्रतिष्ठावैस्वाहाकृतयःप्रतिष्ठायामेवतद्यज्ञमंततःप्रतिष्ठापयतिताभिर्यथऋष्याप्रीणीयाद्यद्यथऋ
ष्याप्रीणातियजमानमेवतद्बंधुतायानोत्सृजति ॥४॥ पर्यग्नयेक्रियमाणायानुब्रूहीत्याहाध्वर्युरग्निर्होतानोअध्वरइतितृच
माग्नेयंगायत्रमन्वाहपर्यग्निक्रियमाणेस्वयैवैनंतद्देवतयास्वेनच्छंदसासमर्धयतिवाजीसन्परिणीयतइतिवाजिनमिवह्येनं
संतंपरिणयंतिपरित्रिविष्ट्यध्वरंयात्यग्नीरथीरिवेत्येषहिरथीरिवाध्वरंपरियातिपरिवाजपतिःकविरित्येषहिवाजानांपतिर
तउपप्रेष्यहोतर्हव्यादेवेभ्यइत्याहाध्वर्युरजैदग्निरसनद्वाजमितिमैत्रावरुणउपप्रैषंप्रतिपद्यतेतदाहुर्यदध्वर्युर्होतारमुपप्रे
ष्यत्यथकस्मान्मैत्रावरुणउपप्रैषंप्रतिपद्यतइतिमनोवैयज्ञस्यमैत्रावरुणोवाग्यज्ञस्यहोतामनसावाइषितावाग्वदतियांह्य
न्यमनावाचंवदत्यसुर्यावैसावागदेवजुष्टातद्यन्मैत्रावरुणउपप्रैषंप्रतिपद्यतेमनसैवतद्वाचमीरयतितन्मनसेरितयावाचा
देवेभ्योहव्यंसंपादयति ॥५॥ दैव्याःशमितारआरभध्वमुतमनुष्याइत्याहयेचैवदेवानांशमितारोयेचमनुष्याणांतानेव
तत्संशास्त्युपनयतमेध्यादुरआशासानामेधपतिभ्यांमेधमितिपशुर्वैमेधोयजमानोमेधपतिर्यजमानमेवतत्स्वेनमेधेनस ॥१६॥
मर्धयत्यथोखल्वाहुर्यस्यैवावकस्यैचदेवतायैपशुरालभ्यतेसैवमेधपतिरितिसयद्येकदेवत्यःपशुःस्यान्मेधपतयइतिब्रूयाद्य

दिद्विदेवत्योमेधपतिभ्यामितिंयदिबहुदेवत्योमेधपतिभ्यइत्येतदेवस्थितंप्रास्माअग्निंभरतेतिंपशुर्वैनीयमानंःसमृत्युंप्राप
श्यत्सदेवान्नान्वकामयतैतुंतंदेवाअब्रुवन्नेहिंस्वर्गंवैत्वालोकंगमयिष्यामइतिंसतथेत्यब्रवीत्तस्यवैमेयुष्माकमेकःपुरस्तादै
त्वितितथेतिंतस्याग्निःपुरस्तादैत्सोग्निमनुप्राच्यवतंतस्मादाहुराग्नेयोवावसर्वःपशुरग्निंहिसोनुप्राच्यवतेतिंतस्माद्वस्याग्निं
पुरस्ताद्धरंतिंस्तृणीतबर्हिरिंत्योषध्यात्मावैपशुंःपशुमेवतत्सर्वात्मानंकरोत्यन्वेनंमातामन्यतांमनुपितानुभ्रातांसगर्भ्यों
नुसखासयूथ्यइतिंजनित्रैरेवैनंतत्समनुमतमालभंतउदीचीनाँअस्यपदोनिधत्तात्सूर्यंचक्षुर्गमयताद्वातंप्राणमन्ववसृजता
दंतरिक्षमसुंदिशःश्रोत्रंपृथिवींशरीरमित्येष्वेवैनंतल्लोकेष्वादधात्येकधास्यत्वचमाच्छ्यतांत्पुरानाभ्याअपिशसोवपामु
त्खिदतादंतरेवोष्माणंवारयध्वादितिंपशुष्वेवतत्प्राणान्दधातिंश्येनमस्यवक्षःकृणुतात्प्रशसाबाहूशलादोषणींकश्यपेवां
साच्छिद्रेश्रोणींकवषोरूस्रेकपर्णाष्ठीवंताषड्विंशतिरस्यवंक्रयस्ताअनुष्ठ्योच्यावयताद्गात्रंगात्रमस्यानूनंकृणुतादित्यंगान्ये
वास्यतद्गात्राणिप्रीणात्यूवध्यगोहंपार्थिवंखनतादित्याहौषधंवाऊवध्यमियंवाऽओषधीनांप्रतिष्ठांतदेनत्स्वायामेवप्रतिष्ठा
यामंततःप्रतिष्ठापयति ॥ ६ ॥ अस्नारक्षःसंसृजतादित्याहतुषैर्वैफलीकरणैर्देवाहविर्यज्ञेभ्योरक्षांसिनिरभजन्नस्नामहाय
ज्ञात्सयदस्नारक्षःसंसृजतादित्याहरक्षांस्येवतत्स्वेनभागधेयेनयज्ञान्निरवदयतेंतदाहुर्नयज्ञेरक्षसांकीर्तयेत्कानिरक्षांस्यृते
रक्षावैयज्ञइतितदुवाआहुःकीर्तयेदेवयोवैभागिनंभागान्नुदतेचयतेवैनंसयदिवैनंनचयतेऽथपुत्रमथपौत्रंचयतेत्वेवैनमि

तिंसयदिकीर्तयेदुपांशुकीर्तयेत्तिरइववाएतद्वाचोयदुपांशुतिरइवैतद्यद्रक्षांस्यथयदुच्चैःकीर्तयेदीश्वरोहास्यवाचोरक्षोभापोजनितोर्योयंराक्षसींवाचंवदतिसयांवैदृप्तोवदतियामुन्मत्तःसावैराक्षसीवाङ्नात्मनादृप्यतिनास्यप्रजायांदृप्तआजायतेयएवंवेदवनिष्ठुमस्यमाराविष्टोरूकंमन्यमानानेद्धस्तोकेतनयेरवितारवच्छमितारइतियेचैवदेवानांशमितारोयेचमनुष्याणांतेभ्यएवैनंतत्परिददात्यध्रिगोशमीध्वंसुशमिशमीध्वंशमीध्वमध्रिगा ३ उइतित्रिर्ब्रूयादपापेतिचाध्रिगुर्वैदेवानांशमितापापोनिग्रभीताशमितृभ्यश्चैवैनंतन्निग्रभीतृभ्यश्चसंप्रयच्छतिशमितारोयदत्रसुकृतंकृणवथास्मासुतद्यद्दुष्कृतमन्यत्रतदित्याहाग्निर्वैदेवानांहोतासीत्सएनंवाचाव्यशाद्वाचावाएनंहोताविशास्तितद्यदर्वाग्यत्परःकृंतंतियदुल्बणंयद्विथुरंक्रियतेशमितृभ्यश्चैवैनंत्तन्निग्रभीतृभ्यश्चसमनुदिशतिस्वस्त्येवहोतोन्मुच्यतेसर्वायुःसर्वायुत्वायसर्वमायुरेतियएवंवेद ॥ ७ ॥ पुरुषंवैदेवाःपशुमालभंतंततस्मादालब्धान्मेधउदक्रामत्सोश्वंप्राविशत्तस्मादश्वोमेध्योभवदथैनमुत्क्रांतमेधमत्यार्जंतसकिंपुरुषोभवत्तेश्वमालभंतसोश्वादालब्धादुदक्रामत्सगांप्राविशत्तस्माद्गौर्मेध्योभवदथैनमुत्क्रांतमेधमत्यार्जंतसगौरमृगोभवत्तेगामालभंतसगोरालब्धादुदक्रामत्सोविंप्राविशत्तस्मादविर्मेध्योभवदथैनमुत्क्रांतमेधमत्यार्जंतसगवयोभवत्तेऽविमालभंतसोऽवेरालब्धादुदक्रामत्सोजंप्राविशत्तस्मादजोमेध्योभवदथैनमुत्क्रांतमेधमत्यार्जंतसउष्ट्रोभवत्सोजेज्योक्तमामिवारमतंतस्मादेषएतेषांपशूनांप्रयुक्ततमोयदजस्तेऽजमालभंतसोजादालब्धादुदक्रामत्सइमांप्राविशत्त

स्मादियंमेध्याभवंदश्वै[illegible]क्रांतमेधमत्यार्जंतसशरभोभवंत्तएतउत्क्रांतमेधाअमेध्याःपशवस्तस्मादेतेषांनाश्नीयात्तमस्याम
न्वगच्छंन्त्सोनुगतोव्रीहिरभवंत्तद्यत्पशौपुरोळाशमनुनिर्वपंतिसमेधेननःपशुनेष्टमसंत्केवलेननःपशुनेष्टमसदितिसमेधेन
हास्यपशुनेष्टंभवतिकेवलेनहास्यपशुनेष्टंभवतियएवंवेद ॥ ८ ॥ सवाएषपशुरेवालभ्यतेयत्पुरोळाशस्तस्ययानिकिंशा
रूणितानिरोमाणियेतुषाःसात्वग्येफलीकरणास्तदसृग्यत्पिष्टंकिक्कसास्तन्मांसंयत्किंचित्कंसारंतदस्थिसर्वेषांवाएषपशूनां
मेधेनयजतेयःपुरोळाशेनयजतेतस्मादाहुःपुरोळाशसत्रंलोक्यमितियुवमेतानिदिविरोचनान्यग्निश्चसोमसक्रतूअधत्तं॥ यु
वंसिंधूँरभिशस्तेरवद्ध्वादग्नीषोमावमुंचतंगृभीतानितिवपायैयजतिसर्वाभिर्वाएषदेवताभिरालब्धोभवतियोदीक्षितोभव
तितस्मादाहुर्नदीक्षितस्याश्नीयादितिसयदग्नीषोमावमुंचतंगृभीत[illegible]वपायैयजतिसर्वाभ्यएवतद्देवताभ्योयजमानंप्रमुं
चतितस्मादाहुरशितव्यंवपायांहुतायांयजमानोहिसतर्हिभवतीत्यान्यंदिवोमातरिश्वाजभारेतिपुरोळाशस्ययजत्यमश्नाद
न्यंपरिश्येनोअद्रेरितीतइवचह्येषइतइवचमेधःसमाहृतोभवतिस्वदस्वहव्यासमिषोदिदीहीतिपुरोळाशःस्विष्टकृतोयज
तिहविरेवास्माएतत्स्वदयतीषमूर्जमात्मन्धत्तइळामुपह्वयतेपशवोवाइळापशूनेवतदुपह्वयतेपशून्यजमानेदधाति ॥९॥
मनोतायैहविषोवदीयमानस्यानुब्रूहीत्याहाध्वर्युस्त्वंह्यग्नेप्रथमोमनोतेतिसूक्तमन्वाहतदाहुर्यदन्यदेवत्यउतपशुर्भवत्यथ
कस्मादाग्नेयीरेवमनोतायैहविषोऽवदीयमानस्यान्वाहेतितिस्रोवैदेवानांमनोतास्तासुहितेषांमनांस्योतानिवाग्वैदेवानांम

ब्रा. नोतातस्यांहितेषांमनांस्योतानिगौर्वैदेवानांमनोतातस्यांहितेषांमनांस्योतान्यग्निर्वैदेवानांमनोतातस्मिन्हितेषांमनांस्यो द्वि. पं.
॥ ५ ॥ तान्यग्निःसर्वामनोताअग्नौमनोताःसंगच्छंतेतस्मादाग्नेय्येवमनोतायैहविषोवदीयमानस्यान्वाहाग्नीषोमाहविषःप्रस्थित
स्येतिहविषोयजतिहविषइतिरूपसमृद्धाप्रस्थितस्येतिरूपसमृद्धासर्वाभिर्हास्यसमृद्धिभिःसमृद्धंहव्यंदेवानप्येतियऽएवं अ. २
वेदवनस्पतिंयजतिप्राणोवैवनस्पतिर्जीवंहास्यहव्यंदेवानप्येतियत्रैवंविद्वान्वनस्पतिंयजतिस्विष्टकृतंयजतिप्रतिष्ठावै
स्विष्टकृत्प्रतिष्ठायामेवतद्यज्ञमंततःप्रतिष्ठापयतीळामुपह्वयतेपशवोवाइळापशूनेवतदुपह्वयतेपशून्यजमानेदधातिदधा
ति ॥ १० ॥ इतिद्वितीयपंचिकायांप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ॥ ॥

देवावैयज्ञमतन्वतताांस्तन्वानानसुराअभ्यायन्यज्ञवेशसमेषांकरिष्यामइतितानाप्रीतेपशौपुरइवपर्यग्नेर्यूपंप्रतिपुरस्ता
दुपायंस्तेदेवाःप्रतिबुध्याग्निमयीःपुरस्त्रिपुरंपर्यास्यंतयज्ञस्यचात्मनश्चगुप्त्यैताएषामिमाअग्निमय्यःपुरोदीप्यमानाभ्राज
मानाअतिष्ठंस्ताअसुराअनपधृष्यैवापाद्रवंस्तेग्निनैवपुरस्तादसुररक्षांस्यपाघ्नताग्निनापश्चात्तथैवैतद्यजमानायत्पर्यग्निकुर्वं
त्यग्निमयीरेवतत्पुरस्त्रिपुरंपर्यस्यंतेयज्ञस्यचात्मनश्चगुप्त्यैतस्मात्पर्यग्निकुर्वंतितस्मात्पर्यग्नयेन्वाहतंवाएतंपशुमाप्रीतंसंतंप
र्यग्निकृतमुदंचंनयंतितस्योल्मुकंपुरस्ताद्धरंतियजमानोवाएषनिदानेनयत्पशुरनेनज्योतिषायजमानःपुरोज्योतिःस्वर्गं ॥१८॥
लोकमेष्यतीतितेनज्योतिषायजमानःपुरोज्योतिःस्वर्गंलोकमेतितंयत्रनिहनिष्यंतोभवंतितदध्वर्युर्बर्हिरधस्तादुपास्यति

यदेवैनमदआप्रीतंसंतंपर्यग्निकृतंबहिर्वेदिनयंतिबर्हिषदमेवैनंतत्कुर्वंतितस्योवध्यगोहंखनंत्यौषधंवाऊवध्यमियंवाओष
धीनांप्रतिष्ठातदेनत्स्वायामेवप्रतिष्ठायामंततःप्रतिष्ठापयंतितदाहुर्यदेषहविरेवयत्पशुरथास्यबह्वपैतिलोमानित्वगसृक्कुष्ठि
काःशफाविषाणेस्कंदतिपिशितंकेनास्यतदापूर्यतइतियदेवैतत्पशौपुरोळाशमनुनिर्वपंतितेनैवास्यतदापूर्यतेपशुभ्योवैमे
धाउदक्रामंस्तौव्रीहिश्चैवयवश्चभूतावजायेतांतद्यत्पशौपुरोळाशमनुनिर्वपंतिसमेधेननःपशुनेष्टमसत्केवलेननःपशुनेष्टम
सदितिसमेधेनहास्यपशुनेष्टंभवतिकेवलेनहास्यपशुनेष्टंभवतियएवंवेद ॥ ११ ॥ तस्यवपामुत्खिद्याहरंतितामध्वर्युःस्रु
वेणाभिघारयन्नाहस्तोकेभ्योनुब्रूहीतितद्यत्स्तोकाश्चोतंतिसर्वदेवत्यावैस्तोकानेन्मइमेनभिप्रीतादेवान्गच्छानितिजुषस्व
सप्रथस्तममित्यन्वाहवचोदेवप्सरस्तमं ॥ हव्याजुह्वानआसनीत्यग्नेरेवैनांस्तदास्येजुहोतीमंनोयज्ञममृतेषुधेहीतिसूक्तम
न्वाहेमाहव्याजातवेदोजुषस्वेतिहव्यजुष्टिमाशास्तेस्तोकानामग्नेमेदसोघृतस्येतिमेदसश्चहिघृतस्यचभवंतिहोतःप्राशान
प्रथमोनिषद्येत्यग्निर्वैदेवानांहोताग्नेप्राशानप्रथमोनिषद्येत्येवतदाहघृतवंतःपावकतेस्तोकाश्चोतंतिमेदसइतिमेदसश्चह्येव
हिघृतस्यचभवंतिस्वधर्मंदेववीतयेश्रेष्ठंनोधेहिवार्यमित्याशिषमाशास्तेतुभ्यंस्तोकाघृतश्चुतोग्नेविप्रायसंत्येतिघृतश्चुतोहि
भवंत्यृषिःश्रेष्ठःसमिध्यसेयज्ञस्यप्राविताभवेतियज्ञसमृद्धिमाशास्तेतुभ्यंश्चोतंत्यध्रिगोशचीवःस्तोकासोअग्नेमेदसोघृतस्ये
तिमेदसश्चह्येवहिघृतस्यचभवंतिकविशस्तोबृहताभानुनागाहव्याजुषस्वमेधिरेतिहव्यजुष्टिमेवाशास्तेओजिष्ठंतेमध्यतो

मेदउद्भृतंप्रतेवयंददामहे ॥ श्चोतंतितेवसोस्तोकाअधित्वचिप्रतितान्देवशोविहीत्यभ्येवैनांस्तद्वषट्करोतियथासोमस्याग्नेवी
।६॥ हीतितद्यत्स्तोकाश्चोतंतिसर्वदेवत्यावैस्तोकास्तस्मादियंस्तोकशोवृष्टिर्विभक्तोपाचरति॥१२॥ तदाहुःकास्वाहाकृतीनांपुरो
नुवाक्याःकःप्रैषःकायाज्येतियाएवैताअन्वाहैताःपुरोनुवाक्यायःप्रैषःसप्रैषोयायाज्यासायाज्यातदाहुःकादेवताःस्वाहा
कृतयइतिविश्वेदेवाइतिब्रूयात्तस्मात्स्वाहाकृतंहविरदंतुदेवाइतियजंतीतिदेवावैयज्ञेनश्रमेणतपसाहुतिभिःस्वर्गंलोकम
जयंस्तेषांवपायामेवहुतायांस्वर्गोलोकःप्राख्यायतंतेवपामेवहुत्वाऽनादृत्येतराणिकर्माण्यूर्ध्वाःस्वर्गंलोकमायंस्ततोवैमनु
ष्याश्चऋषयश्चदेवानांयज्ञवास्त्वभ्यायंन्यज्ञस्यकिंचिदेषिष्यामःप्रज्ञात्याइतितेभितःपरिचरंतएतंपशुमेवनिरांत्रंशयानंते
विदुरियान्वावकिलपशुर्यावतीवपेतिसएतावानेवपशुर्यावतीवपाथयदेनंतृतीयसवनेश्रपयित्वाजुह्वतिभूयसीभिर्नआहु
तिभिरिष्टमसत्केवलेननःपशुनेष्टमसदितिभूयसीभिर्हास्याहुतिभिरिष्टंभवतिकेवलेनहास्यपशुनेष्टंभवतियएवंवेद॥१३॥
सावाएषामृताहुतिरेवयद्वपाहुतिरमृताहुतिरग्न्याहुतिरमृताहुतिराज्याहुतिरमृताहुतिःसोमाहुतिरेतावाअशरीराऽआ
हुतयोयावैकाश्चाशरीराआहुतयोऽमृतत्वमेवताभिर्यजमानोजयतिसावाऽएषारेतएवयद्वपाप्रेववैरेतोलीयतेप्रेववपाली
यतेशुक्लंवैरेतःशुक्लावपाशरीरंवैरेतोशरीरावपायद्वैलोहितंयन्मांसंतच्छरीरंतस्माद्ब्रूयाद्यावदलोहितंतावत्परिवासयेतिसा ॥१९॥
पंचावत्ताभवतियद्यपिचतुरवत्तीयजमानःस्यादथपंचावत्तैववपाज्यस्योपस्तृणातिहिरण्यशल्कोवपाहिरण्यशल्कआज्य

स्योपरिष्टादभिघारयतितदाहुर्यद्धिरण्यंनविद्येतकथंस्यादितिद्विराज्यस्योपस्तीर्यवपामवदायद्विरुपरिष्टादभिघारयत्य
मृतंवाआज्यममृतंहिरण्यंतत्रसकामउपाप्तोयआज्येतत्रसकामउपाप्तोयोहिरण्येतत्पंचसंपद्यंतेपांक्तोयंपुरुषःपंचधाविहि
तोलोमानित्वङ्मांसमस्थिमज्जासयावानेवपुरुषस्तावंतंयजमानंसंस्कृत्याग्नौदेवताभ्यआजुहोत्यग्निर्वैदेवयोनिःसोग्नेर्देवयो
न्याआहुतिभ्यःसंभूयहिरण्यशरीरऊर्ध्वःस्वर्गंलोकमेति ॥ १४ ॥ देवेभ्यःप्रातर्यावभ्योहोतरनुब्रूहीत्याहाध्वर्युरेतेवा
वदेवाःप्रातर्यावाणोयदग्निरुषाअश्विनौतएतेसप्तभिःसप्तभिश्छंदोभिरागच्छंत्यास्यदेवाःप्रातर्यावाणोहवंगच्छंतियएवं
वेदप्रजापतौवैस्वयंहोतरिप्रातरनुवाकमनुवक्ष्यत्युभयेदेवासुरायज्ञमुपावसन्नस्मभ्यमनुवक्ष्यत्यस्मभ्यमितिसवैदेवेभ्यए
वान्वब्रवीत्ततोवैदेवाअभवन्परासुराभवत्यात्मनापरास्यद्विषन्पाप्माभ्रातृव्योभवतियएवंवेदप्रातर्वैसतंदेवेभ्योन्वब्रवी
द्यत्प्रातरन्वब्रवीत्तत्प्रातरनुवाकस्यप्रातरनुवाकत्वंमहतिरात्र्याअनूच्यःसर्वस्यैवाचःसर्वस्यब्रह्मणःपरिगृहीत्यैयोवैभव
तियःश्रेष्ठतामश्नुतेतस्यवाचंप्रोदितामनुप्रवदंतितस्मान्महतिरात्र्याअनूच्यःपुरावाचःप्रवदितोरनूच्योयद्वाचिप्रोदिता
यामनुब्रूयादन्यस्यैवैनमुदितानुवादिनंकुर्यात्तस्मान्महतिरात्र्याअनूच्यःपुराशकुनिवादादनुब्रूयान्निर्ऋतेर्वाएतन्मुखंय
द्वयांसियच्छकुनयस्तद्यत्पुराशकुनिवादादनुब्रूयान्मायज्ञियांवाचंप्रोदितामनुप्रवदिष्मेतितस्मान्महतिरात्र्याअनूच्योऽ
थोखलुयदैवाध्वर्युरुपाकुर्यादथानुब्रूयाद्यदावाअध्वर्युरुपाकरोतिवाचैवोपाकरोतिवाचाहोतान्वाहवाग्घिब्रह्मतत्रसका

मउपाप्तोयोवाचिचब्रह्मणिच ॥ १५ ॥ प्रजापतौवैस्वयंहोतरिप्रातरनुवाकमनुवक्ष्यतिसर्वादेवताआशंसंतमामभिप्र
तिपत्स्यतिमामभीतिसप्रजापतिरैक्षतंयद्येकांदेवतामादिष्टामभिप्रतिपत्स्यामीतरामेकेनदेवताउपाप्ताभविष्यंतीतिसए
तामृचमपश्यदापोरेवतीरित्यापोवैसर्वादेवतारेवत्यःसर्वादेवताःसएतयर्चाप्रातरनुवाकंप्रत्यपद्यततताःसर्वादेवताःप्रामो
दंतमामभिप्रत्यपादिमामभीतिसर्वाहास्मिन्देवताःप्रातरनुवाकमनुब्रुवतिप्रमोदंतेसर्वाभिर्हास्यदेवताभिःप्रातरनुवाकः
प्रतिपन्नोभवतियएवंवेदतेदेवाअबिभयुरादातारोवैनइमंप्रातर्यज्ञमसुरायथौजीयांसोबलीयांसएवमितितानब्रवीदिंद्रो
माबिभीतत्रिषमृद्धमेभ्योहंप्रातर्वज्रंप्रहर्तास्मीत्येतांवावतदृचमब्रवीद्वज्रस्तेनयदपोनप्त्रीयावज्रस्तेनयत्रिष्टुब्वज्रस्तेनय
द्वाक्तमेभ्यःप्राहरत्तेनैनानहंस्ततोवैदेवाअभवन्परासुराभवत्यात्मनापरास्यद्विषन्पाप्माभ्रातृव्योभवतियएवंवेदतदा
हुःसवैहोतास्याद्यएतस्यामृचिसर्वाणिच्छंदांसिप्रजनयेदित्येषावावत्रिरनूक्तासर्वाणिच्छंदांसिभवत्येषाछंदसांप्रजातिः
॥ १६ ॥ शतमनूच्यमायुष्कामस्यशतायुर्वैपुरुषःशतवीर्यःशतेंद्रियआयुष्येवैनंतद्वीर्यइंद्रियेदधातित्रीणिचशतानिषष्टि
श्चानूच्यानियज्ञकामस्यत्रीणिचवैशतानिषष्टिश्चसंवत्सरस्याहानितावान्त्संवत्सरःसंवत्सरःप्रजापतिःप्रजापतिर्यज्ञउपैनं
यज्ञोनमतियएवंविद्वांस्त्रीणिचशतानिषष्टिंचान्वाहसप्तचशतानिविंशतिश्चानूच्यानिप्रजापशुकामस्यसप्तचवैशतानि ॥२०॥
विंशतिश्चसंवत्सरस्याहोरात्रास्तावान्त्संवत्सरःसंवत्सरःप्रजापतिर्यंप्रजायमानंविश्वंरूपमिदमनुप्रजायतेप्रजापतिमेवत

त्प्रजायमानैंप्रजयापशुभिरनुप्रजायतेप्रजात्यैप्रजायतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेदाष्टौशतान्यनूच्यान्यब्राह्मणोक्तस्येयोवादुरुक्तोक्तःशमलगृहीतोयजेताष्टाक्षरावैगायत्रीगायत्र्यावैदेवाःपाप्मानंशमलमपाघ्नतंगायत्र्यैवास्यतत्पाप्मानंशमलमपहत्यपपाप्मानंहतेयएवंवेदसहस्रमनूच्यंस्वर्गकामस्यसहस्राश्वीनेवाइतःस्वर्गोलोकःस्वर्गस्यलोकस्यसमष्ट्यैसंपत्त्यैसंगत्याअपरिमितमनूच्यमपरिमितोवैप्रजापतिःप्रजापतेर्वाएतदुक्थंयत्प्रातरनुवाकस्तस्मिन्त्सर्वेकामाअवरुध्यंतेसयदपरिमितमन्वाहसर्वेषांकामानामवरुध्यैसर्वान्कामानवरुंधेयएवंवेदतस्मादपरिमितमेवानूच्यंसप्ताग्नेयानिच्छंदांस्यन्वाहसप्तवैदेवलोकाःसर्वेषुदेवलोकेषुराध्नोतियएवंवेदसप्तोषस्यानिच्छंदांस्यन्वाहसप्तवैग्राम्याःपशवोऽवग्राम्यान्पशून्रुंधेयएवंवेदसप्ताश्विनानिच्छंदांस्यन्वाहसप्तधावैवागवदत्तावद्वैवागवदत्सर्वस्यैवाचःसर्वस्यब्रह्मणःपरिगृहीत्यैतिस्रोदेवताअन्वाहत्रयोवाइमेत्रिवृतोलोकाएषामेवलोकानामभिजित्यै ॥ १७ ॥ तदाहुःकथमनूच्यःप्रातरनुवाकइतियथाछंदसमनूच्यःप्रातरनुवाकःप्रजापतेर्वाएतान्यंगानियच्छंदांस्येषउएवप्रजापतिर्योयजतेतद्यजमानायहितंपच्छोनूच्यःप्रातरनुवाकश्चतुष्पादावैपशवःपशूनामवरुध्याअर्धर्चशएवानूच्योयथैवैनमेतदन्वाहप्रतिष्ठायाएवंद्विप्रतिष्ठोवैपुरुषश्चतुष्पादाःपशवोयजमानमेवतद्द्विप्रतिष्ठंचतुष्पात्सुपशुषुप्रतिष्ठापयतितस्मादर्धर्चशएवानूच्यस्तदाहुर्यद्व्यूळ्हःप्रातरनुवाकःकथमव्यूळ्होभवती

---

१ अत्रप्रातरनुवाकशब्दोनभाष्यकारेष्टः किंतुतत्रप्रातरनुवाकक्रममाक्षिप्यसमाधत्तेइत्यवतरणंदृश्यते ।

ब्रा. मउपाप्तौयोवाच्चिचब्रह्मणिच ॥ १५ ॥ प्रजापतौवैस्वयंहोतरिंप्रातरनुवाकमनुवक्ष्यतिंसर्वादेवताआशंसंतंमाममभिप्र
॥ ७ ॥ तिपत्स्यतिमाममभीतिंसप्रजापतिरैक्षतंयद्येकांदेवतामादिष्टांमभिप्रतिपत्स्यामींतरामेकेनदेवताउपाप्ताभविष्यंतीतिंसए द्वि. पं.
तामृचमपश्यंदापोरेवतीरिंत्यापोवैसर्वादेवतारेवत्यःसर्वादेवताःसएतयर्चाप्रातरनुवाकंप्रत्यपद्यतंताःसर्वादेवताःप्रामो अ. २
दंतमाममभिप्रत्यपादिमाममभीतिंसर्वाहास्मिन्देवताःप्रातरनुवाकमनुब्रुवतिंप्रमोदंतेसर्वाभिर्हास्यदेवताभिंःप्रातरनुवाकः
प्रतिपन्नोभवतियएवंवेदंतेदेवाअबिभयुरादातारोवैनइमंप्रातर्यज्ञमसुरायथौजीयांसोबलीयांसंएवमितितानब्रवीदिंद्रो
माबिभीतंत्रिषमृद्धमेभ्योहंप्रातर्वज्रंप्रहर्तास्मींत्येतांवावतदृचमब्रवीद्वज्रस्तेनयदपोनप्त्रीयावज्रस्तेनयत्रिष्टुब्वज्रस्तेनय
द्वाक्तमेभ्यःप्राहरत्तेनैनानहंस्ततोवैदेवाअभवन्परासुराभवत्यात्मनापरास्यद्विषन्पाप्माभ्रातृव्योभवतियएवंवेदंतदा
हुःसवैहोतास्याद्यएतस्यामृचिसर्वाणिच्छंदांसिप्रजनयेदित्येषावावत्रिरनूक्तासर्वाणिच्छंदांसिभवंत्येषाछंदसांप्रजातिः
॥ १६ ॥ शतमनूच्यमायुष्कामस्यंशतायुर्वैपुरुषःशतवीर्यःशतेंद्रियंआयुष्येवैनंतद्वीर्यइंद्रियेदधातिंत्रीणिचशतानिषष्टि
श्चानूच्यानियज्ञकामस्यंत्रीणिचवैशतानिषष्टिश्चसंवत्सरस्याहानिंतावान्संवत्सरः संवत्सरःप्रजापतिःप्रजापतिर्यज्ञंउपैनं
यज्ञोनंमतिंयैस्यवविद्वांस्त्रीणिचशतानिषष्टिंचान्वाहंसप्तचशतानिविंशतिश्चानूच्यानिंप्रजापशुकामस्यंसप्तचवैशतानिं ॥२०॥
विंशतिश्चसंवत्सरस्याहोरात्रास्तावान्संवत्सरःसंवत्सरःप्रजापतिंर्यप्रजायमानंविश्वंरूपमिदमनुप्रजायतैंप्रजापतिमेवत

त्प्रजायमानंप्रजयापशुभिरनुप्रजायतेप्रजात्यैप्रजायतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेदाष्टौशतान्यनूच्यान्यब्राह्मणोक्तस्यंयोवादुरु
क्तोक्तःशमलगृहीतोयजेताष्टाक्षरावैगायत्रीगायत्र्यावैदेवाःपाप्मानंशमलमपाघ्नंतगायत्र्यैवास्यतत्पाप्मानंशमलमपहत्य
पपाप्मानंहतेयएवंवेदसहस्रमनूच्यंस्वर्गकामस्यंसहस्राश्वीनेवाइतःस्वर्गोलोकःस्वर्गस्यलोकस्यसमष्ट्यैसंपत्त्यैसंगत्याअप
रिमितमनूच्यमपरिमितोवैप्रजापतिःप्रजापतेर्वाएतदुक्थंयत्प्रातरनुवाकस्तस्मिन्त्सर्वेकामा अवरुध्यंतेसयदपरिमितम
न्वाहसर्वेषांकामानामवरुध्यैसर्वान्कामानवरुंधेयएवंवेदतस्मादपरिमितमेवानूच्यंसप्ताग्नेयानिच्छंदांस्यन्वाहसप्तवैदेव
लोकाःसर्वेषुदेवलोकेषुराध्नोतियएवंवेदसप्तोषस्यानिच्छंदांस्यन्वाहसप्तवैग्राम्याःपशवोऽवग्राम्यान्पशून्रुंधेयएवंवेदसप्ता
श्विनानिच्छंदांस्यन्वाहसप्तधावैवागवदत्तावद्वैवागवदत्सर्वस्यैवाचःसर्वस्यब्रह्मणःपरिगृहीत्यैतिस्रोदेवताअन्वाहत्रयो
वाइमेत्रिवृतोलोकाएषामेवलोकानामभिजित्यै ॥ १७ ॥ तदाहुःकथमनूच्यःप्रातरनुवाकइतियथाछंदसमनूच्यःप्रात
रनुवाकःप्रजापतेर्वाएतान्यंगानियच्छंदांस्येषउएवप्रजापतिर्योयजतेतद्यजमानायहितंपच्छोनूच्यःप्रातरनुवाकश्चतुष्पा
दावैपशवःपशूनामवरुध्याअर्धर्चशएवानूच्योयथैवैनमेतदन्वाहप्रतिष्ठायाएवंद्विप्रतिष्ठोवैपुरुषश्चतुष्पादाःपशवोयज
मानमेवतद्विप्रतिष्ठंचतुष्पात्सुपशुषुप्रतिष्ठापयतितस्मादर्धर्चशएवानूच्यस्तदाहुर्यद्व्यूह्ळःप्रातरनुवाकःकथमव्यूह्ळोभवती

१ अत्रप्रातरनुवाकशब्दोनभाष्यकारेष्टः किंतुतत्रप्रातरनुवाकक्रममाक्षिप्यसमाधत्तेइत्यवतरणंदृश्यते ।

तियदेवास्यबृहतींमध्यान्नैतीतिब्रूयात्तेनैत्याहुतिभागावाअन्यादेवताअन्याःस्तोमभागाश्छंदोभागास्तायाअग्नावाहुतयो
हूयंतेताभिराहुतिभागाःप्रीणात्यथयत्स्तुवंतिचशंसंतिचतेनस्तोमभागाश्छंदोभागाउभय्योहास्यैतादेवताःप्रीताअभीष्टा
भवंतियएवंवेदत्रयस्त्रिंशद्वैदेवाःसोमपास्त्रयस्त्रिंशदसोमपाअष्टौवसवएकादशरुद्राद्वादशादित्याःप्रजापतिश्चवषट्कार
श्चैतेदेवाःसोमपाएकादशप्रयाजाएकादशानुयाजाएकादशोपयाजाएतेसोमपाःपशुभाजनाःसोमेनसोमपान्प्रीणातिपशु
नासोमपानुभय्योहास्यैतादेवताःप्रीताअभीष्टाभवंतियएवंवेदाभूदुषारुशत्पशुरित्युत्तमयापरिदधातितदाहुर्यत्रीन्क्रतू
नन्वाहाग्नेयमुषस्यमाश्विनंकथमस्यैकयर्चापरिदधतःसर्वेत्रयःक्रतवःपरिहिताभवंतीत्यभूदुषारुशत्पशुरित्युषसोरूपमा
ग्निरधाय्यृत्वियइत्यग्नेरयोजिवांवृषण्वसूरथोदस्रावमर्त्यौमाध्वीममश्रुतंहवमित्यश्विनोरेवमुहास्यैकयर्चापरिदधतःसर्वे
त्रयःक्रतवःपरिहिताभवंतिभवंति ॥ १८ ॥ इतिद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ॥ ॥

ऋषयोवैसरस्वत्यांसत्रमासतंतेकवषमैलूषंसोमादनयन्दास्याःपुत्रःकितवोब्राह्मणःकथंनोमध्येदीक्षिष्टेतितंबहिर्धन्वो
दवहन्नत्रैनंपिपासाहंतुसरस्वत्याउदकंमापादितिसबहिर्धन्वोदूळ्हःपिपासयावित्तएतदपोनप्त्रीयमपश्यत्प्रदेवत्राब्रह्मणे
गातुरेत्वितितेनापांप्रियंधामोपागच्छत्तमापोनूदायंस्तंसरस्वतीसमंतंपर्यधावत्तस्माद्धाप्येतर्हिपरिसारकमित्याचक्षतेय ॥२१॥
देनंसरस्वतीसमंतंपरिससारतेवाऋषयोब्रुवन्विदुर्वाइमंदेवाउपेमंह्वयामहाइतितथेतितमुपाह्वयंततमुपहूयैतदपोनप्त्री

यमकुर्वतंप्रदेवत्राब्रह्मणेगातुरेत्विर्तितेनापांप्रियंधामोपागच्छन्ननुपदेवानामुपापांप्रियंधामगच्छंत्युपदेवानांजयतिंपरमं
लोकंयएवंवेदयश्चैवंविद्वानेतदपोनप्त्रीयंकुरुतेतत्संततमनुब्रूयात्संततवर्षीहप्रजाभ्यःपर्जन्योभवतिंयत्रैवंविद्वानेतत्संत
तमन्वाहयदवग्राहमनुब्रूयाज्जीमूतवर्षीहप्रजाभ्यःपर्जन्यःस्यात्तस्मात्तत्संततमेवानूच्यं तस्यत्रिःप्रथमांसंततमन्वाहतेनै
वतत्सर्वंसंततमनूक्तंभवति ॥ १९ ॥ ताएतानवानंतरायमन्वाहहिनोतानोऽअध्वरंदेवयज्येतिदशमींमावर्वृततीरधनु
द्विधाराइत्यावृत्तास्वेकधनासुप्रतियदापोअदृश्रमायतीरितिप्रतिदृश्यमानास्वाधेनवःपयसातूर्ण्यर्थाइत्युपायतीषुसम
न्यायंत्युपयंत्यन्याइतिसमायतीष्वापोवाअस्पर्धंतवयंपूर्वंयज्ञंवक्ष्यामोवयमितियाश्चेमाःपूर्वेद्युर्वसतीवर्योगृह्यंतेयाश्चप्रा
तरेकधनास्ताभृगुरपश्यदापोवैस्पर्धंतइतिताएतयर्चासमज्ञपयत्समन्यायंत्युपयंत्यन्याइतिताःसमजानतसंजानानाहा
स्यापोयज्ञंवहंतियएवंवेदापोनदेवीरुपयंतिहोत्रियमितिहोतृचमसेसमवनीयमानास्वन्वाहवसतीवरीष्वेकधनासुचावे
रपोध्वर्या३उइतिहोताध्वर्युंपृच्छत्यापोवैयज्ञोविदोयज्ञा३म् इत्येवतदाहोतेमनन्नमुरित्यध्वर्युःप्रत्याहोतेमाःपश्येत्येवत
दाहतास्वध्वर्योइंद्रायसोमंसोतामधुमंतं[1] ॥ वृष्टिवनिंतीव्रांतंबहुरमध्यंवसुमतेरुद्रवतआदित्यवतऋभुमतेविभुमतेवाज
वतेबृहस्पतिवतेविश्वदेव्यावते ॥ यस्येंद्रःपीत्वावृत्राणिजंघनत्प्रसजन्यानितारिषो३मितिप्रत्युत्तिष्ठतिप्रत्युत्थेयावा

---

१ भाष्येत्रनावसानंकृतं ।

आपः प्रतिवैश्रेयांसमायंतमुत्तिष्ठंतितस्मात्प्रत्युत्थेया अनुपर्यावृत्या अनुवैश्रेयांसंपर्यावर्तंतेतस्मादनुपर्यावृत्या अनुब्रुवतै
वानुप्रपत्तव्यमीश्वरोहयद्यप्यन्योयजेताथहोतारंयशोर्तोस्तस्मादनुब्रुवतैवानुप्रपत्तव्यमंबयोयंत्यध्वभिरित्येतामनुब्रुवन्न
नुप्रपद्येतंजामयो अध्वरीयतां ॥ पृंचतीर्मधुनापयइतियोमधव्योयशोर्तोबुभूषेदमूर्याउपसूर्येयाभिर्वासूर्यःसहेतितेज
स्कामोब्रह्मवर्चसकामोपोदेवीरुपह्वयेयत्रगावःपिबंतिनइतिपशुकामस्ताएताःसर्वाएवानुब्रुवन्ननुप्रपद्येतैतेषांकामानाम
वरुध्यएतान्कामानवरुंधेयएवंवेदेमाअग्मन्रेवतीर्जीवधन्याइतिसाद्यमानास्वन्वाहवसतीवरीष्वेकधनासुचाग्मन्नापउ
शतीर्बर्हिरेदमितिसन्नासुसएतयापरिदधाति ॥ २० ॥ शिरोवाएतद्यज्ञस्ययत्प्रातरनुवाकःप्राणापानाऽउपांश्वंतर्यामौ
वज्रएववाङ्गहुतयोरुपांश्वंतर्यामयोर्होतावाचंविसृजेतंयदहुतयोरुपांश्वंतर्यामयोर्होतावाचंविसृजेतंवाचावज्रेणयजमा
नस्यप्राणान्वीयाद्यएनंतत्रब्रूयाद्वाचावज्रेणयजमानस्यप्राणान्व्यगात्प्राणएनंहास्यतीतिशश्वत्तथास्यात्तस्मान्नाहुतयोरु
पांश्वंतर्यामयोर्होतावाचंविसृजेतंप्राणंयच्छस्वाहात्वासुहवसूर्यायेत्युपांशुमनुमंत्रयेततमभिप्राणेत्प्राणप्राणंमेयच्छेत्यपा
नंयच्छस्वाहात्वासुहवसूर्यायेत्यंतर्याममनुमंत्रयेततमभ्यपानेदपानापानंमेयच्छेतिव्यानायत्वेत्युपांशुसवनंग्रावाणमभि
मृश्यवाचंविसृजतंआत्मावाउपांशुसवनआत्मन्येवतद्धोताप्राणान्प्रतिधायवाचंविसृजतेसर्वायुःसर्वायुत्वायसर्वमायुरे ॥२२॥

१ 'यशोर्तोर्बुभूषेत्' इतिभाष्यपाठः । यशोर्त्तोःसोमयागनिमित्तांकीर्तिंप्राप्तुंसमर्थइतितत्रार्थः ।

तियएवंवेद ॥ २१ ॥ तदाहुःसर्पे३त् ॥ नसर्पे३त् इति ॥ सर्पेदितिहैकआहुरुभयेषांवाएषदेवमनुष्याणांभक्षोयद्बहि
ष्पवमानस्तस्मादेनमभिसंगच्छंतइतिवदंतस्तत्तन्नादृत्यंयत्सर्पेद्दचमेवतत्साम्नोनुवर्त्मानंकुर्याद्यएनंतत्रब्रूयादनुवर्त्मान्वा
अयंहोतासामगस्याभूदुद्गातारियशोधादच्योष्टायतनाच्चोष्यतआयतनादितिशश्वत्तथास्यात्तस्मात्तत्रैवासीनोनुमंत्रयेत
योदेवानामिहसोमपीथोयज्ञेबर्हिषिवेद्यां ३ ॥ तस्यापिभक्षयामसीत्येवमुहास्यात्मासोमपीथादनंतरितोभवत्यथोब्रूया
न्मुखमसिमुखंभूयासमितिमुखंवाएतद्यज्ञस्ययद्बहिष्पवमानोमुखंस्वेषुभवतिश्रेष्ठःस्वानांभवतियएवंवेदासुरीवैदीर्घजि
ह्वीदेवानांप्रातःसवनमवालेट्तद्व्यमाद्यत्तेदेवाःप्राजिज्ञासंततेमित्रावरुणावब्रुवन्युवमिदंनिष्कुरुतमितितौतथेत्यब्रूतांतौ
वैवोवरंवृणावहाइतिवृणाथामितितावेतमेववरमवृणातांप्रातःसवनेपयस्यांसैनयोरेषाच्युतावरवृताह्येनयोस्तद्यदस्यैवि
मत्तमिवतदस्यैसमृद्धंविमत्तमिवहितौतयानिरकुरुतां ॥ २२ ॥ देवानांवैसवनानिनाध्रियंतततएतान्पुरोळाशानपश्यं
स्ताननुसवनंनिरवपन्त्सवनानांधृत्यैततोवैतानितेषामध्रियंततद्यदनुसवनंपुरोळाशानिरुप्यंतेसवनानामेवधृत्यैतथाहि
तानितेषामध्रियंतपुरोवाएतान्देवाअक्रतयत्पुरोळाशांस्तत्पुरोळाशानांपुरोळाशत्वंतदाहुरनुसवनंपुरोळाशान्निर्वपेदष्टा
कपालंप्रातःसवनएकादशकपालंमाध्यंदिनेसवनेद्वादशकपालंतृतीयसवनेतथाहिसवनानांरूपंतथाछंदसामितितत्तन्ना
दृत्यमैंद्रावाएतेसर्वेनिरुप्यंतेयदनुसवनंपुरोळाशास्तस्मात्तानेकादशकपालानेवनिर्वपेत्तदाहुर्यतोघृतेनानक्तंस्यात्ततःपु

रोळाशस्यप्राश्नीयात्सोमपीथस्यगुप्त्यैघृतेनहिवज्रेणेंद्रोवृत्रमहन्निितितत्तन्नाद्दत्यैँहविर्वाएतद्यदुत्पूतंसोमपीथोवाएषयदु
त्पूतंतस्मात्तस्ययतएवकुतश्चप्राश्नीयात्सर्वतोवाएताःस्वधायजमानमुपक्षरंतियदेतानिहवींष्याज्यंधानाःकरंभःपरिवापः
पुरोळाशःपयस्येतिसर्वतएवैनंस्वधाउपक्षरंतियएवंवेद ॥ २३ ॥ योवैयज्ञंहविष्पंक्तिंवेदहविष्पंक्तिनायज्ञेनराध्नोतिधा
नाःकरंभःपरिवापःपुरोळाशःपयस्येत्येषवैयज्ञोहविष्पंक्तिर्हविष्पंक्तिनायज्ञेनराध्नोतियएवंवेदयोवैयज्ञमक्षरपंक्तिंवेदाक्ष
रपंक्तिनायज्ञेनराध्नोतिसुमत्पद्वग्दइत्येषवैयज्ञोक्षरपंक्तिरक्षरपंक्तिनायज्ञेनराध्नोतियएवंवेदयोवैयज्ञंनराशंसपंक्तिंवेदन
राशंसपंक्तिनायज्ञेनराध्नोतिद्विनाराशंसंप्रातःसवनँद्विनाराशंसंमाध्यंदिनंसवनँसकृन्नाराशंसंतृतीयसवनमेषवैयज्ञोन
राशंसपंक्तिर्नराशंसपंक्तिनायज्ञेनराध्नोतियएवंवेदयोवैयज्ञंसवनपंक्तिंवेदसवनपंक्तिनायज्ञेनराध्नोतिपशुरुपवसथेत्रीणि
सवनानिपशुरनूबंध्यइत्येषवैयज्ञःसवनपंक्तिःसवनपंक्तिनायज्ञेनराध्नोतियएवंवेदहरिवाँइंद्रोधानाअत्तुपूषण्वान्करंभँस
रस्वतीवान्भारतीवान्परिवापइंद्रस्यापूपइतिहविष्पंक्त्यायजत्यृक्सामेवाइंद्रस्यहरीपशवःपूषान्नंकरंभःसरस्वतीवान्भा
रतीवानितिवागेवसरस्वतीप्राणोभरतःपरिवापइंद्रस्यापूपइत्यन्नमेवपरिवापइंद्रियमपूपएतासामेवतद्देवतानांयजमानँ
सायुज्यंसरूपतांसलोकतांगमयतिगच्छतिश्रेयसःसायुज्यँगच्छतिश्रेष्ठतांयएवंवेदहविरग्नेवीहीत्यनुसवनंपुरोळाशःस्विष्ट ॥२३॥
कृतोयजत्यवत्सारोवाएतेनाग्नेःप्रियंधामोपागच्छत्सपरमंलोकमजयदुपाग्नेःप्रियंधामगच्छतिजयतिपरमंलोकंयएवंवेद

यश्चैवंविद्वानेतयाहविष्पंक्त्यायजतेयजतीतिचयजतीतिच ॥ २४ ॥ ॥ इतितृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥

देवावैसोमस्यराज्ञोग्रपेयेनसमपादयन्नहंप्रथमःपिबेयमहंप्रथमःपिबेयमित्येवाकामयंततेसंपादयंतोब्रुवन्हंताजिमयामसयोनउज्जेष्यतिसप्रथमःसोमस्यपास्यतीतितथेतितआजिमयुस्तेषामाजिंयतामभिसृष्टानांवायुर्मुखंप्रथमःप्रत्यपद्यतार्थेंद्रोथमित्रावरुणावथाश्विनौसोवेदिंद्रोवायुमुद्वैजयतीतितमनुपरापतत्सहनावथोज्जयावेतिसनेत्यब्रवीदहमेवोज्जेष्यामीतितृतीयंमेथोज्जयावेतिनेतिहैवाब्रवीदहमेवोज्जेष्यामीतितुरीयंमेथोज्जयावेतितथेतितंतुरीयेत्यार्जततत्तुरीयभागिंद्रोभवत्त्रिभाग्वायुस्तौसहैवेंद्रवायूउदजयतांसहमित्रावरुणौसहाश्विनौतएषामेतेयथोज्जितंभक्षाइंद्रवाय्वोःप्रथमोथमित्रावरुणयोरथाश्विनोःसएषइंद्रतुरीयोग्रहोगृह्यतेयदैंद्रवायवस्तदेतदृषिःपश्यन्नभ्यनूवाचनियुत्वाँइंद्रसारथिरितितस्माद्धाप्येतर्हिभरताःसत्वनांवित्तिंप्रयंतितुरीयेहैवसंग्रहीतारोवदंतेमुनैवानूकाशेनयददइंद्रःसारथिरिवभूत्वोदजयत्
॥ २५ ॥ तेवाएतेप्राणाएवयद्द्विदेवत्यावाक्चप्राणश्चैंद्रवायवश्चक्षुश्चमनश्चमैत्रावरुणःश्रोत्रंचात्माचाश्विनस्तस्यहैतस्यैंद्रवायवस्याप्येकेनुष्टुभौपुरोनुवाक्येकुर्वंतिगायत्र्यौयाज्येवाक्चवाएषप्राणश्चग्रहोयदैंद्रवायवस्तदपिच्छंदोभ्यांयथायथंक्लृप्स्येते[1]इतितत्तन्नादृत्यंव्यृद्धंवाएतद्यज्ञेक्रियतेयत्रपुरोनुवाक्याज्यायसीयाज्यायैयत्रवैयाज्याज्यायसीतत्समृद्धमथोयत्र

[1] 'यथायथंकल्प्स्येते' इतिभाष्यपाठः ।

समेयस्यैतत्कामायतथाकुर्यात्प्राणस्यचवाचश्चात्रैवतदुपाप्तंवायव्यापूर्वापुरोनुवाक्यैंद्रवायव्युत्तरैवंयाज्ययोःसायावा
यव्यातयाप्राणंकल्पयतिवायुर्हिप्राणोथयैंद्रवायवीतस्यैयदैंद्रंपदंतेनवाचंकल्पयतिवाग्घ्यैंद्र्युपोतंकाममाप्नोतिय:प्राणे
चवाचिचैनयज्ञेविषमंकरोति ॥ २६ ॥ प्राणावैद्विदेवत्याएकपात्रागृह्यंतेतस्मात्प्राणाएकनामानौद्विपात्राहूयंतेतस्मा
त्प्राणाद्वंद्वंयेनैवाध्वर्युर्यजुषाप्रयच्छतितेनहोताप्रतिगृह्णात्येषवसुःपुरूवसुरिहवसुःपुरूवसुर्मयिवसुःपुरूवसुर्वाक्पावा
चंमेपाहीत्यैंद्रवायवंभक्षयत्युपहूतावाक्सहप्राणेनोपमांवाक्सहप्राणेनह्वयतामुपहूताऋषयोदैव्यासस्तनूपावानस्तन्वस्त
पोजाउपमामृषयोदैव्यासोह्वयंतांतनूपावानस्तन्वस्तपोजाइतिप्राणावाऋषयोदैव्यासस्तनूपावानस्तन्वस्तपोजास्तानेवत
दुपह्वयतएषवसुर्विदद्वसुरिहवसुर्विदद्वसुर्मयिवसुर्विदद्वसुश्चक्षुष्पाश्चक्षुर्मेपाहीतिमैत्रावरुणंभक्षयत्युपहूतंचक्षुःसहमन
सोपमांचक्षुःसहमनसाह्वयतामुपहूताऋषयोदैव्यासस्तनूपावानस्तन्वस्तपोजाउपमामृषयोदैव्यासोह्वयंतांतनूपावानस्त
न्वस्तपोजाइतिप्राणावाऋषयोदैव्यासस्तनूपावानस्तन्वस्तपोजास्तानेवतदुपह्वयतएषवसुःसंयद्वसुरिहवसुःसंयद्वसुर्मयि
वसुःसंयद्वसुःश्रोत्रपाःश्रोत्रंमेपाहीत्याश्विनंभक्षयत्युपहूतंश्रोत्रंसहात्मनोपमांश्रोत्रंसहात्मनाह्वयतामुपहूताऋषयोदैव्या
सस्तनूपावानस्तन्वस्तपोजाउपमामृषयोदैव्यासोह्वयंतांतनूपावानस्तन्वस्तपोजाइतिप्राणावाऋषयोदैव्यासस्तनूपावान ॥२४॥
स्तन्वस्तपोजास्तानेवतदुपह्वयतेपुरस्तात्प्रत्यंचमैंद्रवायवंभक्षयतितस्मात्पुरस्तात्प्राणापानौपुरस्तात्प्रत्यंचंमैत्रावरुणंभक्षय

तिंतस्मात्पुरस्ताच्चक्षुषींसर्वतःपरिहारमाश्विनंभक्षयतितस्मान्मनुष्याश्चपशवश्चसर्वतोवाचंवदंतींशृण्वंति ॥ २७ ॥ प्रा
णावैद्विदेवत्याअनवानंद्विदेवत्यान्यजेत्प्राणानांसंतत्यैप्राणानामव्यवच्छेदायप्राणावैद्विदेवत्यानद्विदेवत्यानामनुवषट्
कुर्याद्यद्विदेवत्यानामनुवषट्कुर्यादसंस्थितान्प्राणान्त्संस्थापयेत्संस्थावाऽएषायदनुवषट्कारोयएनंतत्रब्रूयादसंस्थिता
न्प्राणान्त्समतिष्ठिपत्प्राणएनंहास्यतीतिशश्वत्तथास्यात्तस्मान्नद्विदेवत्यानामनुवषट्कुर्यात्तदाहुर्द्विरागूर्यमैत्रावरुणोद्विः
प्रेष्यतिसकृदागूर्यहोताद्विर्वषट्करोतिकाहोतुर[illegible]णावैद्विदेवत्य।ऽआगूर्वज्रस्तद्यदत्रहोतांतरेणागुरेतागुरावज्रे
णयजमानस्यप्राणान्वीयाद्यएनंतत्रब्रूयादागुरावज्रेणयजमानस्यप्राणान्व्यगात्प्राणएनंहास्यतीतिशश्वत्तथास्यात्तस्मा
त्तत्रहोतांतरेणनागुरेताथोमनोवैयज्ञस्यमैत्रावरुणोवाग्यज्ञस्यहोतामनसावाइ[illegible]दतियांह्यन्यमनावाचंवदत्य
सुर्यावैसावागदेवजुष्टातद्यदेवात्रमैत्रावरुणोद्विरागुरतेसैवहोतुरागूः ॥ २८ ॥ प्राणावाऋतुयाजास्तद्यदृतुयाजैश्चरं
तिप्राणानेवतद्यजमानेदधतिषळृतुनेतियजंतिप्राणमेवतद्यजमानेदधतिचत्वारऋतुभिरितियजंत्यपानमेवतद्यजमानेद
धतिद्विर्ऋतुनेत्युपरिष्टाद्व्यानमेवतद्यजमानेदधतिसवाअयंप्राणस्त्रेधाविहितःप्राणोपानोव्यानइतितद्यदृतुनऋतुभिर्ऋतु
नेतियजंतिप्राणानांसंतत्यैप्राणानामव्यवच्छेदायप्राणावाऋतुयाजानर्तुयाजानामनुवषट्कुर्यादसंस्थितावाऋतवएकैक
एवयदृतुयाजानामनुवषट्कुर्यादसंस्थितानृतून्त्संस्थापयेत्संस्थावा [illegible]षायदनुवषट्कारोयएनंतत्रब्रूयादसंस्थितानृतून्स

मतिष्ठिर्पद्दुष्पमंभविष्यतीतिशश्वत्तथास्यात्तस्मान्नर्तुयाजानामनुवषट्कुर्यात् ॥ २९ ॥ प्राणावैद्विदेवत्याःपशवइळा
द्विदेवत्यान्भक्षयित्वेळामुपह्वयतेपशवोवाइळापशूनेवतदुपह्वयतेपशून्यजमानेदधातितदाहुरवांतरेळांपूर्वांप्राश्नीया ३
त् ॥ होतृचमसंभक्षये ३ त्इति ॥ अवांतरेळामेवपूर्वांप्राश्नीयादथहोतृचमसंभक्षयेद्यद्वावद्विदेवत्यान्पूर्वान्भक्षयति
तेनास्यसोमपीथःपूर्वोभक्षितोभवतितस्मादवांतरेळामेवपूर्वांप्राश्नीयादथहोतृचमसंभक्षयेत्तदुभयतोन्नाद्यंपरिगृह्णाति
सोमपीथाभ्यामन्नाद्यस्यपरिगृहीत्यैप्राणावैद्विदेवत्याआत्माहोतृचमसोद्विदेवत्यानांसंस्रवान्होतृचमसेसमवनयत्यात्म
न्येवतद्धोताप्राणान्त्समवनयतेसर्वायुःसर्वायुत्वायसर्वमायुरेतियएवंवेद ॥ ३० ॥ देवावैयदेवयज्ञेकुर्वंस्तदसुराअकुर्वं
स्तेसमावद्वीर्याएवासन्नव्यावर्तंततततोवैदेवाएतंतूष्णींशंसमपश्यंस्तमेषामसुरानान्ववायंस्तूष्णींसारोवाएषयत्तूष्णींशंसो
देवावैयंयमेववज्रमसुरेभ्यउदयच्छंस्तंतमेषामसुराःप्रत्यबुध्यंतततोवैदेवाएतंतूष्णींशंसंवज्रमपश्यंस्तमेभ्यउदयच्छंस्तमे
षामसुरानप्रत्यबुध्यंतंतमेभ्यःप्राहरंस्तेनैनानप्रतिबुद्धेनाघ्नंस्ततोवैदेवाअभवन्पराऽसुराभवत्यात्मनापरास्यद्विषन्पाप्मा
भ्रातृव्योभवतियएवंवेदतेवैदेवाविजितिनोमन्यमानायज्ञमतन्वतंतमेषामसुराअभ्यायन्यज्ञवेशसमेषांकरिष्यामइति
तान्त्समंतमेवोदारान्परियत्तानुदपश्यंस्तेब्रुवन्त्संस्थापयामेमंयज्ञंयज्ञंनोसुरामावधिषुरितितथेतितंतूष्णींशंसेसंस्थापयं
न्भूरग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निरित्याज्यप्रउगेसंस्थापयन्निंद्रोज्योतिर्भुवोज्योतिरिंद्रइतिनिष्केवल्यमरुत्वतीयेसंस्थापयन्त्सू

र्यं ज्योतिर्ज्योतिः स्वः सूर्य इति वैश्वदेवाग्निमारुते संस्थापयंस्तमेवं तूष्णीं शंसे संस्थापयंस्तमेवं तूष्णीं शंसे संस्थाप्यं तेनारिष्टेनो
दृचमाश्नुव[illegible]वयज्ञः संतिष्ठतें यदा होता तूष्णीं शंसं शंसति स यएनं शस्ते तूष्णीं शंसं उपवावदेदनुवाव्याहरेत्तं ब्रूयादे
षएवैतामार्तिमारिष्यति प्रातर्वा वयमद्येमं शस्ते तूष्णीं शंसे संस्थापयामस्तं यथागृहानितं कर्मणानुसमियादेवमेवैनमिदम
नुसमिमऽइति स हवावतामार्तिमृच्छति यएवं विद्वान्त्संशस्ते तूष्णीं शंसं उपवावदत्यनुवाव्याहरति तस्मादेवं विद्वान्त्संशस्ते
तूष्णीं शंसे नोपवदेन्नानुव्याहरेत् ॥ ३१ ॥ चक्षूंषि वा एतानि सवनानां यत्तूष्णीं शंसो भूरग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निरिति प्रातः
सवनस्य चक्षुषीइंद्रो ज्योतिर्भुवो ज्योतिरिंद्र इति माध्यं[illegible]स्य चक्षुषी सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः स्वः सूर्य इति तृतीयसवन
स्य चक्षुषी चक्षुष्मद्भिः सवनै राध्नोति चक्षुष्मद्भिः सवनैः स्वर्गं लोकमेति य एवं वेद चक्षुर्वा एतद्यज्ञस्य यत्तूष्णीं शंस एकासती
व्याहृतिर्द्वेधोच्यतें तस्मादेकं सच्चक्षुर्द्वेधा मूलं वा एतद्यज्ञस्य यत्तूष्णीं शंसो यं कामयेतानायतनवान्त्स्यादिति नास्य यज्ञे तूष्णीं
शंसं शंसेदुन्मूलमेव तद्यज्ञं पराभवंतमनुपराभवति तदु वा आहुः शंसेदेवा पि वैतदृत्विजे हितं यद्धोता तूष्णीं शंसं न शंसत्यृत्वि
जि हि सर्वो यज्ञः प्रतिष्ठितो यज्ञे यजमानस्तस्माच्छंस्तव्यः शंस्तव्यः ॥ ३२ ॥ इति चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥

ब्रह्म वा आहावः क्षत्रं निविद्विट्सूक्तमाह्वयतेथ निविदं दधाति ब्रह्मण्येव तत्क्षत्रमनुनियुनक्ति निविदं शस्त्वा सूक्तं शंसति क्षि
त्रं वै निविद्विट्सूक्तं क्षत्रएव[illegible]द्विशमनुनियुनक्ति यं कामयेत क्षत्रेणैनं व्यर्धयानीति मध्य एतस्यै निविदः सूक्तं शंसेत् क्षत्रं वै निवि

ऐ. ब्रा. द्विट्सूक्तंक्षत्रेणैवैनंतद्व्यर्धयतिंयंकामयेतविशैनंव्यर्धयानीतिंमध्यएतस्यसूक्तस्यनिविदंशंसेत्क्षत्रंवैनिविद्विट्सूक्तंविशैवैनं द्वि. पं.
तद्व्यर्धयतिंयमुकामयेतसर्वमेवास्यंयथापूर्वमृजुक्लृप्तंस्यादित्याह्वयेताथनिविदंदध्यादथसूक्तंशंसेत्सोऽसर्वस्यक्लृप्तिःप्रजाप अ. ५
॥१३॥ तिर्वाइदमेकएवाग्रआसंसोकामयतप्रजायेयभूयान्त्स्यामितिंसतपोतप्यतसवाचमयच्छत्ससंवत्सरस्यपरस्ताद्व्याहरद्द्वाद
शकृत्वोद्वादशपदावाएषानिविदेतांवावतांनिविदंव्याहरत्तांसर्वाणिभूतान्यन्वसृज्यंततदेतदृषिःपश्यन्नभ्यनूवाचंसपूर्व
यानिविदाकव्यतायोरिमाःप्रजाअजनयन्मनूनामितितद्यदेतांपुरस्तात्सूक्तस्यनिविदंदधातिंप्रजात्यैप्रजायतेप्रजयापशु
भिर्यएवंवेद ॥ ३३ ॥ अग्निर्देवेद्धइतिशंसत्यसौवाअग्निर्देवेद्धएतंहिदेवाइंधतएतमेवतदेतास्मिँल्लोकआयातयत्यग्निर्म
न्विद्धइतिशंसत्ययंवाअग्निर्मन्विद्धइमंहिमनुष्याइंधतेऽग्निमेवतदस्मिँल्लोकआयातयत्यग्निःसुषमिदितिशंसतिंवायुर्वाअ
ग्निःसुषमिद्वायुर्हिस्वयमात्मानंसमिंधेस्वयमिदंसर्वंयदिदंकिंचवायुमेवतदंतरिक्षलोकआयातयतिंहोतादेववृतऽइतिशं
सत्यसौवैहोतादेववृतएषहिसर्वतोदेवैर्वृतएतमेवतदेतास्मिँल्लोकआयातयतिंहोतामनुवृतइतिशंसत्ययंवाअग्निर्होतामनु
वृतोयंहिसर्वतोमनुष्यैर्वृतोग्निमेवतदस्मिँल्लोकआयातयतिंप्रणीर्यज्ञानामितिशंसतिंवायुर्वैप्रणीर्यज्ञानांयदाहिप्राणित्यथ
यज्ञोथाग्निहोत्रंवायुमेवतदंतरिक्षलोकआयातयतिंरथीरध्वराणामितिशंसत्यसौवैरथीरध्वराणामेषहियथैतच्चरतिंरथी ॥२६॥
रिवैतमेवतदेतास्मिँल्लोकआयातयत्यतूर्तोहोतेतिशंसत्ययंवाअग्निरतूर्तोहोतेमंहनकश्चनतिर्यंचंतरत्यग्निमेवतदस्मिँल्लोक

३ आयातयति तूर्णिर्हव्य वाळितिशंसतिवायुर्वैतूर्णिर्हव्यवाड्वायुर्हीदंसर्वंसद्यस्तरतियदिदंकिंचवायुर्देवेभ्योहव्यंवहतिवायु
मेवतदंतरिक्षलोकआयातयत्यादेवोदेवान्वक्षदितिशंसत्यसौवैदेवोदेवानावहत्येतमेवतदेतास्मिँल्लोकआयातयतियक्षद
ग्निर्देवोदेवानितिशंसत्ययंवाअग्निर्देवोदेवान्यजत्यग्निमेवतदस्मिँल्लोकआयातयतिसोअध्वराकरतिजातवेदाइतिशंसति
वायुर्वैजातवेदावायुर्हीदंसर्वंकरोतियदिदंकिंचवायुमेवतदंतरिक्षलोकआयातयति ॥ ३४ ॥ प्रवोदेवायाग्नयइत्यनुष्टु
भःप्रथमेपदेविहरतितस्मात्स्त्र्यूरूविहरतिसमस्यत्युत्तरेपदेतस्मात्पुमानूरूसमस्यतितन्मिथुनंमिथुनमेवतदुक्थमुखेकरो
तिप्रजात्यैप्रजायतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेदप्रवोदेवायाग्नयइत्येवानुष्टुभःप्रथमेपदेविहरतिवज्रमेवतत्परोवरीयांसंकरोति
समस्यत्येवोत्तरेपदेआरंभणतोवैवज्रस्याणिमाथोदंडस्याथोपरशोर्वज्रमेवतत्प्रहरतिद्विषतेभ्रातृव्यायवधंयोस्यस्तृत्यस्त
स्मैस्तर्तवै ॥ ३५ ॥ देवासुरावाएषुलोकेषुसमयतंततेवैदेवाःसदएवायतनमकुर्वततान्सदसोजयंस्तआग्नीध्रंसंप्रापद्यंत
तेततोनपराजयंततस्मादाग्नीध्रउपवसंतिनसदस्याग्नीध्रेह्यधारयंतयदाग्नीध्रेधारयंततदाग्नीध्रस्याग्नीध्रत्वंतेषांवैदेवानाम
सुराःसदस्यानग्नीन्निर्वापयांचक्रुस्तेदेवाआग्नीध्रादेवसदस्यानग्नीन्विहरंततैरसुररक्षांस्यपाघ्नततथैवैतद्यजमानाआग्नीध्रा
देवसदस्यानग्नीन्विहरंत्यसुररक्षांस्येवतदपघ्नतेतेवैप्रातराज्यैरेवाजयंतआयन्यदाज्यैरेवाजयंतआयंस्तदाज्यानामाज्य
त्वंतासांवैहोत्राणामायतीनामाजयंतीनामच्छावाकीयाहीयततस्यामिंद्राग्नीअध्यास्तामिंद्राग्नीवैदेवानामोजिष्ठौबलिष्ठौ

सहिष्ठौसत्तमौपारयिष्णुतमौतस्मादैंद्राग्नमच्छावाकः प्रातःसवनेशंसतींद्राग्नीहितस्यामध्यास्तांतस्मादुपुरस्तादन्येहोत्र
काःसदःप्रसर्पंतिपश्चाच्छावाकःपश्चेवहिहीनोनुसंजिगमिषतितस्माद्योब्राह्मणोबह्वृचोवीर्यवान्त्स्यात्सोस्याच्छावाकीयां
कुर्यात्तेनैवसाहीनाभवति ॥ ३६ ॥ देवरथोवाएषयद्यज्ञस्तस्यैतावंतरौरश्मीयदाज्यप्रउगेतद्यदाज्येनपवमानमनुशंस
तिप्रउगेणाज्यंदेवरथस्यैवतदंतरौरश्मीविहरंत्यलोभायतामनुकृतिंमनुष्यरथस्यैवांतरौरश्मीविहरंत्यलोभायनास्यदेवर
थोलुभ्यतिनमनुष्यरथोयएवंवेदतदाहुर्यथावावस्तोत्रमेवंशस्त्रंपावमानीषुसामगाःस्तुवतआग्नेयंहोताज्यंशंसतिकथम
स्यपावमान्योनुशस्ताभवंतीतियोवाअग्निःसपवमानस्तदप्येतदृषिणोक्तमग्निर्ऋषिःपवमानइत्येवमुहास्याग्नेयीभिरेवप्रति
पद्यमानस्यपावमान्योनुशस्ताभवंतितदाहुर्यथावावस्तोत्रमेवंशस्त्रंगायत्रीषुसामगाःस्तुवतआनुष्टुभंहोताज्यंशंसतिकथ
मस्यगायत्र्योनुशस्ताभवंतीतिसंपदेतिब्रूयात्सप्तैताअनुष्टुभस्तास्त्रिःप्रथमयात्रिरुत्तमयैकादशभवंतिविराज्याज्याद्वाद
शीनवाएकेनाक्षरेणच्छंदांसिवियंतिनद्वाभ्यांताःषोळशगायत्र्योभवंत्येवमुहास्यानुष्टुब्भिरेवप्रतिपद्यमानस्यगायत्र्योनु
शस्ताभवंत्यग्नइंद्रश्चदाशुषोदुरोणइत्याग्नेंद्र्यायजतिनवाएताविंद्राग्नीसंतौव्यजयेतामाग्नेंद्रौवाएतौसंतौव्यजयेतांतद्यदा ॥२७॥
ग्नेंद्र्यायजतिविजित्याएवंसाविराट्त्रयस्त्रिंशदक्षराभवतित्रयस्त्रिंशद्वैदेवाअष्टौवसवएकादशरुद्राद्वादशादित्याःप्रजाप
तिश्चवषट्कारश्चतत्प्रथमउक्थमुखेदेवताअक्षरभाजःकरोत्यक्षरमक्षरमेवतद्देवताअनुप्रपिबंतिदेवपात्रेणैवतद्देवतास्तृ

प्यंतितदाहुर्यथावावशस्त्रमेवंयाज्याऽग्नेयंहोताज्यंशंसत्यथकस्मादाग्नेंद्र्यायजतीतियावाआग्नेंद्र्यैंद्राग्नीवैसासैंद्राग्नमेतदु
कथंग्रहेणचतूष्णींशंसेनचैंद्राग्नीआगतंसुतंगीर्भिर्नभोवरेण्यं ॥ अस्यपातंधियेषितेत्यैंद्राग्नमध्वर्युर्ग्रहंगृह्णातिभूरग्निर्ज्योति
र्ज्योतिरग्निरिंद्रोज्योतिर्भुवोज्योतिरिंद्रः सूर्योज्योतिर्ज्योतिःस्वःसूर्यऽइतिहोतातूष्णींशंसंशंसतितद्यथैवशस्त्रमेवंयाज्या
॥ ३७ ॥ होतृजपंजपतिरेतस्तत्सिंचत्युपांशुजपत्युपांश्विववैरेतसःसिक्तिःपुराहावाज्जपतियद्वैकिंचोर्ध्वमाहावाच्छस्त्र
स्यैवतत्परांचैंचतुष्पद्यासीनमभ्याह्वयतेतस्मात्परांचोभूत्वाचतुष्पादोरेतःसिंचंतिसम्यङ्द्विपाद्भवतितस्मात्सम्यंचोभू
त्वाद्विपादोरेतःसिंचंतिपितामातरिश्वेत्याहप्राणोवैपिताप्राणोमातरिश्वाप्राणोरेतोरेतस्तत्सिंचत्यच्छिद्रापदा[1]धाइतिरे
तोवाअच्छिद्रमतोह्यच्छिद्रःसंभवत्यच्छिद्रोक्थाकवयःशंसन्नितियेवाअनूचानास्तेकवयस्तइदमच्छिद्रंरेतःप्रजनयन्नि
त्येवतदाहसोमोविश्वविन्नीथानिनेषद्बृहस्पतिरुक्थामदानिशंसिषदितिब्रह्मवैबृहस्पतिःक्षत्रंसोमःस्तुतशस्त्राणिनीथानि
चोक्थामदानिचदैवेनचैवैतद्ब्रह्मणाप्रसूतोदैवेनचक्षत्रेणोक्थानिशंसत्येतौहवाअस्यसर्वस्यप्रसवस्येशातेयदिदंकिंचतद्य
देताभ्यामप्रसूतःकरोत्यकृतंतदकृतमकरितिवैनिंदंतिकृतमस्यकृतंभवतिनास्याकृतंकृतंभवतियएवंवेदवागायुर्विश्वायु
र्विश्वमायुरित्याहप्राणोवाआयुःप्राणोरेतोवाग्योनिर्योनिंतदुपसंधायरेतःसिंचतिकइदंशंसिष्यतिसइदंशंसिष्यतीत्या

१ ‘ पदाधादिति ’ भाष्यपाठः । रेतः अधात्गर्भेस्थापितवान् ।

सीत्तंमृत्युर्बहिष्पवमानेसीदंत्सोनुष्टुभाज्यंप्रत्यपद्यतंमृत्युमेवतत्पर्यक्रामंत्तमाज्येसीदंत्सप्रउगेणप्रत्यपद्यतंमृत्युमेवतत्पर्य
क्रामंत्तंमाध्यंदिनेपवमानेसीदंत्सोनुष्टुभामरुत्वतीयंप्रत्यपद्यतंमृत्युमेवतत्पर्यक्रामंत्तंमाध्यंदिनेबृहतीषुनाशक्नोत्सत्तुंप्रा
णावैबृहत्यंःप्राणानेवतन्नाशक्नोव्यवैतुंतस्मान्मध्यंदिनेहोताबृहतीषुस्तोत्रियेणैवप्रतिपद्यतेप्राणावैबृहत्यंःप्राणानेवतद
भिप्रतिपद्यतेतंतृतीयपवमानेसीदंत्सोनुष्टुभावैश्वदेवंप्रत्यपद्यतंमृत्युमेवतत्पर्यक्रामंत्तंयज्ञायज्ञीयेसीदंत्सवैश्वानरीयेणा
ग्निमारुतंप्रत्यपद्यतंमृत्युमेवतत्पर्यक्रामंद्वज्रोवैवैश्वानरीयंप्रतिष्ठायज्ञायज्ञीयंवज्रेणैवतत्प्रतिष्ठायामृत्युंनुदतेसससर्वान्पा
शान्त्सर्वान्त्स्थाणून्मृत्योरतिमुच्यंस्वस्त्येवोदमुच्यतंस्वस्त्येवहोतोन्मुच्यतेसर्वायुःसर्वायुत्वायंसर्वमायुरेतियऽएवंवेद
॥ १४ ॥ इंद्रोवैवृत्रंहत्वानास्तृषीतिमन्यमानंःपराःपरावतोगच्छंत्सपरमामेवपरावतमगच्छंदनुष्टुब्वैपरमापरावद्वा
ग्वाअनुष्टुप्सवाचंप्रविश्याशयंत्तंसर्वाणिभूतानिविभज्यान्वैच्छंस्तंपूर्वेद्युःपितरोविंदन्नुत्तरमहर्देवास्तस्मात्पूर्वेद्युःपितृभ्यः
क्रियतंउत्तरमहर्देवान्यजंतेतेब्रुवन्नभिषुणवामैवंतथावावनआशिष्ठमागमिष्यतीतितथेतितेभ्यषुण्वंस्तआत्वारथंयथोत
यंइत्येवैनमावर्तयंन्निदंवसोसुतमंधइत्येवैभ्यःसुतकीर्त्यामाविरभवंदिंद्रनेदीयएदिहीत्येवैनंमध्यंप्रापादयंताागतेंद्रेणयज्ञे ॥३४॥
नयजतेसेंद्रेणयज्ञेनराध्नोतियऽएवंवेद ॥ १५ ॥ इंद्रंवैवृत्रंजघ्निवांसंनास्तृतेतिमन्यमानाःसर्वादेवताअजहुस्तंमरुतए
वस्वापयोनाजहुंःप्राणावैमरुतःस्वापयंःप्राणाहैवैनंतंनाजहुस्तस्मादेषोच्युतःस्वापिमान्प्रगाथःशस्यतंआस्वापेस्वापिभि

रित्यपिहयद्यैंद्रमेवांतऊर्ध्वंछंदःशस्यतेतद्धसर्वंमरुत्वतीयंभवत्येषचेदच्युतःस्वापिमान्प्रगाथःशस्यतंआस्वापेस्वापिभि
रिति ॥ १६ ॥ ब्राह्मणस्पत्यंप्रगाथंशंसतिबृहस्पतिपुरोहितावैदेवाअजयन्त्स्वर्गंलोकंव्यस्मिँल्लोकेजयंततथैवैतद्यजमा
नोबृहस्पतिपुरोहितएवजयतिस्वर्गंलोकंव्यस्मिँल्लोकेजयतेतौवाएतौप्रगाथावस्तुतौसंतौपुनरादायंशस्येतेतदाहुर्यन्नकिं
चनास्तुतंसत्पुनरादायंशस्यतेऽथकस्मादेतौप्रगाथावस्तुतौसंतौपुनरादायंशस्येतेइतिपवमानोक्थंवाएतद्यन्मरुत्वतीयंष
ट्सुवाअत्रगायत्रीषुस्तुवतेषट्सुबृहतीषुतिसृषुत्रिष्टुप्सुसवाएषत्रिच्छंदाःपंचदशोमाध्यंदिनःपवमानस्तदाहुःकथंतएषत्रि
च्छंदाःपंचदशोमाध्यंदिनःपवमानोनुशस्तोभवतीतियेएवगायत्र्याउत्तरेप्रतिपदोयोगायत्रोनुचरस्ताभिरेवास्यगायत्र्यो
नुशस्ताभवंत्येताभ्यामेवास्यप्रगाथाभ्यांबृहत्योनुशस्ताभवंतितासुवाएतासुबृहतीषुसामगारौरवयौधाजयाभ्यांपुनरादा
यंस्तुवतेतस्मादेतौप्रगाथावस्तुतौसंतौपुनरादायंशस्येतेतच्छस्त्रेणस्तोत्रमन्वैतियेएवत्रिष्टुभौधाय्येयत्रैष्टुभंनिविद्धानंता
भिरेवास्यत्रिष्टुभोनुशस्ताभवंत्येवमुहास्यैषत्रिच्छंदाःपंचदशोमाध्यंदिनःपवमानोनुशस्तोभवतिएवंवेद ॥ १७ ॥ धा
य्याःशंसतिधाय्याभिर्वैप्रजापतिरिमाँल्लोकानधयद्यंयंकाममकामयततथैवैतद्यजमानोधाय्याभिरेवेमाँल्लोकान्धयतियं
यंकामंकामयतेयएवंवेदयदेवधाय्या३ः ॥ यत्रयत्रवैदेवायज्ञस्यच्छिद्रंनिरजानंस्तद्धाय्याभिरपिदधुस्तद्धाय्यानांधा
य्यात्वमच्छिद्रेणहास्ययज्ञेनेष्टंभवतियएवंवेदयद्वेवधाय्या३ः ॥ स्यूमहैतद्यज्ञस्ययद्धाय्यास्तद्यथासूच्यावासःसंदधदि

यांदेवमेवैताभिर्यज्ञस्यच्छिद्रंसंदधदेतियएवंवेदयद्वेवधाय्या३ः ॥ तान्युवाएतान्युपसदामेवोक्थानियद्धाय्यांअग्निर्ने
तेत्याग्नेयीप्रथमोपसत्तस्याएतदुक्थंत्वंसोमक्रतुभिरितिसौम्याद्वितीयोपसत्तस्याएतदुक्थंपिन्वंत्यपइतिवैष्णवीतृतीयोप
सत्तस्याएतदुक्थंयावंतंहवैसौम्येनाध्वरेणेष्ट्वालोकंजयतितमतएकैकयोपसदाजयतियएवंवेदयश्चैवंविद्वान्धाय्याःशंस
तितद्धैकआहुस्तान्वोमहइतिशंसेदेतांवाववयंभरतेषुशस्यमानामभिव्यजानीमइतिवदंतस्तत्तन्नादृत्यंयदेतांशंसेदीश्वरः
पर्जन्यो[1]वृष्टोःपिन्वंत्यपइत्येवशंसेद्वृष्टिवनिपदंमरुतइतिमारुतमत्यंनमिहेविनयंतीतिविनीतवद्यद्विनीतवत्तद्विक्रांतवद्य
द्विक्रांतवत्तद्वैष्णवंवाजिनमितींद्रोवैवाजीतस्यांवाएतस्यांचत्वारिपदानिवृष्टिवनिमारुतंवैष्णवमैंद्रंसावाएषातृतीयसव
नभाजनासतीमध्यंदिनेशस्यतेतस्माद्धेदंभरतानांपशवःसायंगोष्ठाःसंतोमध्यंदिनेसंगविनीमायंतिसोजगतीजागताहिप
शवआत्मायजमानस्यमध्यंदिनेस्तद्यजमानेपशून्दधाति ॥ १८ ॥ मरुत्वतीयंप्रगाथंशंसतिपशवोवैमरुतःपशवःप्रगाथःपशू
नामवरुध्यैजनिष्ठाउग्रःसहसेतुरायेतिसूक्तंशंसतितद्वाएतद्यजमानजननमेवसूक्तंयजमानंहवाएतेनयज्ञाद्देवयोन्यैप्रजन
यतितत्संजयंभवतिसंचजयतिविचजयतएतद्धौरिवीतंगौरिवीतिर्हवैशाक्त्योनेदिष्ठंस्वर्गस्यलोकस्यागच्छत्सएतत्सूक्तमप
श्यत्तेनस्वर्गंलोकमजयत्तथैवैतद्यजमानएतेनसूक्तेनस्वर्गंलोकंजयतितस्याधाःशस्त्वाधाःपरिशिष्यमध्येनिविदंदधाति

१ 'न्योवर्ष्टोः' इतिभाष्यपाठः । वर्ष्टोः वृष्टेः ईश्वरोमेघइतितत्रार्थः ।

स्वर्गस्यहैषलोकस्यरोहोयन्निवित्स्वर्गस्यहैतल्लोकस्याक्रमणंयन्निविंत्तामाक्रममाणइवशंसेदुपैवयजमानंनिगृह्णीतयोस्यप्रि
यःस्यादितिनुस्वर्गकामस्याथाभिचरतोयःकामयेतंक्षत्रेणविशंहन्यामितिंत्रिस्तर्हिनिविदासूक्तंविशंसेत्क्षत्रंवैनिविद्विट्सू
क्तंक्षत्रेणैवतद्विशंहंतिंयःकामयेतविशाक्षत्रंहन्यामितिंत्रिस्तांर्हिंसूक्तेननिविदंविशंसेत्क्षत्रंवैनिविद्विट्सूक्तंविशैवतत्क्षत्रंहं
तिंयउकामयेतोभयतंएनंविशःपर्यवच्छिनदानींत्युभयतस्तर्हिनिविदंव्याह्वयीतोभयतएवैनंतद्विशःपर्यवच्छिनत्तीतिन्व
भिचरतंइतरथात्वेवस्वर्गकामस्यंवयःसुपर्णाउपसेदुरिंद्रमिंत्युत्तमयापरिदधातिंप्रियमेधाऋषयोनाधमानाः ॥ अपध्वां
तमूर्णुहीतिंयेनतमसाप्रावृतोमन्येतंतन्मनसागच्छेदपहैवास्मात्तल्लुप्यतेपूर्धिचक्षुरितिचक्षुषीमरीमृज्येतांजरसंहचक्षुष्मा
न्भवतियएवंवेदमुमुग्ध्यस्मान्निधयेवबद्धानितिंपाशावैनिधामुमुग्ध्यस्मान्पाशादिवबद्धानित्येवतदाह ॥ १९ ॥ इंद्रो
वैवृत्रंहनिष्यन्सर्वादेवताअब्रवीदनुमोपतिष्ठध्वमुपमाह्वयध्वमितितथेतिंतंहनिष्यंतआद्रवन्त्सोवेन्मांवैहनिष्यंतआद्रवं
तिंहंतेमान्भीषयाइतितानभिप्राश्वसींत्तस्यश्वसथादीषमाणाविश्वेदेवाअद्रवंन्मरुतोहैनंनाजहुःप्रहरभगवोजहिवीरयस्वे
त्येवैनमेतांवाचंवदंतउपातिष्ठंतंतदेतदृषिःपश्यन्नभ्यनूवाचंवृत्रस्यत्वाश्वसथादीषमाणांविश्वेदेवाअजहुर्येसखायः ॥ म
रुद्भिरिंद्रसख्यंतेअस्त्वंथेमाविश्वाःपृतनाजयासीतिंसोवेदिमेवैकिलमेसचिवाइमेमाकामयंतंहंतेमानस्मिन्नुक्थआभजा
इतिंतानेतस्मिन्नुक्थआभजंदथहैतेतर्ह्युभेएवंनिष्केवल्येउक्थेआसतुंर्मरुत्वतीयंग्रहंगृह्णातिंमरुत्वतीयंप्रगाथंशंसातिंमरु

त्वतीयंसूक्तंशंसतिमरुत्वतीयांनिविदंदधातिमरुतांसाभक्तिर्मरुत्वतीयमुक्थंशस्त्वामरुत्वतीययायजतियथाभागंतद्देव
ताःप्रीणातियेत्वाहिहत्येमघवन्नवर्धन्येशांबरेहरिवोयेगविष्टौ ॥ येत्वानूनमनुमदंतिविप्राःपिबेंद्रसोमंसगणोमरुद्भिरिति
यत्रयत्रैवैभिर्व्यजयतयत्रयत्रवीर्यमकरोत्तदेवैतत्समनुवेद्येंद्रेणैनान्त्ससोमपीथान्करोति॥२०॥इंद्रोवैवृत्रंहत्वासर्वाविजि
तीर्विजित्याब्रवीत्प्रजापतिमहमेतदसानियत्त्वमहंमहानसानीतिसप्रजापतिरब्रवीदथकोहमितियदेवैतदवोचइत्यब्रवीत्त
तोवैकोनामप्रजापतिरभवत्कोवैनामप्रजापतिर्यन्महानिंद्रोभवत्तन्महेंद्रस्यमहेंद्रत्वंसमहान्भूत्वादेवताऽअब्रवीदुद्धारंम
उद्धरतेतियथाप्येतर्हीच्छतियोवैभवतियःश्रेष्ठतामश्नुतेसमहान्भवतितंदेवाअब्रुवन्त्स्वयमेवब्रूष्वयत्तेभविष्यतीतिसएतं
माहेंद्रंग्रहमब्रूतमाध्यंदिनंसवनानांनिष्केवल्यमुक्थानांत्रिष्टुभंछंदसांपृष्ठंसाम्नांतमस्माउद्धारमुदहरन्नुदस्माउद्धारंहरंति
यएवंवेदतंदेवाअब्रुवन्त्सर्वंवाअवोचथाअपिनोत्रास्त्वितिसनेत्यब्रवीत्कथंवोपिस्यादितितमब्रुवन्नप्येवनोस्तुमघवन्निति
तानीक्षतैव ॥ २१ ॥ तेदेवाअब्रुवन्नियंवाइंद्रस्यप्रियाजायावावाताप्रासहानामास्यामेवेच्छामहाइतितथेतितस्यामैच्छं
तसैनानब्रवीत्प्रातर्वःप्रतिवक्तास्मीतितस्मात्स्त्रियःपत्याविच्छंतेतस्मादुस्त्र्यनुरात्रंपत्याविच्छतेतांप्रातरुपायन्त्सैतदेवप्रत्य
पद्यतयद्वावानपुरुतमंपुराषाळावृत्रहेंद्रोनामान्यप्राः ॥ अचेतिप्रासहस्पतिस्तुविष्मानितींद्रोवैप्रासहस्पतिस्तुविष्मान्य ॥३६॥
दीमुश्मसिकर्तवेकरत्तदितियदेवैतदवोचामाकरत्तदित्येवैनांस्तदब्रवीत्तेदेवाअब्रुवन्नप्यस्याइहास्तुयानोस्मिन्नवैकमविद

दितितथेतितस्याअप्यत्राकुर्वंस्तस्मादेषात्रापिशस्यतेयद्वावानपुरुतमंपुराषाळितिसेनावाइंद्रस्यप्रियाजायावावाताप्रास
हानामकोनामप्रजापतिःश्वशुरस्तद्यास्यकामेसेनाजयेत्तस्याअर्धात्तिष्ठंस्तृणमुभयतःपरिच्छिद्येतरांसेनामभ्यस्येत्प्रासहे
कस्त्वापश्यतीतितद्यथैवादःस्नुषाश्वशुराल्लज्जमानानिलीयमानैत्येवमेवसासेनाभज्यमानानिलीयमानैतियत्रैवंविद्वांस्तृ
णमुभयतःपरिच्छिद्येतरांसेनामभ्यस्यतिप्रासहेकस्त्वापश्यतीतितानिंद्रउवाचापिवोत्रास्त्वितितेदेवाअब्रुवन्विराड्ज्या
ज्यास्तुनिष्केवल्यस्ययात्रयस्त्रिंशदक्षरा ॥ त्रयस्त्रिंशद्वैदेवाअष्टौवसवएकादशरुद्राद्वादशादित्याःप्रजापतिश्चवषट्कार
श्चदेवताअक्षरभाजःकरोत्यक्षरमक्षरमेवतद्देवताअनुप्रपिबंतिदेवपात्रेणैवतद्देवतास्तृप्यंतियंकामयेतानायतनवान्स्त्या
दि~~त्यविराजास्ययजैत्पाययस्या८~~।त्रिष्टुभावान्येनवाछंदसावषट्कुर्यादनायतनवंतमेवैनंतत्करोतियंकामयेतायतनवा
न्स्यादितिविराजास्ययजैत्पिबासोममिंद्रमंदतुत्वेत्येतयायतनवंतमेवैनंतत्करोति ॥ २२ ॥ ऋक्चवाइदमग्रेसामचा
स्तांसैवनामऋगासीदमोनामसामसावाऋक्सामोपावदन्मिथुनंसंभवावप्रजात्याइतिनेत्यब्रवीत्सामज्यायान्वाअतोमम
महिमेतितेद्वेभूत्वोपावदतांतेनप्रतिचनसमवदतताास्तिस्रोभूत्वोपावदंस्तत्तिसृभिःसमभवद्यत्तिसृभिःसमभवत्तस्मात्ति
सृभिःस्तुवंतितिसृभिरुद्गायंतितिसृभिर्हिसामसंमितंतस्मादेकस्यबह्व्योजायाभवंतिनैकस्यैबहवःसहपतयोयद्वैतत्साचा
मश्चसमभवतांतत्सामाभवत्तत्साम्नःसामत्वंसामन्भवतियएवंवेदयोवैभवतियःश्रेष्ठतामश्नुतेससामन्भवत्यसामन्यइति

हिनिंदंतितेवैपंचान्यद्भूत्वापचान्यद्भूत्वाकल्पेतामाहावश्चहिंकारश्चप्रस्तावश्चप्रथमाचर्ऋगुद्गीथश्चमध्यमाचप्रतिहारश्चो
त्तमाचनिधनंचवषट्कारश्चतेयत्पंचान्यद्भूत्वापंचान्यद्भूत्वाकल्पेतांतस्मादाहुःपांक्तोयज्ञःपांक्ताःपशवइतियदुविराजंद
शिनीमभिसमपद्येतांतस्मादाहुर्विराजियज्ञोदशिन्यांप्रतिष्ठितइत्यात्मावैस्तोत्रियःप्रजानुरूपःपत्नीधाय्यापशवःप्रगाथो
गृहाःसूक्तंसवाअस्मिंश्चलोकेमुष्मिंश्चप्रजयाचपशुभिश्चगृहेषुवसतियएवंवेद ॥ २३ ॥ स्तोत्रियंशंसत्यात्मावैस्तोत्रियस्तंम
ध्यमयावाचाशंसत्यात्मानमेवतत्संस्कुरुतेनुरूपंशंसःतिप्रजावाअनुरूपःसउच्चैस्तरामिवानुरूपःशंस्तव्यःप्रजामेवतच्छ्रेय
सीमात्मनःकुरुतेधाय्यांशंसतिपत्नीवैधाय्यासानीचैस्तरामिवधाय्याशंस्तव्याऽप्रतिवादिनीहास्यगृहेषुपत्नीभवतियत्रैवं
विद्वान्नीचैस्तरांधाय्यांशंसतिप्रगाथंशंसतिसःस्वरवत्यावाचाशंस्तव्यःपशवोवैस्वरःपशवःप्रगाथःपशूनामवरुध्याइंद्रस्य
नुवीर्याणिप्रवोचमितिसूक्तंशंसतितद्वाएतत्प्रियमिंद्रस्यसूक्तंनिष्केवल्यंहैरण्यस्तूपमेतेनवैसूक्तेनहिरण्यस्तूपआंगिरसइं
द्रस्यप्रियंधामोपागच्छत्सपरमंलोकमजयदुपेंद्रस्यप्रियंधामगच्छतिजयतिपरमंलोकंयएवंवेदगृहावैप्रतिष्ठासूक्तंतत्प्रति
ष्ठिततमयावाचाशंस्तव्यंतस्माद्यद्यपिदूरइवपशूँल्लभतेगृहानेवैनानाजिगमिषतिगृहाहिपशूनांप्रतिष्ठाप्रतिष्ठा ॥ २४ ॥
इतिद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

सोमोवैराजामुष्मिंल्लोकआसीत्तंदेवाश्चऽऋषयश्चाभ्यध्यायन्कथमयमस्मान्त्सोमोराजागच्छेदितितेब्रुवंश्छंदांसियूयं
नइमंसोमंराजानमाहरतेतितथेतितेसुपर्णाभूत्वोदपतंस्तेयत्सुपर्णाभूत्वोदपतंस्तदेतत्सौपर्णमित्याख्यानविदआचक्षतेछं
दांसिवैतत्सोमंराजानमच्छाचरंस्तानिहतर्हिचतुरक्षराणिचतुरक्षराण्येवच्छंदांस्यासन्त्साजगतीचतुरक्षराप्रथमोदपत
त्सापतित्वार्धमध्वनोगत्वाश्राम्यत्सापरास्यत्रीण्यक्षराण्येकाक्षराभूत्वादीक्षांचतपश्चहरंतीपुनरभ्यवापतत्तस्मात्तस्यवित्ता
दीक्षावित्तंतपोयस्यपशवःसंतिजागताहिपशवोजगतीहितानाहरदथत्रिष्टुबुदपतत्सापतित्वाभूयोर्धादध्वनोगत्वाश्राम्य
त्सापरास्यैकमक्षरंत्र्यक्षराभूत्वादक्षिणाहरंतीपुनरभ्यवापतत्तस्मान्मध्यंदिनेदक्षिणानीयंतेत्रिष्टुभोलोकेत्रिष्टुब्भिताआ
हरत् ॥२५॥ तेदेवाअब्रुवन्गायत्रींत्वंनइमंसोमंराजानमाहरेतिसातथेत्यब्रवीत्तांवैमासर्वेणस्वस्त्ययनेनानुमंत्रयध्वमिति
तथेतिसोदपतत्तांदेवाःसर्वेणस्वस्त्ययनेनान्वमंत्रयंतप्रेतिचेतिचेत्येतद्वैसर्वंस्वस्त्ययनंयत्प्रेतिचेतिचेतितद्योस्यप्रियःस्या
त्तमेतेनानुमंत्रयेतप्रेतिचेतिचेतिस्वस्त्येवगच्छतिस्वस्तिपुनरागच्छतिसापतित्वासोमपालान्भीषयित्वापद्भ्यांचमुखेनच
सोमंराजानंसमगृभ्णाद्यानिचेतरेछंदसीअक्षराण्यजहितांतानिचोपसमगृभ्णात्तस्याअनुविसृज्यकृशानुःसोमपालःसव्य
स्यपदोनखमच्छिदत्तच्छल्यकोभवत्तस्मात्सनखमिवयद्वशमस्रवत्सावशाभवत्तस्मात्साहविरिवाऽथयःशल्योयदनीकमा
सीत्ससर्पोनिर्दंश्यभवत्सहसस्वजौयानिपर्णानितेमंथावलायानिस्नावानितेगंडूपदायत्तेजनंसोंधाहिःसोसातथेषुरभवत्

सूक्तंप्रतितस्मान्नतृचंनचतुर्ऋचमतिमन्येतनिविद्धानंनिविदाह्येवस्तोत्रमतिशस्तंभवत्येकांपरिशिष्यंतृतीयसवनेनिविदंद
ध्याद्यद्द्वेपरिशिष्यदध्यात्प्रजननंतदुपहन्याद्गर्भैस्तत्प्रजाव्यर्धयेत्तस्मादेकामेवपरिशिष्यंतृतीयसवनेनिविदंदध्यान्नसूक्तेन
निविदमतिपद्येतयेनसूक्तेननिविदमतिपद्येतनतत्पुनरुपनिवर्तेतवास्तुहमेवतदन्यत्तद्दैवतंतच्छंदसंसूक्तमाहृत्यतस्मिन्नि
विदंदध्यान्माप्रगामपथोवयमितिपुरस्तात्सूक्तस्यशंसतिपथोवाएषप्रैतियोयज्ञेमुह्यतिमायज्ञादिंद्रसोमिनइतियज्ञादेवतं
नप्रच्यवतेमांतस्थुर्नोअरातयइत्यरातीयतएवतदपहंतियोयज्ञस्यप्रसाधनस्तंतुर्देवेष्वाततः॥ तमाहुतंनशीमहीतिप्रजावै
तंतुःप्रजामेवास्माऽएतत्संतनोतिमनोन्वाहुवामहेनाराशंसेनसोमेनेतिमनसावैयज्ञस्तायतेमनसाक्रियतेसैवतत्रप्रायश्चि
त्तिःप्रायश्चित्तिः ॥ ११ ॥ इतिप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

देवविशःकल्पयितव्याऽइत्याहुश्छंदश्छंदसिप्रतिष्ठाप्यमितिशोंसावोमित्याह्वयतेप्रातःसवनेत्र्यक्षरेणशंसामोदैवोमि
त्यध्वर्युःप्रतिगृणातिपंचाक्षरेणतदष्टाक्षरंसंपद्यतेऽष्टाक्षरावैगायत्रीगायत्रीमेवतत्पुरस्तात्प्रातःसवनेचीक्लृपतामुक्थंवाची
त्याहशस्त्वाचतुरक्षरंमोमुक्थशाइत्यध्वर्युश्चतुरक्षरंतदष्टाक्षरंसंपद्यतेऽष्टाक्षरावैगायत्रीगायत्रीमेवतदुभयतःप्रातःसवने ॥२३॥
चीक्लृपतामध्वर्योशोंसावोमित्याह्वयतेमध्यंदिनेषळक्षरेणशंसामोदैवोमित्यध्वर्युःप्रतिगृणातिपंचाक्षरेणतदेकादशाक्षरं
संपद्यतेऽएकादशाक्षरावैत्रिष्टुप्त्रिष्टुभमेवतत्पुरस्तान्मध्यंदिनेचीक्लृपतामुक्थंवाचींद्रायेत्याहशस्त्वासप्ताक्षरंमोमुक्थशा

इत्यध्वर्युश्चतुरक्षरंतदेकादशाक्षरंसंपद्यतएकादशाक्षरावैत्रिष्टुप्त्रिष्टुभमेवतदुभयतोमध्यंदिनेचीक्लृपतामध्वर्योशोशोंसा
वोमित्याह्वयतेतृतीयसवनेसप्ताक्षरेणशंसामोदैवोमित्यध्वर्युःप्रतिगृणातिपंचाक्षरेणतद्वादशाक्षरंसंपद्यतेद्वादशाक्षरावै
जगतींजगतीमेवतत्पुरस्तात्तृतीयसवनेचीक्लृपतामुक्थंवाचींद्रायदेवेभ्यइत्याहशस्त्वैकादशाक्षरमोमित्यध्वर्युरेकाक्षरंत
द्वादशाक्षरंसंपद्यतेद्वादशाक्षरावैजगतींजगतीमेवतदुभयतस्तृतीयसवनेचीक्लृपतांतदेतदृषिःपश्यन्नभ्यनूवाचंयद्गायत्रे
अधिगायत्रमाहितंत्रैष्टुभाद्वात्रैष्टुभंनिरतक्षत ॥ यद्वाजगज्जगत्याहितंपदंयइत्तद्विदुस्तेअमृतत्वमानशुरित्येतद्वैतच्छंद
श्छंदसिप्रतिष्ठापयतिकल्पयतिदेवविशोयएवंवेद ॥ १२ ॥ प्रजापतिर्वैयज्ञंछंदांसिदेवेभ्योभागधेयानिव्यभजत्सगाय
त्रीमेवाग्नयेवसुभ्यःप्रातःसवनेभजत्त्रिष्टुभमिंद्रायरुद्रेभ्योमध्यंदिनेजगतींविश्वेभ्योदेवेभ्यआदित्येभ्यस्तृतीयसवनेऽथा
स्ययत्स्वंछंदआसीदनुष्टुप्तामुदंतमभ्युदौहदच्छावाकीयामभिसैनमब्रवीदनुष्टुप्त्वंन्वेवदेवानांपापिष्ठोसियस्यतेहंस्वंछंदो
स्मियांमोदंतमभ्युदौहीरच्छावाकीयामभीतितदजानात्सस्वंसोममाहरत्सस्वेसोमेग्रंमुखमभिपर्याहरदनुष्टुभंतस्माद्वनुष्टु
बग्रियामुख्या[1]युज्यतेसर्वेषांसवनानामग्रियोमुख्योभवतिश्रेष्ठतामश्नुतेयएवंवेदस्वेवैसतत्सोमेकल्पयंत्तस्माद्यत्रक्वचयज
मानवशोभवतिकल्पतएवयज्ञोपितस्यैजनतायैकल्पतेयत्रैवंविद्वान्यजमानोवशीयजते ॥ १३ ॥ अग्निर्वैदेवानांहोता

---

१ ‘ बभ्र्यामुख्या ’ इतिभाष्यपाठः ।

वाअहिर्बुध्न्योयदग्निर्गार्हपत्योऽग्निनैवासुतद्गार्हपत्येनंपरोक्षात्तेजोदधातितस्मादाहुर्जुह्वदेवाजुह्वतोवसीयानिति ॥३६॥ तृ. पं.

देवानांपत्नीःशंसत्यनूचीरग्निंगृहपतिंतस्मादनूचीपत्नीगार्हपत्यमास्तेतदाहूराकांपूर्वांशंसेज्जाम्यैवैपूर्वपेयमितितत्तन्नादृ अ. ३

त्यंदेवानामेवपत्नीःपूर्वाःशंसेदेषहवाएतत्पत्नीषुरेतोदधातियदग्निर्गार्हपत्योऽग्निनैवासुतद्गार्हपत्येनंपत्नीषुप्रत्यक्षाद्रेतोद

धातिप्रजात्यैप्रजायतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेदतस्मात्समानोदर्यास्वसान्योदर्यायैजायायाअनुजीविनीजीवतिराकांशंस

तिराकाहवाएतांपुरुषस्यसेवनींसीव्यतियैषाशिश्नेऽधिपुमांसोस्यपुत्राजायंतेयएवंवेदपावीरवींशंसतिवाग्वैसरस्वतीपा

वीरवीवाच्येवतद्वाचंदधातितदाहुर्यामींपूर्वांशंसे३त् ॥ पित्र्याँ३इति ॥ यामीमेवपूर्वांशंसेदिमंयमप्रस्तरमाहिसीदेति

राज्ञोवैपूर्वपेयंतस्माद्यामीमेवपूर्वांशंसेन्मातलीकव्यैर्यमोअंगिरोभिरितिकाव्यानामनूचींशंसत्यवरेणवैदेवान्काव्याः

परेणैवपितॄंस्तस्मात्काव्यानामनूचींशंसत्युदीरतामवरउत्परासइतिपित्र्याःशंसत्युन्मध्यमाःपितरःसोम्यासइतियेचैवा

वमायेचपरमायेचमध्यमास्तान्त्सर्वाननंतरायंप्रीणात्याहंपितॄन्त्सुविदत्राँअवित्सीतिद्वितीयांशंसतिबर्हिषदोयेस्वधया

सुतस्येत्येतद्धवाएषांप्रियंधामयद्बर्हिषदइतिप्रियेणैवैनं[3]स्तद्धाम्नासमर्धयतिप्रियेणधाम्नासमृध्यतेयएवंवेददंपितृभ्योन

॥४१॥

१ भाष्ये ' शिश्नेधि ' इतिपाठः । शिश्नेऽधि शिश्नस्योपरीतितदर्थः । २ भाष्ये ' पित्र्या३मिति ' इतिपाठः । ३ ' एनांस्तद्धा-म्ना ' इतिभाष्यपाठः । एनान्पितॄनितितदर्थः । एनानित्यर्थे एनंस्तादितिछांदसं ।

मोअस्त्वद्येतिंनमस्कारवतीमंततःशंसतितस्मादंततःपितृभ्योनमस्क्रियतेतदाहुर्व्याहावंपित्र्याःशंसे३त्॥अव्याहावाँ३[1]
इति ॥ व्याहावमेवशंसेदसंस्थितंवैपितृयज्ञस्यसाध्वसंस्थितंवाएषपितृयज्ञंसंस्थापयतियोव्याहावंशंसतितस्माद्व्याहाव
मेवशंस्तव्यं ॥ ३७ ॥ स्वादुष्किलायंमधुमाँउतायमितींद्रस्यैंद्रीरनुपानीयाःशंसत्येताभिर्वाइंद्रस्तृतीयसवनमन्वपिब
त्तदनुपानीयानामनुपानीयात्वंमाद्यंतीववैतर्हिदेवतायदेताहोताशंसतितस्मादेतासुमद्वत्प्रतिगीर्यंययोरोजसास्कभिता
रजांसीतिवैष्णुवारुणीमृचंशंसतिविष्णुर्वैयज्ञस्यदुरिष्टंपातिवरुणःस्विष्टंतयोरुभयोरेवशांत्यैविष्णोर्नुकंवीर्याणिप्रवोच
मितिवैष्णवींशंसतियथावैमत्यमेवंयज्ञस्यविष्णुस्तद्यथादुष्कृष्टंदुर्मतीकृतंसुकृष्टंसुमतीकृतंकुर्वन्नियादेवमेवैतद्यज्ञस्यदुः
ष्टुतंदुःशस्तंसुष्टुतंसुशस्तंकुर्वन्नेतियदेतांहोताशंसतितंतुंतन्वन्रजसोभानुमन्विहीतिप्राजापत्यांशंसतिप्रजावैतंतुःप्रजामे
वास्माएतत्संतनोतिज्योतिष्मतःपथोरक्षधियाकृतानितिदेवयानावैज्योतिष्मंतःपंथानस्तानेवास्माएतद्वितनोत्यनुल्ब
णंवयतजोगुवामपोमनुर्भवजनयादैव्यंजनमित्येवैनंतन्मनोःप्रजयासंतनोतिप्रजात्यैप्रजायतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेदेवा
नइंद्रोमघवाविरप्शीत्युत्तमयापरिदधातीयंवाइंद्रोमघवाविरप्शीकरत्सत्याचर्षणीधृदनवैतीयंवैसत्याचर्षणीधृदनर्वा ॥
त्वंराजाजनुषांधेह्यस्मेइतीयंवैराजाजनुषामधिश्रवोमाहिनंयज्जरित्रइतीयंवैमाहिनंयज्ञश्रवोयजमानोजरितायजमाना

---

१ भाष्ये ' अव्याहावा३मिति ' इतिपाठः ।

यैवैतामाशिषमाशास्तेतदुपस्पृशन्भूमिंपरिदध्यात्तद्यस्यामेवयज्ञंसंभरतितस्यामेवैनंतदंततःप्रतिष्ठापयत्यग्नेमरुद्भिःशुभयद्भिर्ऋक्कभिरित्याग्निमारुतमुक्थंशस्त्वाग्निमारुत्यायजतियथाभागंतद्देवताःप्रीणातिप्रीणाति ॥ २८ ॥ इतितृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

देवावाअसुरैर्युद्धमुपप्रायन्विजयायतानग्निर्नान्वकामयतैतुंतंदेवाअब्रुवन्नपित्वमेह्यस्माकंवैत्वमेकोसीतिसनास्तुतोन्वेष्यामीत्यब्रवीत्स्तुतनुमेतितथेतितंतेसमुत्क्रम्योपनिवृत्त्यास्तुवंस्तान्त्स्तुतोनुप्रैत्सत्रिःश्रेणिर्भूत्वात्र्यनीकोऽसुरान्युद्धमुपप्रायद्विजयायत्रिःश्रेणिरितिच्छंदांस्येवश्रेणीरकुरुतत्र्यनीकइतिसवनान्येवानीकानितानसंभाव्यंपराभावयत्ततोवैदेवाअभवन्परासुराभवत्यात्मनापरास्यद्विषन्पाप्माभ्रातृव्योभवतियएवंवेदसावाएषागायत्र्येवयदग्निष्टोमश्चतुर्विंशत्यक्षरावैगायत्रींचतुर्विंशतिरग्निष्टोमस्यस्तुतशस्त्राणितद्वैयदिदमाहुःसुधायांहवैवाजीसुहितोदधातीतिगायत्रीवैतन्नहवैगायत्रीक्षमारमतऊर्ध्वाहवाएषायजमानमादायस्वरेतीत्यग्निष्टोमोवैतंनहवाऽअग्निष्टोमःक्षमारमतऊर्ध्वोहवाएषयजमानमादायस्वरेतिसवाएषसंवत्सरएवयदग्निष्टोमश्चतुर्विंशत्यर्धमासोवैसंवत्सरश्चतुर्विंशतिरग्निष्टोमस्यस्तुतशस्त्राणितंयथासमुद्रंस्त्रोत्याएवंसर्वेयज्ञक्रतवोपियंति ॥ २९ ॥ दीक्षणीयेष्टिस्तायतेतामेवानुयाःकाश्चेष्टयस्ताःसर्वाअग्निष्टोममपियंतीळामुपह्वयतइळाविधावैपाकयज्ञाइळामेवानुयेकेचपाकयज्ञास्तेसर्वेग्निष्टोममपियंतिसायंप्रातरग्निहोत्रंजुह्वतिसायं

ः तर्व्रतंप्रयच्छंतिस्वाहाकारेणाग्निहोत्रंजुह्वतिस्वाहाकारेणव्रतंप्रयच्छंतिस्वाहाकारमेवान्वग्निहोत्रमग्निष्टोममप्येतिपंच
दशप्रायणीयेसामिधेनीरन्वाहपंचदशदर्शपूर्णमासयोःप्रायणीयमेवानुदर्शपूर्णमासावग्निष्टोममपीतःसोमंराजानंक्रीणं
त्यौषधोवैसोमोराजौषधिभिस्तंभिषज्यंतियंभिषज्यंतिसोममेवराजानंक्रीयमाणमनुयानिकानिचभेषजानितानिसर्वा
ण्यग्निष्टोममपियंत्यग्निमातिथ्येमंथंत्यग्निंचातुर्मास्येष्वातिथ्यमेवानुचातुर्मास्यान्यग्निष्टोममपियंतिपयसाप्रवर्ग्येचरंतिप
यसादाक्षायणयज्ञैप्रवर्ग्यमेवानुदाक्षायणयज्ञोग्निष्टोममप्येतिपशुरुपवसथेभवतितमेवानुयेकेचपशुबंधास्तेसर्वेग्निष्टोमम
पियंतीळादधोनामयज्ञक्रतुस्तंदध्नाचरंतिदध्नादधिघर्मेदधिघर्ममेवान्विळादधोग्निष्टोममप्येति ॥ ४० ॥ इतिनुपुरस्ता
दथोपरिष्टात्पंचदशोक्थ्यस्यस्तोत्राणिपंचदशशस्त्राणिसमासोमासधासंवत्सरोविहितःसंवत्सरोग्निर्वैश्वानरोग्निरग्निष्टो
मःसंवत्सरमेवानूक्थ्योग्निष्टोममप्यैत्युक्थ्यमपियंतमनुवाजपेयोप्येत्यत्युक्थ्योहिसभवतिद्वादशरात्रेःपर्यायाःसर्वेपंचद
शास्तैद्वौद्वौसंपद्यत्रिंशदेकविंशंषोळशिसामत्रिवृत्संधिःसात्रिंशत्समासस्त्रिंशन्मासस्यरात्रयोमासधासंवत्सरोविहितःसं
वत्सरोग्निर्वैश्वानरोग्निरग्निष्टोमःसंवत्सरमेवान्वतिरात्रोग्निष्टोममप्येत्यतिरात्रमपियंतमन्वप्तोर्यामोप्येत्यत्यतिरात्रोहिस
भवत्येतद्वैयेचपुरस्ताद्येचोपरिष्टाद्यज्ञक्रतवस्तेसर्वेग्निष्टोममपियंतितस्यसंस्तुतस्यनवतिशतंस्तोत्रियाःसायानवतिस्तेदश
त्रिवृतोऽथयानवतिस्तेदशाऽथयादशतासामेकास्तोत्रियोदेतित्रिवृत्परिशिष्यतेसोसावेकविंशोध्याहितस्तपतिविषुवा

न्वाएषस्तोमानांदशवाएतस्मादर्वांचस्त्रिवृतोदशपरांचोमध्यएषएकविंशउभयतोध्याहितस्तपतितद्यासौस्तोत्रियोदेतिं तृ० प०
सैतस्मिन्नध्यूळ्हासयजमानस्तद्दैवंक्षत्रंसहोबलमश्नुतेहवैदैवंक्षत्रंसहोबलमेतस्यहसायुज्यंसरूपतांसलोकतामश्नुतेयएवंवेद अ० ४
॥ ४१ ॥ देवावाअसुरैर्विजिग्यानाऊर्ध्वाःस्वर्गंलोकमायन्त्सोग्निर्दिविस्पृगूर्ध्वउदश्रयत्सस्वर्गस्यलोकस्यद्वारमवृणोद
ग्निर्वैस्वर्गस्यलोकस्याधिपतिस्तंवसवःप्रथमाआगच्छंस्तएनमब्रुवन्नतिनोर्जस्याकाशंनःकुर्विंतिसनास्तुतोतिस्रक्ष्यइत्यब्र
वीत्स्तुतनुमेतितथेतिंतंतेत्रिवृतास्तोमेनास्तुवंस्तान्त्स्तुतोत्यार्जत्तेयथालोकमगच्छंस्तंरुद्राआगच्छंस्तएनमब्रुवन्नतिनो
र्जस्याकाशंनःकुर्विंतिसनास्तुतोतिस्रक्ष्यइत्यब्रवीत्स्तुतनुमेतितथेतिंतंतेपंचदशेनस्तोमेनास्तुवंस्तान्त्स्तुतोत्यार्जत्तेय
थालोकमगच्छंस्तमादित्याआगच्छंस्तएनमब्रुवन्नतिनोर्जस्याकाशंनःकुर्विंतिसनास्तुतोतिस्रक्ष्यइत्यब्रवीत्स्तुतनुमेतितथे
तिंतंतेसप्तदशेनस्तोमेनास्तुवंस्तान्त्स्तुतोत्यार्जत्तेयथालोकमगच्छंस्तंविश्वेदेवाआगच्छंस्तएनमब्रुवन्नतिनोर्जस्याकाशं
नःकुर्विंतिसनास्तुतोतिस्रक्ष्यइत्यब्रवीत्स्तुतनुमेतितथेतिंतंतएकविंशेनस्तोमेनास्तुवंस्तान्त्स्तुतोत्यार्जत्तेयथालोकमग
च्छंन्नेकैकेनवैतंदेवाःस्तोमेनास्तुवंस्तान्त्स्तुतोत्यार्जत्तेयथालोकमगच्छंन्नथहैनमेषएतैःसर्वैःस्तोमैःस्तौतियोयजतेयश्चैन ॥४३॥
मेवंवेदातीतुतमर्जातांअतिहवाएनमर्जतेस्वर्गंलोकमभियएवंवेद ॥ ४२ ॥ सवाएषोग्निरेवयदग्निष्टोमस्तंयदस्तुवंस्त

१ भाष्ये 'मर्जते' इतिपाठः । मर्जतएव प्रापयत्येवेतितदर्थः ।

स्मादग्निस्तोमस्तमग्निस्तोमंसंतमग्निष्टोमइत्याचक्षतेपरोक्षेणपरोक्षप्रियाइवहिदेवास्तंयच्चतुष्टयादेवाश्चतुर्भिःस्तोमैरस्तुवं
स्तस्माच्चतुःस्तोमस्तंचतुःस्तोमंसंतंचतुःष्टोमइत्याचक्षतेपरोक्षेणपरोक्षप्रियाइवहिदेवाअथयदेनमूर्ध्वंसंतंज्योतिर्भूतमस्तु
वंस्तस्माज्ज्योतिस्तोमस्तंज्योतिस्तोमंसंतंज्योतिष्टोमइत्याचक्षतेपरोक्षेणपरोक्षप्रियाइवहिदेवाःसवाएषोपूर्वोनपरोयज्ञक्र
तुर्यथारथचक्रमनंतमेवंयदग्निष्टोमस्तस्ययथैवप्रायणंतथोदयनंतदेषाभियज्ञगाथागीयते ॥ यदस्यपूर्वमपरंतदस्ययद्व
स्यापरंतद्वस्यपूर्वं ॥ अहेरिवसर्पणंशाकलस्यनविजानंतियतरत्परस्तादितियथाह्येवास्यप्रायणमेवमुदयनमसदितितदा
हुर्यत्रिवृत्प्रायणमेकविंशमुदयनंकेनतेसमेइतियोवाएकविंशस्त्रिवृद्वैसोऽथोयदुभौतृचौतृचिनावितिब्रूयात्तेनेति ॥४३॥
योवाएषतपत्येषोग्निष्टोमएषसाह्नस्तंसहैवाह्नासंस्थापयेयुःसाह्नोवैनामतेनासंत्वरमाणाश्चरेयुर्यथैवप्रातःसवनएवंमाध्यं
दिनएवंतृतीयसवनएवमुहयजमानोप्रमायुकोभवतियद्धवाइदंपूर्वयोःसवनयोरसंत्वरमाणाश्चरंतितस्माद्धेदंप्राच्योग्रा
मताबहुलाविष्टाअथयद्धेदंतृतीयसवनेसंत्वरमाणाश्चरंतितस्माद्धेदंप्रत्यंचिदीर्घारण्यानिभवंतितथाहयजमानःप्रमायु
कोभवतितेनासंत्वरमाणाश्चरेयुर्यथैवप्रातःसवनएवंमाध्यंदिनएवंतृतीयसवनएवमुहयजमानोप्रमायुकोभवतिसएतमे
वशस्त्रेणानुपर्यावर्तेतयदावाएषप्रातरुदेत्यथमंद्रंतपतितस्मान्मंद्रयावाचाप्रातःसवनेशंसेदथयदाभ्येत्यथबलीयस्तपति
तस्माद्बलीयस्यावाचामध्यंदिनेशंसेदथयदाभितरामेत्यथबलिष्ठतमंतपतितस्माद्बलिष्ठतमयावाचातृतीयसवनेशंसेदेवंशं

सेद्यदिवाचर्ईशीतंवाग्घिशस्त्रैंययातुवाचोत्तरोत्तरिण्योत्सहेतंसमापनायतयाप्रतिपद्येतैतत्सुशस्ततममिवभवतिसवाऽए
षनकदाचनास्तमेतिनोदेतितंयदस्तमेतीतिमन्यंतेऽह्नएवतदंतमित्वाऽथात्मानंविपर्यस्यतेरात्रीमेवावस्तात्कुरुतेहःपरस्ता
दथयदेनंप्रातरुदेतीतिमन्यंतेरात्रेरेवतदंतमित्वाथात्मानंविपर्यस्यतेहरेवावस्तात्कुरुते[1]रात्रींपरस्तात्सवाएषनकदाचननि
म्रोचतिनहवैकदाचननिम्रोचत्येतस्यहसायुज्यंसरूपतांसलोकतामश्नुतेयएवंवेदयएवंवेद॥४४॥ इतिचतुर्थोध्यायः॥४॥

यज्ञोवैदेवेभ्योन्नाद्यमुदक्रामत्तेदेवाअब्रुवन्यज्ञोवैनोन्नाद्यमुदक्रमीदन्विमंयज्ञमन्नमन्विच्छामेतितेब्रुवन्कथमन्विच्छा
मेतिब्राह्मणेनचच्छंदोभिश्चेत्यब्रुवंस्तेब्राह्मणंछंदोभिरदीक्षयंस्तस्यांतंयज्ञमतन्वतापिपत्नीःसमयाजयंस्तस्माद्धाप्येतर्हिदी
क्षणीयायामिष्टावांतमेवयज्ञंतन्वतेऽपिपत्नीःसंयाजयंतितमनुन्यायमन्ववायंस्तेप्रायणीयमतन्वततंप्रायणीयेननेदीयो
न्वागच्छंस्तेकर्मभिःसमत्वरंततच्छंय्वंतमकुर्वंस्तस्माद्धाप्येतर्हिप्रायणीयंशंय्वंतमेवभवतितमनुन्यायमन्ववायंस्तआति
थ्यमतन्वततमातिथ्येननेदीयोन्वागच्छंस्तेकर्मभिःसमत्वरंततदिळांतमकुर्वंस्तस्माद्धाप्येतर्ह्यातिथ्यमिळांतमेवभवतित
मनुन्यायमन्ववायंस्तउपसदोतन्वततमुपसद्भिर्नेदीयोन्वागच्छंस्तेकर्मभिःसमत्वरंततेतिस्रःसामिधेनीरनूच्यतिस्रोदेव
ताऽअयजंस्तस्माद्धाप्येतर्ह्युपसत्सुतिस्रऽएवसामिधेनीरनूच्यतिस्रोदेवतायजंतितमनुन्यायमन्ववायंस्तउपवसथमतन्व

---

१ 'रात्रिंपरस्तात्' इति भाष्ये ।

तंतमुपवसथ्येहन्याप्नुवंस्तमाप्त्वातंयज्ञमतन्वतांपिपत्नीःसमयाजयंस्तस्माद्धाप्येतर्ह्युपवसथआंतमेवयज्ञंतन्वतेपिपत्नीःसं
याजयंतितस्मादेतेषुपूर्वेषुकर्मसुशनैस्तरांशनैस्तरामिवानुब्रूयादनूत्सारमिवहितेतमायंस्तस्मादुपवसथेयावत्यावाचाका
मयीततावत्यानुब्रूयादाप्तोहिसतर्हिभवतीतितमाप्त्वाब्रुवंस्तिष्ठस्वनोन्नाद्यायेतिसनेत्यब्रवीत्कथंवस्तिष्ठेयेतितानीक्षतैवत
मब्रुवन्ब्राह्मणेनचनश्छंदोभिश्चसयुग्भूत्वान्नाद्यायतिष्ठस्वेतितथेतितस्माद्धाप्येतर्हियज्ञःसयुग्भूत्वादेवेभ्योहव्यंवहतिब्रा
ह्मणेनचच्छंदोभिश्च ॥ ४५ ॥ त्रीणिहवैयज्ञेक्रियंतेजग्धंगीर्णंवांतंतद्धैतदेवजग्धंयदाशंसमानमार्त्विज्यंकारयतउतवा
मेदद्यादुतवामावृणीतेतितद्धतत्पराङेवयथाजग्धंनहैवतद्यजमानंभुनक्त्यथहैतदेवगीर्णंयद्बिभ्यदार्त्विज्यंकारयतउत
वामानबाधेतोतवामेनयज्ञवेशसंकुर्यादितितद्धतत्पराङेवयथागीर्णंनहैवतद्यजमानंभुनक्त्यथहैतदेववांतंयदभिशस्यमा
नमार्त्विज्यंकारयतेयथाहवाइदंवांतान्मनुष्याबीभत्संतएवंतस्माद्देवास्तद्धतत्पराङेवयथावांतंनहैवतद्यजमानंभुनक्ति
सएतेषांत्रयाणामाशांनेयात्तंयद्येतेषांत्रयाणामेकंचिदकाममभ्याभवेत्तस्यास्तिवामदेव्यस्यस्तोत्रेप्रायश्चित्तिरिदं[1]वाइदंवा
मदेव्यंयजमानलोकोमृतलोकःस्वर्गोलोकस्तत्रिभिरक्षरैर्न्यूनंतस्यस्तोत्रउपसृप्यंत्रेधात्मानंविगृह्णीयात्पुरुषइतिसएतेषु
लोकेष्वात्मानंदधात्यस्मिन्यजमानलोकेस्मिन्नमृतलोकेस्मिन्त्स्वर्गेलोकेससर्वांदुरिष्टिमत्येत्यपियदिसमृद्धाइवऋत्विजः

१ भाष्ये ‘ रिदंवामदेवां ’ इत्येवपाठः द्वितीयमिदंवेतिनास्ति ।

स्युरितिहस्माहाथहैतज्जपेदेवेति ॥ ४६ ॥ छंदांसिवैदेवेभ्योहव्यमूढ्वाश्रांतानिजघनार्धेयज्ञस्यतिष्ठंतियथाश्वोवाश्वत
रोवोहिवांस्तिष्ठेदेवंतेभ्यएतंमैत्रावरुणंपशुपुरोळाशमनुदेविकाहवींषिनिर्वपेद्धात्रेपुरोळाशंद्वादशकपालंयोधातासवषट्का
रोनुमत्यैचरुंयानुमतिःसागायत्रीराकायैचरुंयाराकासात्रिष्टुप्सिनीवाल्यैचरुंयासिनीवालीसाजगतीकुह्वैचरुंयाकुहूःसा
नुष्टुबेतानिवावसर्वाणिच्छंदांसिगायत्रंत्रैष्टुभंजागतमानुष्टुभमन्वन्यान्येतानिहियज्ञेप्रतमामिवक्रियंतेतएतैर्हवाअस्यच्छं
दोभिर्यजतःसर्वैश्छंदोभिरिष्टंभवतियएवंवेदतद्धैयदिदमाहुःसुधायांहवैवाजीसुहितोदधातीतिच्छंदांसिवैतत्सुधायांह
वाएनंछंदांसिदधत्यननुध्यायिनंलोकंजयतियएवंवेदतद्धैकआहुर्धातारमेवसर्वासांपुरस्तात्पुरस्तादाज्येनपरियजेत्तदा
सुसर्वासुमिथुनंदधातीतितदुवाआहुर्जामिवाएतद्यज्ञेक्रियतेयत्रसमानीभ्यामृग्भ्यांसमानेहन्यजतीतियदिहवाअपिब
ह्व्यइवजायाःपतिर्वावतासांमिथुनंतद्यदासांधातारंपुरस्ताद्यजतितदासुसर्वासुमिथुनंदधातीतिनुदेविकानां ॥४७॥ अ
थदेवीनांसूर्यायपुरोळाशमेककपालंयःसूर्यःसधातासउएववषट्कारोदिवेचरुंयाद्यौःसानुमतिःसोऽएवगायत्र्युषसेचरुंयो
षाःसाराकासोएवत्रिष्टुब्गवेचरुंयागौःसासिनीवालीसोएवजगतीपृथिव्यैचरुंयापृथिवीसाकुहूःसोएवानुष्टुबेतानिवाव
सर्वाणिच्छंदांसिगायत्रंत्रैष्टुभंजागतमानुष्टुभमन्वन्यान्येतानिहियज्ञेप्रतमामिवक्रियंतेतएतैर्हवाअस्यच्छंदोभिर्यजतःसर्वै
श्छंदोभिरिष्टंभवतियएवंवेदतद्धैयदिदमाहुःसुधायांहवैवाजीसुहितोदधातीतिच्छंदांसिवैतत्सुधायांहवाएनंछंदांसिदध

त्यंननुध्यायिनंलोकंजयतियएवंवेदतद्धैकआहुःसूर्यमेवसर्वासांपुरस्तात्पुरस्तादाज्येनपरियजेत्तदासुसर्वासुमिथुनंदधा
तीतितदुवाआहुर्जामिवाएतद्यज्ञेक्रियतेयत्रसमानीभ्यामृग्भ्यांसमानेहन्यजतीतियदिहवाअपिबह्व्यइवजायाःपतिर्वा
वतासांमिथुनंतद्यदासांसूर्यंपुरस्ताद्यजतितदासुसर्वासुमिथुनंदधातितायाइमास्ताअमूर्याअमूस्ताइमाअन्यतराभिर्वा
वतंकाममाप्नोतियएतासूभयीषुताउभयीर्गतःश्रियःप्रजातिकामस्यसंनिर्वपेन्नेत्वेवेषिष्यमाणस्ययदेनाएषिष्यमाणस्यसं
निर्वपेदीश्वरोहास्यवित्तेदेवाअरंतोर्यद्वाअयमात्मनेलममंस्तेतितांहशुचिवृक्षोगौपालायनोवृद्धद्युम्नस्याभिप्रतारिणस्यो
भयीर्यज्ञेसंनिरुवापतस्यहरथगृत्संगाहमानंदृष्ट्वोवाचेत्थमहमस्यराजन्यस्यदेविकाश्चदेवीश्चोभयीर्यज्ञेसममादयंयदस्येत्थं
रथगृत्सोगाहतइतिचतुःषष्टिंकवचिनःशश्वद्धास्यतेपुत्रनप्तारआसुः ॥ ४८ ॥ अग्निष्टोमंवैदेवाअश्रयंतोक्थान्यसुरा
स्तेसमावद्वीर्याएवासन्नव्यावर्तंततान्भरद्वाजऋषीणामपश्यदिमेवाअसुराउक्थेषुश्रितास्तानेषांनकश्चनपश्यतीतिसोग्नि
मुदह्वयदेह्यूषुब्रवाणितेग्नइत्थेतरागिरइत्यसुर्याहवाइतरागिरःसोग्निरुपोत्तिष्ठन्नब्रवीत्किंस्विदेवमह्यंकृशोदीर्घःपलितोव
क्ष्यतीतिभरद्वाजोहवैकृशोदीर्घःपलितआससोब्रवीदिमेवाअसुराउक्थेषुश्रितास्तान्वोनकश्चनपश्यतीतितानग्निरश्वोभू
त्वाभ्यत्यद्रवद्यदग्निरश्वोभूत्वाभ्यत्यद्रवत्तत्साकमश्वंसामाभवत्तत्साकमश्वस्यसाकमश्वत्वंतदाहुःसाकमश्वेनोक्थानिप्र
णयेदप्रणीतानिवावतान्युक्थानियान्यन्यत्रसाकमश्वादितिप्रमंहिष्ठीयेनप्रणयेदित्याहुःप्रमंहिष्ठीयेनवैदेवाअसुरानुक्थे

५.ब्रा. भ्यःप्राणुदंतंतत्प्राहैवप्रमंहिष्ठीयेननयेत्प्रसाकमश्वेन ॥ ४९ ॥ तेवाअसुरामैत्रावरुणस्योक्थमश्रयंतंसोब्रवीदिंद्रः
कश्चाहंचेमांनितोऽसुरान्नोत्स्यावहाइत्यहंचेत्यब्रवीद्वरुणस्तस्मादैंद्रावरुणंमैत्रावरुणस्तृतीयसवनेशंसतींद्रश्चहितान्वरुण
॥१७॥ श्चततोनुदेतांतेवैततोपहताअसुरांब्राह्मणाच्छंसिनउक्थमश्रयंतंसोब्रवीदिंद्रःकश्चाहंचेमांनितोसुरान्नोत्स्यावहाइत्यहंचे
त्यब्रवीद्बृहस्पतिस्तस्मादैंद्राबार्हस्पत्यंब्राह्मणाच्छंसीतृतीयसवनेशंसतींद्रश्चहितान्बृहस्पतिश्चततोनुदेतांतेवैततोपहताअ
सुराअच्छावाकस्योक्थमश्रयंतंसोब्रवीदिंद्रःकश्चाहंचेमांनितोसुरान्नोत्स्यावहाइत्यहंचेत्यब्रवीद्विष्णुस्तस्मादैंद्रावैष्णवम
च्छावाकस्तृतीयसवनेशंसतींद्रश्चहितान्विष्णुश्चततोनुदेतांद्वंद्वमिंद्रेणदेवताःशस्यंतेद्वंद्वंवैमिथुनंतस्माद्वंद्वान्मिथुनंप्रजा
यतेप्रजात्यैप्रजायतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेदाथहैतेपोत्रीयाश्चनेष्ट्रीयाश्चचत्वारऋतुयाजाःषळृचःसाविराड्दशिनींतद्विरा
जियज्ञंदशिन्यांप्रणिष्ठापयंतिप्रतिष्ठापयंति ॥ ५० ॥ इतिपंचमोध्यायः ॥ ५ ॥ इतितृतीयपंचिकासमाप्ता ॥३॥

॥ इतितृतीयपंचिकासमाप्ता ॥

॥ अथचतुर्थपंचिकाप्रारंभः ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ हरिः ॐ ॥ देवावैप्रथमेनाह्नेंद्रायवज्रंसमभरंस्तंद्वितीयेनाह्नासिंचंस्तंतृतीयेनाह्नाप्रायच्छंस्तंच व. पं.
तुर्थेहन्प्राहरंस्तस्माच्चतुर्थेहन्षोळशिनंशंसतिवज्रोवाएषयत्षोळशीतद्यच्चतुर्थेहन्षोळशिनंशंसतिवज्रमेवतत्प्रहरतिद्विषते अ. १
भ्रातृव्यायवधंयोस्यस्तृत्यस्तस्मैस्तर्तवैवज्रोवैषोळशीपशवउक्थानितंपरस्तादुक्थानांपर्यस्यशंसतितंयत्परस्तादुक्थानां
पर्यस्यशंसतिवज्रेणैवतत्षोळशिनापशून्परिगच्छतितस्मात्पशवोवज्रेणैवषोळशिनापरिगतामनुष्यानभ्युपावर्ततेतस्माद
श्वोवापुरुषोवागौर्वाहस्तीवापरिगतएवंस्वयमात्मनेतएवंवाचाभिषिद्धउपावर्ततेवज्रमेवषोळशिनंपश्यंन्वज्रेणैवषोळ
शिनापरिगतोवाग्घिवज्रोवाक्षोळशीतदाहुःकिंषोळशिनःषोळशित्वमितिषोळशःस्तोत्राणांषोळशःशस्त्राणांषोळशभिर
क्षरैरादत्तेषोळशभिःप्रणौतिषोळशपदांनिविदंदधातितत्षोळशिनःषोळशित्वंद्वेवाअक्षरेअतिरिच्येतेषोळशिनोनुष्टुभम
भिसंपन्नस्यवाचोवावतौस्तनौसत्यानृतेवावतेअवत्येनंसत्यंनैनमनृतंहिनस्तियएवंवेद ॥ १ ॥ गौरिवीतंषोळशिसामकु
वींततेजस्कामोब्रह्मवर्चसकामस्तेजोवैब्रह्मवर्चसंगौरिवीतंतेजस्वीब्रह्मवर्चसीभवतियएवंविद्वान्गौरिवीतंषोळशिसामकु
रुतेनानदंषोळशिसामकर्तव्यमित्याहुरिंद्रोवैवृत्रायवज्रमुदयच्छंत्तमस्मैप्राहरत्तमभ्यहनंत्सोभिहतोव्यनदंद्यद्व्यनदत्त
न्नानदंसामाभवंत्तन्नानदस्यनानदत्वमभ्रातृव्यंवाएतद्भ्रातृव्यहासामयन्नानदमभ्रातृव्योभ्रातृव्यहाभवतियएवंविद्वा ।४७॥
न्नानदंषोळशिसामकुरुतेतद्यदिनानदंकुर्युरविहृतःषोळशीशंस्तव्योऽविहृतासुहितासुस्तुवतेयदिगौरिवीतंविहृतःषोळशी

शंस्तव्योविहृतासुहितासुस्तुवते ॥ २ ॥ अथातश्छंदांस्येवव्यतिषजंत्यात्वावहंतुहरयंउपोषुश्रृणुहीगिरइतिंगायत्रीश्चपं
क्तीश्चव्यतिषजतिंगायत्रोवैपुरुषःपांक्ताःपशवंःपुरुषमेवतत्पशुभिर्व्यतिषजतिंपशुषुप्रतिष्ठापयतिंयदुगायत्रीचपंक्तिश्चंते
द्वेअनुष्टुभौंतेनोवाचोरूपादनुष्टुभोरूपाद्वज्ररूपान्नैतिंयादिंद्रपृतनाज्येऽयंतेअस्तुहर्यतईत्युष्णिहश्चबृहतीश्चव्यतिषज
त्यौष्णिहोवैपुरुषोबार्हताःपशवंःपुरुषमेवतत्पशुभिर्व्यतिषजतिंपशुषुप्रतिष्ठापयतिंयदुष्णिक्चबृहतीचंतेद्वेअनुष्टुभौते
नोवाचोरूपादनुष्टुभोरूपाद्वज्ररूपान्नैत्याधूर्ष्वस्मैब्रह्मन्वीरब्रह्मकृतिंजुषाणइतिंद्विपदांचत्रिष्टुभंचव्यतिषजतिंद्विपाद्वै
पुरुषोवीर्यंत्रिष्टुप्पुरुषमेवतद्वीर्येणव्यतिषजतिंवीर्येप्रतिष्ठापयतिंतस्मात्पुरुषोवीर्येप्रतिष्ठितःसर्वेषांपशूनांवीर्यवत्तमोयदु
द्विपदाचविंशत्यक्षरात्रिष्टुप्चंतेद्वेअनुष्टुभौंतेनोवाचोरूपादनुष्टुभोरूपाद्वज्ररूपान्नैत्येषब्रह्माप्रतेमहेविदथेशंसिषंहरीइ
तिंद्विपदाश्चजगतीश्चव्यतिषजतिंद्विपाद्वैपुरुषोजागताःपशवंःपुरुषमेवतत्पशुभिर्व्यतिषजतिंपशुषुप्रतिष्ठापयतिंतस्मा
त्पुरुषःपशुषुप्रतिष्ठितोंत्तिचैनानधिचतिष्ठतिवशेचास्यंयदुद्विपदाचषोळशाक्षराजगतीचंतेद्वेऽअनुष्टुभौंतेनोवाचोरूपा
दनुष्टुभोरूपाद्वज्ररूपान्नैतिंत्रिकद्रुकेषुमहिषोयवाशिरं ॥ प्रोष्वस्मैपुरोरथमित्यतिच्छंदसःशंसतिंच्छंदसांवैयोरसोत्यक्ष
रंत्सोतिच्छंदसमभ्यत्यक्षरंत्तदतिच्छंदसोतिच्छंदस्त्वंसर्वेभ्योवाएषच्छंदोभ्यःसंनिर्मितोयत्षोळशींतद्यदतिच्छंदसःशंस
तिंसर्वेभ्यएवैनंतच्छंदोभ्यःसंनिर्मिमीतेंसर्वेभ्यश्छंदोभ्यःसंनिर्मितेनषोळशिनाराध्नोतियएवंवेद ॥ ३ ॥ महानाम्नीना

मुपसर्गानुपसृजंत्ययंवैलोकःप्रथमामहानाम्न्यंतरिक्षलोकोद्वितीयासौलोकस्तृतीयासर्वेभ्योवाएषलोकेभ्यःसंनिर्मितोय
त्षोळशीतद्यन्महानाम्नीनामुपसर्गानुपसृजतिसर्वेभ्यएवैनंतल्लोकेभ्यःसंनिर्मिमीतेसर्वेभ्योलोकेभ्यःसंनिर्मितेनषोळशि
नाराध्नोतियएवंवेदप्रप्रवस्त्रिष्टुभमिषमर्चतप्रार्चत ॥ योऽव्यतीँरफाणयदितिप्रज्ञाताअनुष्टुभःशंसतितद्यथेहचेहचापथेन
चरित्वापंथानंपर्यवेयात्ताहृक्तद्यत्प्रज्ञाताअनुष्टुभःशंसतिसयोव्याप्तोगतश्रीरिवमन्येतताविहृतंषोळशिनंशंसयेन्नेच्छंदसां
कृच्छ्रादवपद्याइत्यथयःपाप्मानमपजिघांसुःस्याद्विहृतंषोळशिनंशंसयेद्व्यतिषक्तइववैपुरुषःपाप्मनाव्यतिषक्तमेवास्मैत
त्पाप्मानंशमलमपहंत्यपपाप्मानंहतेयएवंवेदोद्यद्ब्रध्नस्यविष्टपमित्युत्तमयापरिदधातिस्वर्गोवैलोकोब्रध्नस्यविष्टपंस्वर्गमेव
तल्लोकंयजमानंगमयंत्यपाःपूर्वेषांहरिवःसुतानामितियजतिसर्वेभ्योवाएषसवनेभ्यःसंनिर्मितोयत्षोळशीतद्यदपाःपूर्वे
षांहरिवःसुतानामितियजतिपीतवद्वैप्रातःसवनंप्रातःसवनादेवैनंतत्संनिर्मिमीतेऽथोइदंसवनंकेवलंतइतिमाध्यंदिनंवै
सवनंकेवलंमाध्यंदिनादेवैनंतत्सवनात्संनिर्मिमीतेममद्धिसोमंमधुमंतमिंद्रेतिमद्वद्वैतृतीयसवनंतृतीयसवनादेवैनंतत्सं
निर्मिमीतेसत्रावृषंजठरआवृषस्वेतिवृषण्वद्वैषोळशिनोरूपंसर्वेभ्योवाएषसवनेभ्यःसंनिर्मितोयत्षोळशीतद्यदपाःपूर्वेषां
हरिवःसुतानामितियजतिसर्वेभ्यएवैनंतत्सवनेभ्यःसंनिर्मिमीतेसर्वेभ्यःसवनेभ्यःसंनिर्मितेनषोळशिनाराध्नोतियएवंवे
दंमहानाम्नीनांपंचाक्षरानुपसर्गानुपसृजंत्येकादशाक्षरेषुपादेषुसर्वेभ्योवाएषच्छंदोभ्यःसंनिर्मितोयत्षोळशीतद्यन्महाना

स्त्रीनांपंचाक्षरानुपसर्गानुपसृजंत्येकादशाक्षरेषुपादेषुसर्वेभ्यऽएवैनंतच्छंदोभ्यःसंनिर्मिमीतेसर्वेभ्यश्छंदोभ्यःसंनिर्मिते
नंषोळशिनाराध्नोतियएवंवेद ॥ ४ ॥ अहवैदेवाअश्रयंतरात्रीमसुरास्तेसमावद्वीर्याएवासन्नव्यावर्तंतसोब्रवीदिंद्रःक
श्चाहंचेमानितोसुरान्रात्रीमन्ववेष्यावइतिसदेवेषुनप्रत्यविंददबिभयूरात्रेस्तमसोमृत्योस्तस्माद्धाप्येतर्हिनक्तंयावन्मात्र
मिवैवापक्रम्यबिभेतितंतमइवहिरात्रिर्मृत्युरिव ॥ तंवैछंदांस्येवान्ववायंस्तंयच्छंदांस्येवान्ववायंस्तस्मादिंद्रश्चैवच्छंदांसि
चरात्रींवहंतिनननिविच्छस्यतेनपुरोरुङ्धाय्यांनान्यादेवतेंद्रश्चह्येवंच्छंदांसिचरात्रींवहंतितान्वैपर्यायैरेवपर्यायमनुदंतय
त्पर्यायैःपर्यायमनुदंततत्पर्यायाणांपर्यायत्वंतान्वैप्रथमेनैवपर्यायेणपूर्वरात्रादनुदंतमध्यमेनमध्यरात्रादुत्तमेनापररात्रा
दपिशर्वर्याअनुस्मसीत्यब्रुवन्नपिशर्वराणिखलुवाएतानिच्छंदांसीतिहस्माहैतानिहींद्ररात्रेस्तमसोमृत्योर्बिभ्यतमत्यपारयं
स्तदपिशर्वराणामपिशर्वरत्वं ॥ ५ ॥ पांतमावोअंधसइत्यंधस्वत्यानुष्टुभारात्रींप्रतिपद्यतआनुष्टुभीवैरात्रिरेतद्रात्रिरू
पमंधस्वत्यःपीतवत्योमद्वत्यस्त्रिष्टुभोयाज्याभवंत्यभिरूपायद्यज्ञेभिरूपंतत्समृद्धंप्रथमेनपर्यायेणस्तुवतेप्रथमान्येवपदा
निपुनराददतेयदेवैषामश्वागावआसंस्तदेवैषांतेनाददतेमध्यमेनपर्यायेणस्तुवतेमध्यमान्येवपदानिपुनराददतेयदेवैषा
मनोरथाआसंस्तदेवैषांतेनाददतउत्तमेनपर्यायेणस्तुवतउत्तमान्येवपदानिपुनराददतेयदेवैषांवासोहिरण्यंमणिरध्यात्म
मासीत्तदेवैषांतेनाददतआद्विषतोवसुदत्तेनिरेनमेभ्यःसर्वेभ्योलोकेभ्योनुदतेयएवंवेदपवमानवदहरित्याहुर्नरात्रिःपव

सीब्रह्मयशसीभवतिंयत्रैवंविद्वानेतयापरिदधातिंतस्मादेवंविद्वानेतयैवपरिदध्याद्ब्राह्मणस्यत्यातेनसूर्यंनातिशंसतिंयदु
त्रिष्टुभंत्रिःशंसतिंसासर्वाणिच्छंदांस्यभ्याप्तातेनबृहतींनातिशंसतिंगायत्र्याचत्रिष्टुभाचवषट्कुर्याद्ब्रह्मवैगायत्रीवीर्यंत्रि
ष्टुब्ब्रह्मणैवतद्वीर्यंसंदधातिंब्रह्मवर्चसीब्रह्मयशसीवीर्यवान्भवतिंयत्रैवंविद्वान्गायत्र्याचत्रिष्टुभाचवषट्करोत्यश्विनावायु
नायुवंसुदक्षोभापिबतमश्विनेतिंगायत्र्याचविराजाचवषट्कुर्याद्ब्रह्मवैगायत्र्यन्नंविराड्ब्रह्मणैवतदन्नाद्यंसंदधातिंब्रह्मव
र्चसीब्रह्मयशसीभवतिंब्रह्माद्यमन्नमत्तिंयत्रैवंविद्वान्गायत्र्याचविराजाचवषट्करोतिंतस्मादेवंविद्वान्गायत्र्याचैवविराजा
चवषट्कुर्यात्प्रवामंधांसिमद्यान्यस्थुरुभापिबतमश्विनेत्येताभ्यां ॥ ११॥ चतुर्विंशमेतदहरुपयंत्यारंभणीयमेतेनवैसंवत्स
रमारभंतएतेनस्तोमांश्चच्छंदांसिचैतेनसर्वादेवताअनारब्धंवैतच्छंदोऽनारब्धासादेवतायदेतस्मिन्नहनिनारभंतेत दारं
भणीयस्यारंभणीयत्वंचतुर्विंशस्तोमोभवतितच्चतुर्विंशस्यचतुर्विंशत्वंचतुर्विंशतिर्वाअर्धमासाअर्धमासशएवतत्संवत्सर
मारभंतउक्थ्योभवतिंपशवोवाउक्थानिंपशूनामवरुद्ध्यैतस्यपंचदशस्तोत्राणिभवंतिंपंचदशशस्त्राणिंसमासोमासशएव
तत्संवत्सरमारभंतेतस्यषष्टिश्चत्रीणिचशतानिस्तोत्रियास्तावंतिसंवत्सरस्याहान्यहःशएवतत्संवत्सरमारभंतेग्निष्टोमएत
दहःस्यादित्याहुरग्निष्टोमोवैसंवत्सरोनवाएतदन्योग्निष्टोमादहर्दाधारनविव्याचेतिंसयद्यग्निष्टोमःस्यादष्टाचत्वारिंशास्त्र
यःपवमानाःस्युश्चतुर्विंशानीतराणिस्तोत्राणिंतदुषष्टिश्चैवत्रीणिचशतानिस्तोत्रियास्तावंतिसंवत्सरस्याहान्यहःशएवतत्सं

वत्सरमारभंतंउक्थ्यएवस्यात्पशुसमृद्धोयज्ञःपशुसमृद्धंसत्रंसर्वाणिचतुर्विंशानिस्तोत्राणिप्रत्यक्षाध्येतदहश्चतुर्विंशंतस्मा
दुक्थ्यएवस्यात् ॥ १२॥ बृहद्रथंतरेसामनीभवतएतेवैयज्ञस्यनावौसंपारिण्यौयद्बृहद्रथंतरेताभ्यामेवतत्संवत्सरंतरंति
पादौवैबृहद्रथंतरेशिरएतदहःपादाभ्यामेवतच्छ्रियंशिरोभ्यायंतिपक्षौवैबृहद्रथंतरेशिरएतदहःपक्षाभ्यामेवतच्छ्रियंशि
रोभ्यायुवतेतेउभेनसमवसृज्येयउभेसमवसृजेयुर्यथैवच्छिन्नानौर्बंधनात्तीरंतीरमृच्छंतीप्लवेतैवमेवतेसत्रिणस्तीरंतीरमृ
च्छंतःप्लवेरन्यउभेसमवसृजेयुस्तद्यदिरथंतरमवसृजेयुर्बृहतैवोभेअनवसृष्टेअथयदिबृहदवसृजेयूरथंतरेणैवोभेअनवसृ
ष्टेयद्वैरथंतरंतद्वैरूपंयद्बृहत्तद्वैराजंयद्रथंतरंतच्छाक्वरंयद्बृहत्तद्रैवतमेवमेतेउभेअनवसृष्टेभवतोयेवाएवंविद्वांसएतदहरु
पयंत्याप्त्वावैतेहःशःसंवत्सरमाप्त्वार्धमासशआप्त्वामासशआप्त्वास्तोमांश्चच्छंदांसिचाप्त्वासर्वादेवतास्तपएवतप्यमानाः
सोमपीथंभक्षयंतःसंवत्सरमभिषुण्वंतआसतेयेवाअतऊर्ध्वंसंवत्सरमुपयंतिगुरुंवैतेभारमभिनिदधते[1]संवैगुरुर्भारःशृणा
त्यथयएनंपरस्तात्कर्मभिराप्त्वाऽवस्तादुपैतिसवैस्वस्तिसंवत्सरस्यपारमश्नुते ॥ १३ ॥ यद्वैचतुर्विंशंतन्महाव्रतंबृहद्दिवे
नात्रहोतारेतःसिंचतितददोमहाव्रतीयेनाह्नाप्रजनयतिसंवत्सरेसंवत्सरेवैरेतःसिक्तंजायतेतस्मात्समानंबृहद्दिवोनिष्के
वल्यंभवत्येषहवाएनंपरस्तात्कर्मभिराप्त्वाऽवस्तादुपैतियएवंविद्वानेतदहरुपैतिस्वस्तिसंवत्सरस्यपारमश्नुतेयएवंवेदयो

१ ‘ सवैगुरुः ’ इतिभाष्यपाठः ।

वैसंवत्सरस्यावारंचपारंचवेदंसवैस्वस्तिसंवत्सरस्यपारमश्नुतेऽतिरात्रोवाअस्यप्रायणीयोऽवारंमुदयनीयःपारंस्वस्तिसंव
त्सरस्यपारमश्नुतेयएवंवेदंयोवैसंवत्सरस्यावरोधनंचोद्रोधनंचवेदंसवैस्वस्तिसंवत्सरस्यपारमश्नुतेऽतिरात्रोवाअस्यप्राय
णीयोवरोधनंमुदयनीयउद्रोधनंस्वस्तिसंवत्सरस्यपारमश्नुतेयएवंवेदंयोवैसंवत्सरस्यप्राणोदानौवेदंसवैस्वस्तिसंवत्सरस्य
पारमश्नुतेऽतिरात्रोवाअस्यप्रायणीयःप्राणंऽउदानउदयनीयंःस्वस्तिसंवत्सरस्यपारमश्नुतेयएवंवेदयएवंवेद ॥ १४ ॥
इतिद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

ज्योतिर्गौरायुरितिस्तोमेभिर्यंत्ययंवैलोकोज्योतिरंतरिक्षंगौरसौलोकआयुंःसएवैषउत्तरस्त्र्यहोज्योतिर्गौरायुरितित्री
ण्यहानिगौरायुज्योंतिरितित्रीण्ययंवैलोकोज्योतिरसौलोकोज्योतिस्तेएतेज्योतिषीउभयतःसंलोकेतेतनैतेनोभयतोज्यो
तिषाषळहेनयंतितद्यदेतेनोभयतोज्योतिषाषळहेनयंत्यनयोरेवतल्लोकयोरुभयतःप्रतितिष्ठंतोयंत्यस्मिंश्चलोकेमुष्मिंश्चो
भयोःपरींयद्वाएतद्देवचक्रंयदभिप्लवःषळहस्तस्ययावभितोग्निष्टोमौतौप्रधीयेचत्वारोमध्यउक्थ्यास्तन्नभ्यंगच्छतिवैवर्त
मानेनयत्रकामयतेतत्स्वस्तिसंवत्सरस्यपारमश्नुतेयएवंवेदंयोवैतद्वेदयत्प्रथमःषळहःसवैस्वस्तिसंवत्सरस्यपारमश्नुतेयस्त
द्वेदयद्द्वितीयोंयस्तद्वेदयत्तृतीयोंयस्तद्वेदयच्चतुर्थोयस्तद्वेदयत्पंचमः ॥ १५ ॥ प्रथमंषळहमुपयंतिषळहानिभवंतिषड्वा
ऋतवंऋतुशएवतत्संवत्सरमाप्नुवंत्यृतुशःसंवत्सरेप्रतितिष्ठंतोयंतिद्वितीयंषळहमुपयंतिद्वादशाहानिभवंतिद्वादशवैमासां

मासशएवतत्संवत्सरमाप्नुवंतिमासशःसंवत्सरेप्रतितिष्ठंतोयंतितृतीयंषळह- पर्यंत्यष्टादशाहानिभवंतितानिद्वेधानवा
न्यानिनवान्यानिनववैप्राणानवस्वर्गालोकाःप्राणांश्चैवतत्स्वर्गांश्चलोकानाप्नुवंतिप्राणेषुचैवतत्स्वर्गेषुचलोकेषुप्रतितिष्ठं
तोयंतिचतुर्थंषळहमुपयंतिचतुर्विंशतिरहानिभवंतिचतुर्विंशतिर्वाअर्धमासाअर्धमासशएवतत्संवत्सरमाप्नुवंत्यर्धमासशः
संवत्सरेप्रतितिष्ठंतोयंतिपंचमंषळहमुपयंतित्रिंशदहानिभवंतित्रिंशदक्षरावैविराड्विराळन्नाद्यंविराजमेवतन्मासिमास्य
भिसंपादयंतोयंत्यन्नाद्यकामाःखलुवैसत्रमासतंतद्यद्विराजंमासिमास्यभिसंपादयंतोयंत्यन्नाद्यमेवतन्मासिमास्यवरुंधा
नायंत्यस्मैचलोकायामुष्मैचोभाभ्यां ॥ १६ ॥ गवामयनेनयंतिगावोवाआदित्याआदित्यानामेवतदयनेनयंतिगावो
वैसत्रमासतंशफान्छृंगाणिसिषासत्यंस्तासांदशमेमासिशफाःशृंगाण्यजायंतंताअब्रुवन्यस्मैकामायादीक्षामह्यापामतमु
त्तिष्ठामेतितायाउदतिष्ठंस्ताएताःशृंगिण्योऽथयाःसमापयिष्यामःसंवत्सरमित्यासतंतासामश्रद्धयाशृंगाणिप्रावर्तंतंता
एतास्तूपराऊर्जंत्वसुन्वं[illegible]ादुताःसर्वानृतून्प्राप्त्वोत्तरमुत्तिष्ठंत्यूर्जंह्यसुन्वन्तसर्वस्यवैगावःप्रेमाणंसर्वस्यचारुतांगताः
सर्वस्यप्रेमाणंसर्वस्यचारुतांगच्छतियएवंवेदादित्याश्चहवाअंगिरसश्चस्वर्गेलोकेऽस्पर्धंतवयंपूर्वएष्यामोवयमितितेहादि
त्याःपूर्वेस्वर्गंलोकंजग्मुःपश्चेवांगिरसःषष्ठ्यांवावर्षेषुयथावाप्रायणीयोतिरात्रश्चतुर्विंशउक्थ्यःसर्वेभिप्लवाःषळहाआक्ष्यं
त्यन्यान्यहानितदादित्यानामयनंप्रायणीयोतिरात्रश्चतुर्विंशउक्थ्यःसर्वेपृष्ठ्याःषळहाआक्ष्यंत्यन्यान्यहानितदंगिरसाम

४. ब्रा. यन्नैसायथास्रुतिरंजसायंन्त्येवमभिप्लवः षळहःस्वर्गस्यलोकस्याथयथामहापथःपर्याणएवंपृष्ठ्यःषळहःस्वर्गस्यलोकस्यतद्य
॥ ७ ॥ दुभाभ्यांयंत्युभाभ्यांवैयन्नरिष्यंत्युभयोःकामयोरुपाप्त्यैयश्चाभिप्लवेषळहेयश्चपृष्ठ्ये ॥ १७ ॥ एकविंशमेतदहरुपयंति
विषुवंतंमध्येसंवत्सरस्यैतेनवैदेवाएकविंशेनादित्यंस्वर्गायलोकायोदयच्छंन्त्सएषइतएकविंशस्तस्यदशावस्तादहानिदि
वाकीर्त्यस्यभवंतिदशपरस्तान्मध्यऽएषऽएकविंशउभयतोविराजिप्रतिष्ठितउभयतोहिवाएषविराजिप्रतिष्ठितस्तस्मादे
षोंतरेमाँल्लोकान्यन्नव्यथतेतस्यवैदेवाआदित्यस्यस्वर्गाल्लोकादवपातादबिभयुस्तंत्रिभिःस्वर्गैर्लोकैरवस्तात्प्रत्युत्तभ्नुवं
न्त्स्तोमावैत्रयःस्वर्गालोकास्तस्यपराचोतिपातादबिभयुस्तंत्रिभिःस्वर्गैर्लोकैःपरस्तात्प्रत्यस्तभ्नुवन्त्स्तोमावैत्रयःस्वर्गालो
कास्तत्रयोऽवस्तात्सप्तदशाभवंतित्रयःपरस्तान्मध्यएषएकविंशउभयतःस्वरसामभिर्धृतउभयतोहिवाएषःस्वरसामभि
र्धृतस्तस्मादेषोंतरेमाँल्लोकान्यन्नव्यथतेतस्यवैदेवाआदित्यस्यस्वर्गाल्लोकादवपातादबिभयुस्तंपरमैःस्वर्गैर्लोकैरवस्तात्प्रत्यु
त्तभ्नुवन्त्स्तोमावैपरमाःस्वर्गालोकास्तस्यपराचोतिपातादबिभयुस्तंपरमैःस्वर्गैर्लोकैःपरस्तात्प्रत्यस्तभ्नुवन्त्स्तोमावैपरमाः
स्वर्गालोकास्तत्रयोवस्तात्सप्तदशाभवंतित्रयःपरस्तात्तेद्वौद्वौसंपद्यत्रयश्चतुस्त्रिंशाभवंतिचतुस्त्रिंशोवैस्तोमानामुत्तमस्तेषु
वाएषएतदध्याहितस्तपतितेषुहिवाएषएतदध्याहितस्तपतिसवाएषउत्तरोस्मात्सर्वस्माद्भूताद्भविष्यतःसर्वमेवेदमतिरो
चतेयदिदंकिंचोत्तरोभवतियस्मादुत्तरोबुभूषतितस्मादुत्तरोभवतियएवंवेद ॥१८॥ स्वरसाम्नउपयंतीमेवैलोकाःस्वरसा

मानं[illegible]वैलोकान्त्स्वरसामभिरस्पृण्वंस्तत्स्वरसाम्नांस्वरसामत्वंतद्यत्स्वरसाम्नउपयंत्येष्वेवैनंतल्लोकेष्वाभजंतितेषांवैदे
वाःसप्तदशानांप्रव्लयादबिभयुःसमाइववैस्तोमाअविगूह्ळाऽइवेमेहनप्रव्लियेरन्निर्तितान्त्सर्वैःस्तोमैरवस्तात्पर्यार्षन्त्स
र्वैःपृष्ठैःपरस्तात्तद्यदभिजित्सर्वस्तोमोवस्ताद्भवतिविश्वजित्सर्वपृष्ठःपरस्तात्तत्सप्तदशानुभयतःपर्यृषंतिधृत्याअप्रव्लयाय
तस्यवैदेवाआदित्यस्यस्वर्गाल्लोकादवपातादबिभयुस्तंपंचभीरश्मिभिरुदवंयन् ॥ रश्मयोवैदिवाकीर्त्यानिमहादिवाकी
र्त्यंपृष्ठंभवतिविकर्णंब्रह्मसामभासमग्निष्टोमसामोभेबृहद्रथंतरेपवमानयोर्भवतस्तदादित्यंपंचभीरश्मिभिरुद्धयंतिधृत्या
अनवपातायोदितआदित्येप्रातरनुवाकमनुब्रूयात्सर्वंह्येवैतदहर्दिवाकीर्त्यंभवतिसौर्यंपशुमन्यंगश्वेतंसवनीयस्योपालं
भ्यमालभेरन्त्सूर्यदेवत्यंह्येतदहरेकविंशतिंसामिधेनीरनुब्रूयात्प्रत्यक्षाद्ध्येतदहरेकविंशमेकपंचाशतंद्विपंचाशतंवाशस्त्वा
मध्येनिविदंदधातितावतीरुत्तराःशंसतिशतायुर्वैपुरुषःशतवीर्यःशतेंद्रियआयुष्येवैनंतद्वीर्यइंद्रियेदधाति ॥ १९ ॥
दूरोहणंरोहतिस्वर्गोवैलोकोदूरोहणंस्वर्गमेवतल्लोकंरोहतियएवंवेदयदेवदूरोहणां ३ ॥ असौवैदूरोहोयोसौतपतिक
श्चिद्वाअ[illegible]दूरोहणंरोहत्येतमेवतद्रोहतिहंसवत्यारोहतिहंसःशुचिषदित्येषवैहंसःशुचिषद्वसुरंतरिक्षसदित्ये
षवैवसुरंतरिक्षसद्धोतावेदिषदित्येषवैहोतावेदिषदतिथिर्दुरोणसदित्येषवाअतिथिर्दुरोणसन्नृषदित्येषवैनृषद्वरसदित्ये

---

१ अत्र ' रुदवयन्रश्मयो ' इत्यत्रावसानाभावोभाष्ये ।

षवैवरसंद्वरंवाएतत्सद्मनाँयस्मिन्नेषआसन्नस्तर्पत्यृतसदित्येषवैसत्यसंद्व्योमसदित्येषवैव्योमसंद्व्योमवाएतत्सद्मनाँयस्मि
न्नेषआसन्नस्तर्पत्यब्जाइत्येषवाअब्जाअद्भ्योवाएषप्रातरुदेत्यपःसायंप्रविशतिंगोजाइत्येषवैगोजांऋतजाइत्येषवैसत्यजा
अद्रिजाइत्येषवाअद्रिजाऋतमित्येषवैसत्यमेषएतानिसर्वाण्येषाहवाअस्यच्छंदःसुप्रत्यक्षतमादिवरूपंतस्माद्यत्रक्वचदूरो
हणंरोहेद्धंसवत्यैवरोहेत्ताक्ष्र्येस्वर्गकामस्यरोहेत्ताक्ष्र्योहवाएतंपूर्वोध्वानमैद्यत्रादोगायत्रीसुपर्णोभूत्वासोममाहरत्तद्यथा
क्षेत्रज्ञमध्वनःपुरएतारंकुर्वीततादृक्तद्यदेवताक्ष्र्येयंवैताक्ष्र्योयोयंपवतएषःस्वर्गस्यलोकस्याभिवोढात्यमूषुवाजिनंदेवजू
तमित्येषवैवाजीदेवजूतःसहावानंतरुतारंरथानामित्येषवैसहावांस्तरुतैषहीमांल्लोकान्त्सद्यस्तरत्यरिष्टनेमिंपृतनाजमाशु
मित्येषवाअरिष्टनेमिःपृतनाजिदाशुःस्वस्तयइतिस्वस्तितामाशास्तेताक्ष्र्यमिहाहुवेमेतिह्वयत्येवैनमेतदिंद्रस्येवरातिमा
जोहुवानाःस्वस्तयइतिस्वस्तितामेवाशास्तेनावमिवारुहेमेतिसमेवैनमेतदधिरोहतिस्वर्गस्यलोकस्यसमष्ट्यैसंपत्त्यैसंग
त्याउर्वीनपृथ्वीबहुलेगभीरेमावामेतौमापरेतौरिषामेतीमेएवैतदनुमंत्रयतआचपराचमेष्यन्त्सद्यश्चिद्यःशवसापंचकृष्टीः
सूर्यइवज्योतिषापस्ततानेतिप्रत्यक्षंसूर्यमभिवदतिसहस्रसाःशतसाअस्यरंहिर्नस्मावरंतेयुवतिंनशर्यामित्याशिषमेवैतेना
शास्तआत्मनेचयजमानेभ्यश्च ॥ २० ॥ आहूयदूरोहणंरोहतिस्वर्गोवैलोकोदूरोहणंवागाहावोब्रह्मवैवाक्संयदाह्वयतेत
द्ब्रह्मणाऽऽहावेनस्वर्गंलोकंरोहतिसपच्छःप्रथमंरोहतीमंतंलोकमाप्नोत्यथार्धर्चशोंतरिक्षंतदाप्नोत्यथत्रिपद्यामुंतल्लोकमा

म्नौत्यथकेवल्यातदेतस्मिन्प्रतितिष्ठतियएषतपतिंत्रिपद्याप्रत्यवरोहतियथाशाखांधारयमाणस्तदमुष्मिँल्लोकेप्रतितिष्ठत्य
र्धर्चशोंतरिक्षेपच्छोस्मिँल्लोकआक्ष्वैवतंस्व[illegible]र्गलोकंयजमानाअस्मिँल्लोकेप्रतितिष्ठंत्यथयएककामाःस्युःस्वर्गकामाःपरांचमे
वतेषांरोहेत्तेजयेयुर्हैवस्वर्गंलोकंनेत्वेवास्मिँल्लोकेज्योगिववसेयुर्मिथु[illegible]।निशस्यंतेत्रैष्टुभानिचजागतानिचमिथुनं
वैपशवःपशवश्छंदांसिपशूनाम[illegible]रुद्ध्यै ॥२१॥ यथावैपुरुषएवंविषुवांस्तस्ययथादक्षिणोर्धएवंपूर्वोर्धोविषुवतोयथोत्तरोर्ध
एवमुत्तरोर्धोविषुवतस्तस्मादुत्तरइत्याचक्षतेप्रबाहुक्सतःशिरएवविषुवान्[1]बिंदलसंहितइववैपुरुषस्तद्धापिस्यूमेवमध्येशी
र्ष्णोविज्ञायतेतदाहुर्विषुवत्यैवैतदहःशंसेद्विषुवान्वाएतदुक्थानामुक्थंविषुवान्विषुवानितिहविषुवंतोभवंतिश्रेष्ठताम
श्नुवतइतितत्तन्नाद्दत्यंसंवत्सरएवशंसेद्रेतोवाएतत्संवत्सरंदधतोयंतियानिवैपुरासंवत्सराद्रेतांसिजायंतेयानिपंचमास्या
नियानिषण्मास्यानिस्रीव्यंतिवैतानिनवैतैर्भुंजतेऽथयान्येवदशमास्यानिजायंतेयानिसांवत्सरिकाणितैर्भुंजतेतस्मात्सं
वत्सरएवैतदहःशंसेत्संवत्सरोह्येतदहराप्नोतिसंवत्सरंह्येतदहराप्नुवंत्येषहवैसंवत्सरेणपाप्मानमपहतएषविषुवतांगेभ्योहै
वमासैःपाप्मानमपहतेशीर्ष्णोविषुवतापसंवत्सरेणपाप्मानंहतेपविषुवतायएवंवेदवैश्वकर्मणमृषभंसवनीयस्योपालंभ्य
मालभेरंन्द्रिरूपमुभयतएतंमहाव्रतीयेहनींद्रोवैवृत्रंहत्वाविश्वकर्माभवत्प्रजापतिःप्रजाःसृष्ट्वाविश्वकर्माभवत्संवत्सरोवि

१ ‘ न्विदल ’ इतिभाष्येपाठः ।

श्वकर्मैंद्रमेवंतदात्मानंप्रजापतिंसंवत्सरंविश्वकर्माणमाप्नुवंतींद्रएवतदात्मनिप्रजापतौसंवत्सरेविश्वकर्मण्यंततः प्रतितिष्ठंतिप्रतितिष्ठतियएवंवेदयएवंवेद ॥ २२ ॥ इतितृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ॥ ॥

प्रजापतिरकामयतप्रजायेयभूयान्त्स्यामितिसतपोतप्यतसतपस्तप्त्वेमंद्वादशाहमपश्यदात्मनएवांगेषुचप्राणेषुचंतमात्मनएवांगेभ्यश्चप्राणेभ्यश्चद्वादशधानिरमिमीततमाहरत्तेनायजततंततोवैसोभवदात्मनाप्रप्रजयापशुभिरजायतभवत्यात्मनाप्रप्रजयापशुभिर्जायतेयएवंवेदसोकामयतकथंनुगायत्र्यासर्वतोद्वादशाहंपरिभूयसर्वामृद्धिमृध्नुयामितितंवैतेजसैवपुरस्तात्पर्यभवच्छंदोभिर्मध्यतोक्षरैरुपरिष्टाद्गायत्र्यासर्वतोद्वादशाहंपरिभूयसर्वामृद्धिमार्ध्नोत्सर्वामृद्धिमृध्नोतियएवंवेदयोवैगायत्रींपक्षिणींचक्षुष्मतींज्योतिष्मतींभास्वतींवेदगायत्र्यापक्षिण्याचक्षुष्मत्याज्योतिष्मत्याभास्वत्यास्वर्गंलोकमेत्येषावैगायत्रीपक्षिणीचक्षुष्मतीज्योतिष्मतीभास्वतीयद्द्वादशाहस्तस्ययावभितोतिरात्रौतौपक्षौयावंतराग्निष्टोमौतेचक्षुषीयेष्टौमध्यउक्थ्याःसआत्मागायत्र्यापक्षिण्याचक्षुष्मत्याज्योतिष्मत्याभास्वत्यास्वर्गंलोकमेतियएवंवेद ॥ २३ ॥

त्रयश्चवाएतेत्र्यहाआदशममहरद्वावतिरात्रौयद्द्वादशाहोद्वादशाहानिदीक्षितोभवतियज्ञियएवतैर्भवतिद्वादशरात्रीरुपसदउपैतिशरीरमेवताभिर्धूनुतेद्वादशाहंप्रसुतोभूत्वाशरीरंधूत्वाशुद्धःपूतोदेवताअप्येतियऽएवंवेदषट्त्रिंशदहोवाएषयद्द्वादशाहःषट्त्रिंशदक्षरावैबृहतीबृहत्यावाएतदयनंयद्द्वादशाहोबृहत्यावैदेवाइमाँल्लोकानाश्नुवततेवैदशभिरेवाक्षरैरिमंलो

कमाश्नुवतंदशभिरंतरिक्षंदशभिर्दिवंचतुर्भिश्चतस्रोदिशोद्वाभ्यामेवास्मिँल्लोकेप्रत्यतिष्ठन्प्रतितिष्ठतियएवंवेदंतदाहुर्यद
न्यानिच्छंदांसिवर्षीयांसिभूयोक्षरतराण्यथकस्मादेतांबृहतीत्याचक्षतइत्येतयाहिदेवाइमाँल्लोकानाश्नुवततेवैदशभिरेवा
क्षरैरिमंलोकमाश्नुवतंदशभिरंतरिक्षंदशभिर्दिवंचतुर्भिश्चतस्रोदिशोद्वाभ्यामेवास्मिँल्लोकेप्रत्यतिष्ठँस्तस्मादेतांबृहतीत्याच
क्षतेऽश्नुतेयद्यत्कामयतेयएवंवेद ॥ २४ ॥ प्रजापतिर्यज्ञोवाएषयद्द्वादशाहःप्रजापतिर्वाएतेनाग्रेयजतद्द्वादशाहेनसोब्र
वीदृतूंश्चमासांश्चयाजयतमाद्वादशाहेनेतितंदीक्षयित्वानपक्रमंगमयित्वाब्रुवन्देहिनुनोथत्वायाजयिष्यामइतितेभ्यइष
मूर्जंप्रायच्छत्सैषोर्गृतुषुचमासेषुचनिहितादद्तंवैतेतमयाजयँस्तस्माद्ददद्याज्यःप्रतिगृह्णंतोवैतेतमयाजयँस्तस्मात्प्रतिगृह्ण
तायाज्यमुभयेराध्नुवंतियएवंविद्वांसोयजंतेचयाजयंतिर्चतेवाइमऋतवश्चमासाश्चगुरवइवामन्यंतद्द्वादशाहंप्रतिगृह्यते
ब्रुवन्प्रजापतिंयाजयनोद्वादशाहेनेतिसतथेत्यब्रवीत्तेवैदीक्षध्वमितितेपूर्वपक्षाःपूर्वेदीक्षंततेपाप्मानमपाहततस्मात्तेदिवे
वदिवेवह्यपहतपाप्मानोपरपक्षाअपरेदीक्षंततेनतरांपाप्मानमपाहततस्मात्तेतमइवतमइवह्यनपहतपाप्मानस्तस्मादेवंवि
द्वान्दीक्षमाणेषुपूर्वःपूर्वएवदिदीक्षिषेतापपाप्मानंहतेयएवंवेदसवाअयंप्रजापतिःसंवत्सरऋतुषुचमासेषुचप्रत्यतिष्ठत्तेवा
इमऋतवश्चमासाश्चप्रजापतावेवसंवत्सरेप्रत्यतिष्ठँस्तएतेन्योन्यस्मिन्प्रतिष्ठिताएवंहवावसऋत्विजिप्रतितिष्ठतियोद्वाद
शाहेनयजतेतस्मादाहुर्नपापःपुरुषोयाज्योद्वादशाहेनन्नेदयंमयिप्रतितिष्ठादितिज्येष्ठयज्ञोवाएषयद्द्वादशाहःसवैदेवानां

॥ अथपंचमपंचिकाप्रारंभः ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ हरिः ॐ ॥ विश्वेवैदेवादेवतास्तृतीयमहर्वहंतिसप्तदशस्तोमोवैरूपंसामजगतीछंदोयथादेवतमेने
॥ १ ॥ नयथास्तोमंयथासामयथाछंदसंराध्नोतियएवंवेदयद्वैसमानोदर्कंतत्तृतीयस्याह्नोरूपंयदश्ववद्यदंतवद्यत्पुनरावृत्तंयत्पुन
र्निनृत्तंयद्रतवद्यत्पर्यस्तवद्यत्त्रिवद्यदंतरूपंयदुत्तमेपदेदेवतानिरुच्यतेयदसौलोकोभ्युदितोयद्वैरूपंयज्जागतंयत्कृतमेता
निवैतृतीयस्याह्नोरूपाणियुक्ष्वाहिदेवहूतमाँऽअश्वाँऽअग्नेरथीरिवेतितृतीयस्याह्नआज्यंभवतिदेवावैतृतीयेनाह्नास्वर्गंलो
कमायंस्तानसुरारक्षांस्यन्ववारयंतंतेविरूपाभवतविरूपाभवतेतिभवंतआयंस्तेयद्विरूपाभवतविरूपाभवतेतिभवंतआ
यंस्तद्वैरूपंसामाभवंत्तद्वैरूपस्यवैरूपत्वंविरूपःपाप्मनाभूत्वापाप्मानमपहतेयएवंवेदतान्हस्मान्वेवागच्छंतिसमेवसृज्यंते
तानश्वाभूत्वापद्भिरपाघ्नंतयदश्वाभूत्वापद्भिरपाघ्नंततदश्वानामश्वत्वमश्नुतेयद्यत्कामयतेयएवंवेदतस्मादश्वःपशूनांज
विष्ठस्तस्माद्वश्वःप्रत्यङ्पदाहिनस्त्यपपाप्मानंहतेयएवंवेदतस्मादेतदश्ववदाज्यंभवतितृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपंवाय
वायाहिवीतयेवायोयाहिशिवादिवइंद्रश्चवायवेषांसुतानामामित्रेवरुणेवयमश्विनावेहगच्छतमायाह्यद्रिभिःसुतंसजूर्वि
श्वेभिर्देवेभिरुतनःप्रियाप्रियास्वित्यौष्णिहंप्रउगंसमानोदर्कंतृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपंतंतमिद्राधसेमहेत्रयइंद्रस्यसोमा
इतिमरुत्वतीयस्यप्रतिपदनुचरौनिनृत्तवत्रिवत्तृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपमिंद्रनेदीयएदिहीत्यच्युतःप्रगाथःप्रनूनंब्रह्मण
स्पतिरितिब्राह्मणस्पत्योनिनृत्तवांस्तृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपमग्निर्नेतात्वंसोमक्रतुभिःपिन्वंत्यपइतिधाय्याअच्युतान

किः सुदासोरथंपर्यासनरीरमदितिंमरुत्वतीयः प्रगाथः पर्यस्तवांस्तृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपंत्र्यर्यमामनुषोदेवतातेतिसू
क्तंत्रिवत्तृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपंयद्द्यावइंद्रतेशतंयदिंद्रयावतस्त्वमितिवैरूपंपृष्ठंभवतिराथंतरेहनितृतीयेहनितृतीय
स्याह्नोरूपंयद्वावानेतिधाय्याच्युताऽभित्वाशूरनोनुमइतिरथंतरस्ययोनिमनुनिवर्तयतिराथंतरंह्येतदहरायतनेनैंद्रत्रि
धातुशरणमितिसामप्रगाथस्त्रिवांस्तृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपंत्यमूषुवाजिनंदेवजूतमितिताक्ष्योच्युतः ॥१॥ योजातए
वप्रथमोमनस्वानितिसूक्तंसमानोदर्कंतृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपंतदुसजनीयमेतद्वाइंद्रस्येंद्रियंयत्सजनीयमेतस्मिन्वैश
स्यमानइंद्रमिंद्रियमाविशतितद्धाप्याहुश्छंदोगास्तृतीयेहनिबह्वृचाइंद्रस्येंद्रियंशंसंतीतितदुगार्त्समदमेतेनवैगृत्समदइंद्र
स्यप्रियंधामोपागच्छंत्सपरमंलोकमजयदुपेंद्रस्यप्रियंधामगच्छतिजयतिपरमंलोकंयएवंवेदतत्सवितुर्वृणीमहेऽद्यानोदेव
सवितरितिवैश्वदेवस्यप्रतिपदनुचरौराथंतरेहनितृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपंतद्देवस्यसवितुर्वार्यंमहदितिसावित्रंमंतोवैम
हदंतस्तृतीयमहस्तृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपंघृतेनद्यावापृथिवीअभीवृतेइतिद्यावापृथिवीयंघृतश्रियाघृतपृचाघृतावृधे
तिपुनरावृत्तंपुनर्निनृत्तंतृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपंमनश्वोजातोअनभीशुरुक्थ्यइत्यार्भवंरथस्त्रिचक्रइतित्रिवत्तृतीयेह
नितृतीयस्याह्नोरूपंपरावतोयेदिधिषंतआप्यमितिवैश्वदेवंमंतोवैपरावतोंतस्तृतीयमहस्तृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपंतदु
गायमेतेनवैगयःप्लातोविश्वेषांदेवानांप्रियंधामोपागच्छंत्सपरमंलोकमजयदुपविश्वेषांदेवानांप्रियंधामगच्छतिजयतिप

ऐ. आ. मलोकंयएवंवेदवैश्वानरायधिषणामृतावृधईत्याग्निमारुतस्यप्रतिपदंतोवैधिषणांतस्तृतीयमहस्तृतीयेहनितृतीयस्या
॥ २ ॥ ह्नोरूपंधारावरामरुतोधृष्ण्वोजसइतिमारुतंबह्वभिव्याहृत्यमंतोत्रैबह्वंतस्तृतीयमहस्तृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपंजातवे
दसेसुनवामसोममितिंजातवेदस्याच्युतात्वमग्नेप्रथमोअंगिराऋषिरितिंजातवेदस्यंपुरस्तादुदर्कंतृतीयेहनितृतीयस्याह्नो
रूपंत्वंत्वमित्युत्तरंत्र्यहमभिवदतिंसंतत्यैसंततैस्त्र्यहैरव्यवच्छिन्नैर्यंतिंयएवंविद्वांसोयंति ॥ २ ॥ आप्यंतेवैस्तोमाआप्यं
तेछंदांसितृतीयेहन्येतदेवततउच्छिष्यतेवागित्येवतदेतदक्षरंत्र्यक्षरंवागित्येकमक्षरमक्षरमितित्र्यक्षरंसएवैषउत्तरस्त्र्यहो
वागेकंगौरेकंद्यौरेकंततोवैवागेवचतुर्थमहर्वहतितद्यच्चतुर्थमहन्यूंखयंत्येतदेवतदक्षरमभ्यायच्छंत्येतद्वर्धयंत्येतत्प्रविभाव
यिषंतिंचतुर्थस्याह्नउद्यत्याअन्नंवैन्यूंखोयदेलवाअभिगेष्णाश्वरंत्यथान्नाद्यंप्रजायतेंतद्यच्चतुर्थमहन्यूंखयंत्यन्नमेवतत्प्रज
नयंत्यन्नाद्यस्यप्रजात्यैतस्माच्चतुर्थमहर्जातवद्भवतिंचतुरक्षरेणन्यूंखयेदित्याहुश्चतुष्पादावैपशवःपशूनामवरुद्ध्यैत्र्यक्षरे
णन्यूंखयेदित्याहुस्त्रयोवाइमेत्रिवृतोलोकाएषामेवलोकानामभिजित्याएकाक्षरेणन्यूंखयेदितिहस्माहलांगलायनोब्रह्मा
मौद्गल्यंएकाक्षरावैवागेषवावसंप्रतिन्यूंखंन्यूंखयतिंयएकाक्षरेणन्यूंखयतीतिंद्व्यक्षरेणैवन्यूंखयेत्प्रतिष्ठायाएवंद्विप्रतिष्ठो
वैपुरुषश्चतुष्पादाःपशवोयजमानमेवतद्विप्रतिष्ठंचतुष्पात्सुपशुषुप्रतिष्ठापयतिंतस्माद्व्यक्षरेणैवन्यूंखयेन्मुखतःप्रातरनु

१ ‘ यदेलवा ’ इतिभाष्यपाठः । इलाशब्दोन्नवाचीतद्येषांकर्षकाणामस्तितेइलवाइतितत्रव्याख्या ।

वाकेन्यूंखयतिंमुखतोवैप्रजाअन्नमदंतिंमुखतएवतदन्नाद्यस्ययजमानंदधातिंमध्यतआज्येन्यूंखयतिंमध्यतोवैप्रजाअन्नं
धिनोतिंमध्यतएवतदन्नाद्यस्यंयजमानंदधातिंमुखतोमध्यंदिनेन्यूंखयतिंमुखतोवैप्रजाअन्नमदंतिंमुखतएवतदन्नाद्यस्य
यजमानंदधातिंतदुभयतोन्यूंखंपरिगृह्णातिंसवनाभ्यामन्नाद्यस्यपरिगृहीत्यै ॥३॥ वाग्वैदेवताचतुर्थमहर्वहत्येकविंशः
स्तोमोवैराजंसामानुष्टुप्छंदोयथादेवतमेनेनंयथास्तोमंयथासामंयथाछंदसंराध्नोतियएवंवेदयद्वाएतिचप्रेतिचंतच्चतुर्थ
स्याह्नोरूपंयज्येवप्रथममहस्तदेतत्पुनर्यच्चतुर्थंयद्युक्तवद्यद्रथवद्यदाशुमद्यत्पिबवद्यत्प्रथमेपदेदेवतानिरुच्यतेयदयंलोको
भ्युदितोयज्जातवद्यद्धववद्यच्छुक्रवद्यद्वाचोरूपंयद्वैमदंयद्विरिफितंयद्विच्छंदायदूनातिरिक्तंयद्वैराजंयदानुष्टुभंयत्करि
ष्यद्यत्प्रथमस्याह्नोरूपमेतानिवैचतुर्थस्याह्नोरूपाण्याग्निंनस्ववृक्तिभिरितिंचतुर्थस्याह्नआज्यंभवतिंवैमदंविरिफितंविरि
फितस्यर्क्षैश्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपमष्टर्चंपांक्तंपांक्तोयज्ञः पांक्ताः पशवः पशूनामवरुद्ध्यैताउदशजगत्योंजगत्प्रातःस
वनएपत्र्यहस्तेनचतुर्थस्याह्नोरूपंताउपंचदशानुष्टुभआनुष्टुभंह्येतदहस्तेनचतुर्थस्याह्नोरूपंताउविंशतिर्गायत्र्यः पुनःप्रा
यंह्येतदहस्तेनचतुर्थस्याह्नोरूपंतदेतदस्तुतमशस्तमयातयामसूक्तंयज्ञएवसाक्षात्तद्यदेतच्चतुर्थस्याह्नआज्यंभवतिय
ज्ञंतन्वतेवाचमेवतत्पुनरुपयंतिंसंतत्यैसंततैरूयहैरव्यवच्छिन्नैर्यंतियएवंतिद्वांसोयंतिंवायोशुक्रोअयामितेवि
।वायोशतंहरीणामिंद्रश्चवायवेषांसोमानांमाचिकितानसुक्रतूआनोविश्वाभिरूतिभिंस्त्यमुवोअप्रहणमंप

त्यंवृजिनंरिपुंमंबितमेनदीतमइत्यानुष्टुभंप्रउगमेतिचप्रेतिचशुक्रवर्च्चचतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंतंत्वायज्ञेभिरीमहइतिंम पं. पं.
रुत्वतीयस्यप्रतिपदीमर्हइत्यभ्यायाम्यमिवैतदर्हस्तेनचतुर्थस्याह्नोरूपमिदंवसोसुतमंधइंद्रनेदीयएदिहिंप्रैतुब्रह्मणस्पतिर
ग्निर्नेतात्वंसोमक्रतुभिःपिन्वंत्यपःप्रवइंद्रायबृहतइतिंप्रथमेनाह्नासमानआतानश्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंश्रुधीहवमिंद्र अ. १
मारिषण्यइतिसूक्तंहववच्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंमरुत्वाँइंद्रवृषभोरणायेतिसूक्तमुग्रंसहोदामिहतंहुवेमेतिंहववच्चतुर्थे
ह्निचतुर्थस्याह्नोरूपंतदुत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनंसवनंदाधारायतनादेवैतेननप्रच्यवतइमंनुमायिनंहुवइतिपर्यासोहव
वांश्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंताउगायत्र्योगायत्र्योवाएतस्यत्र्यहस्यमध्यंदिनंवहंतिंतद्वैतच्छंदोवहतिंयस्मिन्निविद्धीय
तेंतस्माद्गायत्रीषुनिविदंदधातिंपिबासोमामिंद्रमंदतुत्वाश्रुधीहवंविपिपानस्याद्रेरितिंवैराजंपृष्ठंभवतिबार्हतेहनिंचतुर्थेह
निचतुर्थस्याह्नोरूपंयद्वावानेतिधाय्याच्युतात्वामिद्धिहवामहइतिंबृहतोयोनिमनुनिवर्तयतिंबार्हतंह्येतदहरायतनेनंत्व
मिंद्रप्रतूर्तिंष्वितिसामप्रगाथोंशस्तिहाजनितेतिजातवांश्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंत्यमूषुवाजिनंदेवजूतमितिताक्ष्योंच्यु
तः ॥ ४ ॥ कुहश्रुतइंद्रःकस्मिन्नद्येतिसूक्तंवैमदंविरिफितंविरिफितस्यऋषेश्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंयुध्मस्यतेवृषभस्य
स्वराजइतिसूक्तमुरुंगभीरंजनुषाभ्युग्रमितिजातवंच्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंतदुत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनंसवनंदाधारा ॥६२॥
यतनादेवैतेननप्रच्यवतेंत्यमुवःसत्रासाहमितिपर्यासोंविश्वासुगीर्ष्वायतामित्यभ्यायाम्यमिवैतदर्हस्तेनचतुर्थस्याह्नोरूपं

ताउगायत्र्योगायत्र्योवाएतस्यत्र्यहस्यमध्यंदिनंवहंतितद्वैतच्छंदोवहतियस्मिन्निविद्धीयतेतस्माद्गायत्रीषुनिविदंदधाति
विश्वोदेवस्यनेतुस्तत्सवितुर्वरेण्यमाविश्वदेवंसत्पतिमितिवैश्वदेवस्यप्रतिपदनुचरौबार्हतेहनिचतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपं
मादेवोयातुसवितासुरत्नइतिसावित्रमेतिचतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंप्रद्यावायज्ञैःपृथिवीनमोभिरितिद्यावापृथिवीयंप्रे
तिचतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंप्रऋभुभ्योदूतमिववाचमिष्यइत्यार्भवंप्रेतिचवाचमिष्यइतिचचतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरू
पंप्रशुक्रैतुदेवीमनीषेतिवैश्वदेवंप्रेतिचशुक्रवच्चचतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंताउविच्छंदसःसंतिद्विपदाःसंतिचतुष्पदास्ते
नचतुर्थस्याह्नोरूपंवैश्वानरस्यसुमतौस्यामेत्याग्निमारुतस्यप्रतिपदितोजातइतिजातवच्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंकईंव्य
क्तानरःसनीळाइतिमारुतंनकिर्ह्येषांजनूंषिवेदेतिजातवच्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंताउविच्छंदसःसंतिद्विपदाःसंतिच
तुष्पदास्तेनचतुर्थस्याह्नोरूपंजातवेदसेसुनवामसोममितिजातवेदस्याच्युताग्निंनरोदीधितिभिररण्योरितिजातवेदस्यंह
स्तच्युतीजनयंतेतिजातवच्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंताउविच्छंदसःसंतिविराजःसंतित्रिष्टुभस्तेनचतुर्थस्याह्नोरूपमह्नोरू
पं ॥ ५ ॥ इतिप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

गौर्वैदेवतापंचममहर्वहतित्रिणवःस्तोमःशाक्वरंसामपंक्तिश्छंदोयथादेवतमेनेनयथास्तोमंयथासामंयथाछंदसंराध्नो
तियएवंवेदयद्वैनेतिनप्रेतियत्स्थितंतत्पंचमस्याह्नोरूपंयद्ध्येवद्वितीयमहस्तदेतत्पुनर्यत्पंचमंयदूर्ध्ववद्यत्प्रतिवद्यदंतर्वद्य

 त्यंवृजिनंरिपुंमंवितमेनदीतमइत्यानुष्टुभंप्रउगमेतिचप्रेतिचशुक्रवच्चंचतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंतंत्वायज्ञेभिरीमहइतिंम
 रुत्वतीयस्यप्रतिपदीमहइत्यभ्यायाम्यमिवैतदहस्तेनचतुर्थस्याह्नोरूपंमिदंवसोसुतमंधइंद्रनेदीयएदिहिंप्रैतुब्रह्मणस्पतिंर
ग्निर्नेतात्वंसोमक्रतुभिंःपिन्वंत्यपःप्रवइंद्रायबृहतइतिंप्रथमेनाह्नासमानआतानंश्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंश्रुधीहवमिंद्र
मारिषण्यइतिसूक्तंहववच्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंमरुत्वाँइंद्रवृषभोरणायेतिसूक्तमुग्रंसहोदामिहतंहुवेमेतिंहववच्चतुर्थे
हनिचतुर्थस्याह्नोरूपंतदुत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनंसवनंदाधारायतनांदेवैतेननप्रच्यवतंइमंनुमायिनंहुवइतिपर्यासोहव
वांश्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंताउगायत्र्योगायत्र्योवाएतस्यत्र्यहस्यमध्यंदिनंवहंतिंतद्वैतच्छंदोवहतिंयस्मिन्निविद्धीय
तेंतस्माद्गायत्रीषुनिविदंदधातिंपिबासोमामिंद्रमंदतुत्वांश्रुधीहवंविपिपानस्याद्रेरितिंवैराजंपृष्ठंभवतिबार्हतेहनिंचतुर्थेह
निचतुर्थस्याह्नोरूपंयद्वावानेतिधाय्याच्युतांत्वामिद्धिहवामहइतिंबृहतोयोनिमनुनिवर्तयतिंबार्हतंह्येतदहरायतनेनंत्व
मिंद्रप्रतूर्तिंष्वितिसामप्रगाथोंशस्तिहाजनितेतिजातवांश्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंत्यमूषुवाजिनंदेवजूतमितिताक्ष्योंच्यु
तः ॥ ४ ॥ कुहश्रुतइंद्रःकस्मिन्नद्येतिसूक्तंवैमदंविरिफितंविरिफितस्यऋषेश्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंयुध्मस्यतेवृषभस्य
स्वराजइतिसूक्तमुरुंगभीरंजनुषाभ्युग्रमितिजातवंच्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंतदुत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनंसवनंदाधारा
यतनांदेवैतेननप्रच्यवतेंत्यमुवःसत्रासाहमितिपर्यासोंविश्वासुगीर्ष्वायतामित्यभ्यायाम्यमिवैतदहस्तेनचतुर्थस्याह्नोरूपं

ताउगायत्र्योगायत्र्योवाएतस्यत्र्यहस्यमध्यंदिनंवहंतितद्वैतच्छंदोवहतियस्मिन्निविद्धीयतेतस्माद्गायत्रीषुनिविदंदधाति विश्वोदेवस्यनेतुस्तत्सवितुर्वरेण्यमाविश्वदेवंसत्पतिमितिवैश्वदेवस्यप्रतिपदनुचरौबार्हतेहनिचतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपं मादेवोयातुसवितासुरत्नइतिसावित्रमेतिचतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंप्रद्यावायज्ञैःपृथिवीनमोभिरितिद्यावापृथिवीयंप्रे तिचतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंप्रऋभुभ्योदूतमिववाचमिष्यइत्यार्भवंप्रेतिचवाचमिष्यइतिचचतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरू पंप्रशुक्रैतुदेवीमनीषेतिवैश्वदेवंप्रेतिचशुक्रवच्चचतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंताउविच्छंदसःसंतिद्विपदाःसंतिचतुष्पदास्ते नचतुर्थस्याह्नोरूपंवैश्वानरस्यसुमतौस्यामेत्याग्निमारुतस्यप्रतिपदितोजातइतिजातवच्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंकईव्य क्तानरःसनीळाइतिमारुतंनकिर्ह्येषांजनूंषिवेदेतिजातवच्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंताउविच्छंदसःसंतिद्विपदाःसंतिच तुष्पदास्तेनचतुर्थस्याह्नोरूपंजातवेदसेसुनवामसोममितिजातवेदस्याच्युताग्निंनरोदीधितिभिररण्योरितिजातवेदस्यंह स्तच्युतीजनयंतेतिजातवच्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंताउविच्छंदसःसंतिविराजःसंतित्रिष्टुभस्तेनचतुर्थस्याह्नोरूपमह्नोरू पं ॥ ५ ॥ इतिप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

गौर्वैदेवतापंचममहर्वहतित्रिणवःस्तोमःशाक्करंसामपंक्तिश्छंदोयथादेवतमेनेनयथास्तोमंयथासामंयथाछंदसंराध्नो तियएवंवेदयद्वैनेतिनप्रेतियत्स्थितंतत्पंचमस्याह्नोरूपंयद्धेवद्वितीयमहस्तदेतत्पुनर्यत्पंचमंयदूर्ध्ववद्यत्प्रतिवद्यदंतर्वद्य

द्वृपण्वयद्वृधन्वंद्यन्मध्यमेपदेदेवतानिरुच्यतेयदंतरिक्षमभ्युदितंयद्दुग्धवद्यदूधवंद्यद्धेनुमद्यत्पृश्निमद्यन्मद्वद्यत्पशुरूपंय
दध्यामवद्धिक्षुद्राइवहिपशवोयज्जागतंजागताहिपशवोयद्वार्हतंबार्हताहिपशवोयत्पांक्तंपांक्ताहिपशवोयद्वामंवामंहिप
शवोयद्धविष्मद्धविर्हिपशवोयद्वपुष्मद्वपुर्हिपशवोयच्छाक्वरंयत्पांक्तंयत्कुर्वद्यद्वितीयस्याह्नोरूपमेतानिवैपंचमस्याह्नोरूपा
णीममूपुवोअतिथिमुपर्बुधमितिपंचमस्याह्नआज्यंभवतिजागतमध्यासवत्पशुरूपंपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपमानोयज्ञंदि
विस्पृशंमानोवायोमहेतनेरथेनपृथुपाजसाबहवःसूरचक्षसइमाउवांदिविष्टयःपिबासुतस्यरसिनोदेवंदेवंवोवसेदेवंदेवंबृ
हदुगायिषेवचइतिबार्हतंप्रउगंपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपंयत्पांचजन्ययाविशेतिमरुत्वतीयस्यप्रतिपत्पांचजन्ययेतिपंच
मेहनिपंचमस्याह्नोरूपमिंद्रइत्सोमपाएकइंद्रनेदीयएदिह्युत्तिष्ठब्रह्मणस्पतेऽग्निर्नेतात्वंसोमक्रतुभिःपिन्वंत्यपोबृहदिंद्राय
गायतेतिद्वितीयेनाह्नासमानआतानःपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपमवितासिसुन्वतोवृक्तबर्हिषइतिसूक्तंमद्वत्पांक्तंपंचपदंपं
चमेहनिपंचमस्याह्नोरूपमित्थाहिसोमइन्मदइतिसूक्तंमद्वत्पांक्तंपंचपदंपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपमिंद्रपिबतुभ्यंसुतोम
दायेतिसूक्तंमद्वत्त्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनसवनंदाधारायतनाद्देवैतेननप्रच्यवतेमरुत्वाँइंद्रमीढ्वइतिपर्यासोनेतिनप्रेतिपंच
मेहनिपंचमस्याह्नोरूपंताउगायत्र्योगायत्र्योवाएतस्यत्र्यहस्यमध्यंदिनंवहंतितद्वैतच्छंदोवहतियस्मिन्निविद्धीयतेतस्मा
द्गायत्रीषुनिविदंदधाति ॥६॥ महानाम्नीष्वत्रस्तुवतेशाक्वरेणसाम्नाराथंतरेहनिपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपमिंद्रोवाएता

भिर्म्महानात्मानंनिरमिमीतंतस्मान्महानाम्न्योऽथोइमेवैलोकामहानाम्न्यऽइमेमहांतंइमान्वैलोकान्प्रजापतिःसृष्ट्वेदंसर्व
मशक्नोद्यदिदंकिंचयदिमाँल्लोकान्प्रजापतिःसृष्ट्वेदंसर्वमशक्नोद्यदिदंकिंचंतच्छक्वर्योभवंस्तच्छक्वरीणांशक्वरीत्वंताऊर्ध्वाः
सीम्नोभ्यसृजतंयदूर्ध्वाःसीम्नोभ्यसृजतंतत्सिमाअभवंस्तत्सिमानांसिमात्वंस्वादोरित्थाविषूवतंउपनोहरिभिःसुतंमिंद्रं
विश्वाअवीवृधन्नित्यनुरूपोवृषण्वान्पृश्निमान्मद्वान्वृधन्वान्पंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपंयद्वावानेतिधाय्याच्युतोऽभित्वा
शूरनोनुमइतिरथंतरस्ययोनिमनुनिवर्तयतिंराथंतरंह्येतदहरायतनेनंमोषुत्वावाघतश्चनेतिसामप्रगाथोऽध्यासवान्पशु
रूपंपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपंत्यमूषुवाजिनंदेवजूतमितिताक्ष्योच्युतः ॥ ७॥ प्रेदंब्रह्मवृत्रतूर्येष्वाविथेतिसूक्तंपांक्तंपंच
पदंपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपमिंद्रोमदायवावृधइतिसूक्तंमद्वत्पांक्तंपंचपदंपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपंसत्रामदासस्तववि
श्वजन्याइतिसूक्तंमद्वत्त्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनंसवनंदाधारायतनाद्देवैतेननप्रच्यवतेंतमिंद्रंवाजयामसीतिपर्यासःसवृषा
वृषभोभुवदितिपशुरूपंपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपंताउगायत्र्योगायत्र्योवाएतस्यत्र्यहस्यमध्यंदिनंवहंतितद्वैतच्छंदोवह
तिंयस्मिन्निविद्धीयतेंतस्माद्गायत्रीषुनिविदंदधातितत्सवितुर्वृणीमहेऽद्यानोदेवसवितरितिवैश्वदेवस्यप्रतिपदनुचरौराथं
तरेहनिपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपमुदुष्यदेवःसवितादमूनाइतिसावित्रमादाशुपेसुवतिभूरिवाममितिंवामंपशुरूपंपंचमे
हनिपंचमस्याह्नोरूपंमहीद्यावापृथिवीइहज्येष्ठेइतिद्यावापृथिवीयंरुवद्धोक्षेतिपशुरूपंपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपमृभुर्वि

भ्यावाजइंद्रोनोअच्छेत्याभर्वंवाजोवैपशवःपशुरूपंपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपंस्तुषेजनंसुव्रतंनव्यसीभिरितिवैश्वदेवंम
ध्यासवत्पशुरूपंपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपंहविष्पांतमजरंस्वर्विदीत्याग्निमारुतस्यप्रतिपद्धविष्मत्पंचमेहनिपंचमस्याह्नो
रूपंवपुर्नुतच्चिकितुषेचिदस्त्वितिमारुतंवपुष्मत्पंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपंजातवेदसेसुनवामसोममितिजातवेदस्याच्यु
ताऽग्निर्होतागृहपतिःसराजेतिजातवेदस्यंमध्यासवत्पशुरूपंपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपं ॥ ८ ॥ देवक्षेत्रंवाएतद्यत्षष्ठमहं
र्देवक्षेत्रंवाएतआगच्छंतियेषष्ठमहरागच्छंतिनवैदेवाअन्योन्यस्यगृहेवसंतिनर्तुर्ऋतोर्गृहेवसतीत्याहुस्तद्यथायथमृत्विज
ऋतुयाजान्यजंत्यसंप्रदायंतद्यथर्त्वृतूकल्पयंतियथायथंजनतास्तदाहुर्नर्तुप्रैषैःप्रेषितव्यंनर्तुप्रैषैर्वषट्कृत्यंवाग्वाऋतुप्रैषाऽ
आप्यतेवैवाक्षष्ठेहनीतियद्दतुप्रैषैःप्रेष्येयुर्यद्दतुप्रैषैर्वषट्कुर्युर्वाचमेवतदाप्तांश्रांतांमृक्णवहींवहराविणीमृच्छेयुर्यद्वेभिर्न
प्रेष्येयुर्यद्वेभिर्नवषट्कुर्युरच्युताद्यज्ञस्यच्यवेरन्यज्ञात्प्राणात्प्रजापतेःपशुभ्योजिह्माईयुस्तस्माद्दग्मेभ्यएवाधिप्रेषितव्यं
मृग्मेभ्योधिवषट्कृत्यंतन्नवाचमाप्तांश्रांतांमृक्णवहींवहराविणीमृच्छंतिनाच्युताद्यज्ञस्यच्यवंतेनयज्ञात्प्राणात्प्रजापतेःप
शुभ्योजिह्मायंति ॥ ९ ॥ पारुच्छेपीरुपदधतिपूर्वयोःसवनयोःपुरस्तात्प्रस्थितयाज्यानांरोहितंवैनामैतच्छंदोयत्पारु
च्छेपमेतेनवाइंद्रःसप्तस्वर्गांल्लोकानरोहद्रोहतिसप्तस्वर्गांल्लोकान्यएवंवेदंतदाहुर्यत्पंचपदाएवपंचमस्याह्नोरूपंषट्पदाःष

ष्ठस्याथकस्मात्सप्तपदाःषष्ठेहन्छस्यंतइतिषड्भिरेवपदैःषष्ठमहराप्नुवंत्यपच्छिंद्यैवैतदहर्यत्सप्तमंतदेवसप्तमेनपदेनाभ्यार भ्यवसंतिवाचमेवतत्पुनरुपयंतिसंतत्यैसंततैरह्यहैरव्यवच्छिन्नैर्यंतियएवंविद्वांसोयंति ॥ १० ॥ देवासुरावाएषुलोके षुसमयतंतंतेवैदेवाःषष्ठेनैवाह्नैभ्योलोकेभ्योसुरान्प्राणुदंततेषांयान्यंतर्हस्तीनानिवसून्यासंस्तान्यादायसमुद्रंप्रौप्यंततए तेनैवच्छंदसानुहायांतर्हस्तीनानिवसून्याददततद्यदेतत्पदंपुनःपदंसएवांकुशआसंजनायाद्विषतोवसुदत्तेनिरेनमेभ्यःस र्वेभ्योलोकेभ्योनुदतेयएवंवेद ॥ ११ ॥ द्यौर्वैदेवताषष्ठमहर्वहतित्रयस्त्रिंशस्तोमोरैवतंसामातिच्छंदाश्छंदोयथादेवतमे नेनयथास्तोमंयथासामंयथाछंदसंराध्नोतियएवंवेदयद्वैसमानोदर्कंतत्षष्ठस्याह्नोरूपंयद्ध्येवतृतीयमहस्तदेतत्पुनर्यत्षष्ठंय दश्ववद्यदंतवद्यत्पुनरावृत्तंयत्पुनर्निनृत्तंयद्रतवद्यत्पर्यस्तवद्यत्रिवद्यदंतरूपंयदुत्तमेपदेदेवतानिरुच्यतेयदसौलोकोभ्यु दितोयत्पारुच्छेपंयत्सप्तपदंयन्नाराशंसंयन्नाभानेदिष्ठंयद्रैवतंयदतिच्छंदायत्कृतंयत्तृतीयस्याह्नोरूपमेतानिवैषष्ठस्याह्नो रूपाण्ययंजायतमनुषोधरीमणीतिषष्ठस्याह्नआज्यंभवतिपारुच्छेपमतिच्छंदाःसप्तपदंषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपंस्तीर्णंबर्हिरु पनोयाहिवीतयआवांरथोनियुत्वान्वक्षदवसेसुषुमायातमद्रिभिर्युवांस्तोमेभिर्देवयंतोऽअश्विनावमर्हइंद्रवृषन्निंद्रास्तुश्रौ षळोपूणोअग्नेश्रृणुहित्वमीळितोयेदेवासोदिव्येकादशस्थेयमददाद्रभसमृणच्युतमितिप्रउगंपारुच्छेपमतिच्छंदाःसप्तप

---

१ ‘ अपच्छिद्यैव ’ इतिभाष्यपाठः । अपच्छिद्यैवपृथक्त्वेनतस्यविच्छेदंकृत्वैवइतितदर्थः ।

दंषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपंसपूर्व्योमहानामितिमरुत्वतीयस्यप्रतिपदंतोवैमहदंतःषष्ठमहःषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपंत्रयइंद्रस्य सोमाइंद्रनेदीयएदिहिप्रनूनंब्रह्मणस्पतिरग्निर्नेतात्वंसोमक्रतुभिःपिन्वंत्यपोनकिःसुदासोरथमितितृतीयेनाह्नासमानआ तानःषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपंयंत्वंरथमिंद्रमेधसातयइतिसूक्तंपारुच्छेपमतिच्छंदाःसप्तपदंषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपंसयोवृषावृ ष्ण्येभिःसमोकाइतिसूक्तंसमानोदर्कंषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपमिंद्रमरुत्वइहपाहिसोमममितिसूक्तंतेभिःसाकंपिबतुवृत्रखादइ त्यंतोवैखादोंतःषष्ठमहःषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपंतदुत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनंसवनंदाधारायतनादेवैतेननप्रच्यवतेयंहयेन वाइदमितिपर्यासःस्वर्मरुत्वताजितमित्यंतोवैजितमंतःषष्ठमहःषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपंताउगायत्र्योगायत्र्योवाएतस्यत्र्य हस्यमध्यंदिनंवहंतितद्धैतच्छंदोवहतियस्मिन्निविद्धीयतेतस्माद्गायत्रीषुनिविदंदधातिरेवतीर्नःसधमादेरेवाँइंद्रेवतःस्तोते तिरैवतंपृष्ठंभवतिबार्हतेहनिषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपंयद्वावानेतिधाय्याच्युतात्वामिद्धिहवामहइतिबृहतोयोनिमनुनिवर्त यतिबार्हतंह्येतदहरायतनेनैंद्रमिद्देवतातयइतिसामप्रगाथोनिनृत्तवान्षष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपंत्यमूषुवाजिनंदेवजूतमिति तार्क्ष्योच्युतः ॥ १२ ॥ ऐंद्रयाह्युपनःपरावतइतिसूक्तंपारुच्छेपमतिच्छंदाःसप्तपदंषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपंप्रघान्वस्यमह तोमहानीतिसूक्तंसमानोदर्कंषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपमभूरेकोरयिपतेरयीणामितिसूक्तंरथमातिष्ठतुविनृम्णभीममित्यंतोवै स्थितमंतःषष्ठमहःषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपंतदुत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनंसवनंदाधारायतनादेवैतेननप्रच्यवतउपनोहरिभिः

सुतमितिपर्यासःसमानोदर्कंःषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपंताउगायत्र्योगायत्र्योवाएतस्यत्र्यहस्यमध्यंदिनंवहंतितद्वैतच्छंदो
वहतियस्मिन्निविद्धीयतेतस्माद्गायत्रीषुनिविदंदधात्यभित्यंदेवंसवितारमोण्योरितिवैश्वदेवस्यप्रतिपदतिच्छंदाःषष्ठेहनि
षष्ठस्याह्नोरूपंतत्सवितुर्वरेण्यंदोषोआगादित्यनुचरौतोवैगतमंतःषष्ठमहःषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपंमुदुष्यदेवःसवितासवाये
तिसावित्रंशश्वत्तमंतदपावह्निरस्थादित्यंतोवैस्थितमंतःषष्ठमहःषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपंकतरापूर्वाकतरापरायोरितिद्यावा
पृथिवीयंसमानोदर्कंषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपंकिमुश्रेष्ठःकिंयविष्ठोनआजगन्नुपनोवाजाअध्वरमृभुक्षाइत्यार्भवंनाराशंसंत्रि
वंत्षष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपमिदमित्थारौद्रंगूर्तवचायेयज्ञेनदक्षिणयासमक्ताइतिवैश्वदेवं ॥ १३ ॥ नाभानेदिष्ठंशंसतिना
भानेदिष्ठंवैमानवंब्रह्मचर्यंवसन्तंभ्रातरोनिरभजन्त्सोब्रवीदेत्यकिंमह्यमभाक्तेत्येतमेवनिष्ठावमववदितारमित्यब्रुवंस्त
स्माद्धाप्येतर्हिपितरंपुत्रानिष्ठावोववदितेत्येवाचक्षतेसपितरमेत्याब्रवींत्त्वांहवावमह्यंततताभाक्षुरितितंपिताब्रवीन्मापुत्र
कतदादृथाअंगिरसोवाइमेस्वर्गायलोकायसत्रमासतेतेषष्ठंषष्ठमेवाहरागत्यमुह्यंतितानेतेसूक्तेषष्ठेहनिशंसयतेषांयत्सहस्रं
सत्रपरिवेषणंतत्तेस्वर्यंतोदास्यंतीतितथेतितानुपैत्प्रतिगृभ्णीतमानवंसुमेधसइतितमब्रुवन्किंकामोवदसीतीदमेववःषष्ठ
महःप्रज्ञापयानीत्यब्रवीदथयद्वएतत्सहस्रंसत्रपरिवेषणंतन्मेस्वर्यंतोदत्तेतितथेतितानेतेसूक्तेषष्ठेहन्यशंसयंस्ततोवैतेप्रयज्ञ

१ ‘ताताभाक्षुः’ इतिभाष्येदृश्यतेतथापिततशब्दस्यैवतातवाचित्वात्तताभाक्षुरितिवैदिकपाठःसुवचः ।

मजानन्प्रस्वर्गंलोकंतद्यदेतेसूक्तेषष्ठेहनिशंसतियज्ञस्यप्रज्ञात्यैस्वर्गस्यलोकस्यानुख्यात्यैतंस्वयंतोब्रुवन्नेतत्तेब्राह्मणसहस्र
मितितदेनंसमाकुर्वाणंपुरुषःकृष्णशवास्युत्तरतउपोत्थायाब्रवीन्ममवाइदंममवैवास्तुहमितिसोब्रवीन्मह्यंवाइदमदुरि
तितमब्रवीत्तद्वैनौतवैवपितरिप्रश्नइतिसपितरमैत्तंपिताब्रवीन्ननुतेपुत्रकादू३रित्यदुरेवमइत्यब्रवीत्तत्तुमेपुरुषःकृष्णश
वास्युत्तरतउपोदतिष्ठन्ममवाइदंममवैवास्तुहमित्यादितेतितंपिताब्रवीत्तस्यैवपुत्रकतत्तत्तुसतुभ्यंदास्यतीतिसपुनरेत्या
ब्रवीत्तवहवावकिलभगवइदमितिमेपिताहेतिसोब्रवीत्तदहंतुभ्यमेवददामियएवसत्यमवादीरितितस्मादेवंविदुषासत्यमे
ववदितव्यंसएषसहस्रसनिर्मंत्रोयन्नाभानेदिष्ठउपैनंसहस्रंनमतिप्रषष्ठेनाह्नास्वर्गंलोकंजानातियऽएवंवेद ॥ १४ ॥
तान्येतानिसहचराणीत्याचक्षतेनाभानेदिष्ठंवालखिल्यावृषाकपिमेवयामरुतंतानिसहैवशंसेद्यदेषामंतरियात्तद्यजमान
स्यांतरियाद्यदिनाभानेदिष्ठंरेतोस्यांतरियाद्यदिवालखिल्याःप्राणानस्यांतरियाद्यदिवृषाकपिमात्मानमस्यांतरियाद्यद्ये
वयामरुतंप्रतिष्ठायाएनंच्यावयेद्दैव्यैचमानुष्यैचनाभानेदिष्ठेनैवरेतोसिंचत्तद्वालखिल्याभिर्व्यकरोत्सुकीर्तिनाकाक्षीव
तेनयोनिंव्यहापयंदुरौयथातवशर्मन्मदेमेतितस्माज्ज्यायान्त्सन्गर्भःकनीयांसंसंतंयोनिंनहिनस्तिब्रह्मणाहिसक्लृप्तएवया
मरुतैतवैकरोतितेनेदंसर्वमेतवैकृतमेतियदिदंकिंचाहश्चकृष्णमहरर्जुनंचेत्याग्निमारुतस्यप्रतिपदहश्चाहश्चेतिपुनरावृत्तं
पुनर्निवृत्तंषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपंमध्वोवोनाममारुतंयजत्राइतिमारुतंबह्वभिव्याहृत्यमंतोवैबह्वंतःषष्ठमहःषष्ठेहनिषष्ठ

स्याह्नोरूपंजातवेदसेसुनवामसोममितिजातवेदस्याच्युतांसप्रत्नथासहसाजायमानइतिजातवेदस्यंसमानोदर्कंषष्ठेहनि
षष्ठस्याह्नोरूपंधारयन्धारयन्निर्तिशंसतिप्रस्रंसाद्वाअंतस्यबिभायंतद्यथापुनराग्रंथंपुनर्निग्रंथमंतंबध्नीयान्मयूखंवांततो
धारणायनिहन्यात्तादृक्तंद्यद्धारयन्धारयन्निर्तिशंसतिसंतत्यैसंततैरूयहैरव्यवच्छिन्नैर्यंतियएवंविद्वांसोयंतियंति ॥१५॥
इतिद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

यद्वाएतिचप्रेतिचतत्सप्तमस्याह्नोरूपंयद्ध्येवप्रथममहस्तदेवैतत्पुनर्यत्सप्तमंयद्युक्तवद्यद्रथवंद्यदाशुमद्यत्पिबवंद्यत्प्रथ
मेपदेदेवतानिरुच्यतेंयदयंलोकोभ्युदितोंयज्जातवद्यदनिरुक्तंयत्करिष्यद्यत्प्रथमस्याह्नोरूपमेतानिवैसप्तमस्याह्नोरूपाणि
समुद्रादूर्मिर्मधुमाँउदारदितिसप्तमस्याह्नआज्यंभवत्यनिरुक्तंसप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपंवाग्वैसमुद्रोनवैवाक्क्षीयतेनस
मुद्रःक्षीयतेतद्यदेतत्सप्तमस्याह्नआज्यंभवतियज्ञादेवतद्यज्ञंतन्वतेवाचमेवतत्पुनरुपयंतिसंतत्यैसंततैस्त्र्यहैरव्यवच्छिन्नै
र्यंतियएवंविद्वांसोयंत्याप्यंतेवैस्तोमाआप्यंतेछंदांसिषष्ठेहनितद्यथैवादआज्येनावदानानिपुनःप्रत्यभिघारयंत्ययातया
मतायाएवमेवैतत्स्तोमांश्चच्छंदांसिचपुनःप्रत्युपयंत्ययातयामतायैयदेतत्सप्तमस्याह्नआज्यंभवतितदुत्रैष्टुभंत्रिष्टुप्प्रातः
सवनएषत्र्यहंआवायोभूषशुचिपाउपनःप्रयाभिर्यासिदाश्वांसमच्छाऽनोनियुद्भिःशतिनीभिरध्वरंप्रसोताजीरोअध्वरे
ष्वस्थाद्येवायवइंद्रमादनासोयावांशतंनियुतोयाःसहस्रंप्रयद्वांमित्रावरुणास्पूर्धन्नागोमतानासत्यारथेनानोदेवशवसा

ऐ.ब्रा.१२

याहिशुष्मिन्प्रवोयज्ञेषुदेवयंतोअर्चंन्प्रक्षोदसाधायसासस्रएषेतिप्रउगंमेतिचप्रेतिचसप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपंतदुत्रैष्टुभं
॥ ८ ॥ त्रिष्टुंप्प्रातःसवनऽएषत्र्यहंआत्वारथंयथोतयंइदंवसोसुतमंधंइंद्रनेदीयएदिहिंप्रैतुब्रह्मणस्पतिरग्निर्नेतांत्वंसोमक्रतुभिः
पिन्वंत्यपःप्रवइंद्रायबृहतइतिंप्रथमेनाह्नासमानआतानःसप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपंकयाशुभासवयसःसनीळाइतिसूक्तं
नजायमानोनशतेनजातइतिजातवत्सप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपंतदुकयाशुभीयमेतद्वैसंज्ञानंसंतनिसूक्तंयत्कयाशुभीयंमे
तेनहवाइंद्रोगस्त्योमरुतस्तेसमजानंततद्यत्कयाशुभीयंशंसतिसंज्ञात्याएवतद्वायुष्यंतद्योस्यप्रियःस्यात्कुर्यादेवास्यकया
शुभीयंतदुत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनसवनंदाधारायतनादेवैतेननप्रच्यवतेत्यंसुमेषंमहयास्वर्विदमितिसूक्तमत्यंनवाजंहव
नस्यदंरथमितिरथवत्सप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपंतदुजागतंजगत्योवाएतस्यत्र्यहस्यमध्यंदिनंवहंतितद्वैतच्छंदोवहतिय
स्मिन्निविद्धीयतेतस्माज्जगतीषुनिविदंदधातिमिथुनानिसूक्तानिशस्यंतेत्रैष्टुभानिचजागतानिचमिथुनंवैपशवःपशवश्छं
दोमाःपशूनामवरुद्ध्यैत्वामिद्धिहवामहेत्वंह्येहिचेरवइतिबृहत्पृष्ठंभवतिसप्तमेहनियदेवषष्ठस्याह्नस्तद्यद्वैरथंतरंतद्वैरूपंय
द्बृहत्तद्वैराजंयद्रथंतरंतच्छाक्वरंयद्बृहत्तद्रैवतंतद्यद्बृहत्पृष्ठंभवतिबृहतैवतद्बृहत्प्रत्युत्तभ्नुवंत्यस्तोमकृंतत्रायद्रथंतरंस्यात्कृं
तत्रंस्यात्तस्माद्बृहदेवकर्तव्यंयद्वावानेतिधाय्याच्युताऽभित्वाशूरनोनुमइतिरथंतरस्ययोनिमनुनिवर्तयतिराथंतरंह्येतद
हरायतनेनेनपिबासुतस्यरसिनइतिसामप्रगाथःपिबवान्त्सप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपंत्यमूषुवाजिनंदेवजूतमितिताक्ष्र्योच्यु

तः ॥ १६ ॥ इंद्रस्यनुवीर्याणिप्रवोचमितिसूक्तंप्रेतिसप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपंतदुत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनसवनंदाधारा
यतनादेवैतेननप्रच्यवतेऽभित्यंमेषंपुरुहूतमृग्मियमितिसूक्तंयद्वावप्रेतितदभीतिंसप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपंतदुजागतंज
गत्योवाएतस्यत्र्यहस्यमध्यंदिनंवहंतितिद्वैतच्छंदोवहतियस्मिन्निविद्धीयतेतस्माज्जगतीषुनिविदंदधातिमिथुनानिसूक्ता
निशस्यंतेत्रैष्टुभानिचजागतानिचमिथुनंवैपशवःपशवश्छंदोमाःपशूनामवरुद्ध्यैतत्सवितुर्वृणीमहेऽद्यानोदेवसवितरिति
वैश्वदेवस्यप्रतिपदनुचरौराथंतरेहनिसप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपमभित्वादेवसवितरितिसावित्रंयद्वावप्रेतितदभीतिंसप्त
मेहनिसप्तमस्याह्नोरूपंप्रेतांयज्ञस्यशंभुवेतिद्यावापृथिवीयंप्रेतिसप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपमयंदेवायजन्मनइत्यार्भवंजात
वत्सप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपमायाहिवनसासहेतिद्विपदाःशंसतिद्विपाद्वैपुरुषश्चतुष्पादाःपशवःपशवश्छंदोमाःपशूनाम
वरुद्ध्यैतद्यद्द्विपदाःशंसतियजमानमेवतद्द्विप्रतिष्ठंचतुष्पात्सुपशुषुप्रतिष्ठापयत्यैभिरग्नेदुवोगिरइतिवैश्वदेवंमेतिसप्तमेह
निसप्तमस्याह्नोरूपंतान्युगायत्राणिगायत्रतृतीयसवनएषत्र्यहोवैश्वानरोअजीजनदित्याग्निमारुतस्यप्रतिपज्जातवत्सप्त
मेहनिसप्तमस्याह्नोरूपंप्रयद्वस्त्रिष्टुभमिषमितिमारुतंप्रेतिसप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपंजातवेदसेसुनवामसोममितिजातवे
दस्याच्युतादूतंवोविश्ववेदसमितिजातवेदस्यमनिरुक्तंसप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपंतान्युगायत्राणिगायत्रतृतीयसवनएष
त्र्यहः ॥ १७ ॥ यद्वैनेतिनप्रेतियत्स्थितंतदष्टमस्याह्नोरूपंयद्ध्येवद्वितीयमहस्तदेवैतत्पुनर्यदष्टमंयदूर्ध्ववद्यत्प्रतिवद्यदं

तर्वंद्यद्वृषण्वद्यद्वृधन्वंद्यन्मध्यमेपदेदेवतानिरुच्यतेयदंतरिक्षमभ्युदितंयद्व्यग्नियन्महद्वंद्यद्विहूतवद्यत्पुनर्वद्यत्कुर्वद्यद्वि
तीयस्याह्नोरूपंमेतानिवाअष्टमस्याह्नोरूपाण्यग्निंवोदेवमग्निभिःसजोषाइत्यष्टमस्याह्नआज्यंभवतिद्व्यग्न्यष्टमेहन्यष्टमस्या
ह्नोरूपंतदुत्रैष्टुभंत्रिष्टुप्प्रातःसवनएषत्र्यहःकुविदंगनमसायेवृधासःपीवोऽअन्नाँरयिवृधःसुमेधाउच्छन्नुषसःसुदिनाअरि
प्राउशंतादूतानदभायगोपायावत्तरस्तन्वोयावदोजःप्रतिवांसूरउदितेसूक्तैर्धेनुःप्रत्नस्यकाम्यंदुहानाब्रह्माणइंद्रोपयाहि
विद्वानूर्ध्वोअग्निःसुमतिंवस्वोअश्रेदुतस्यानःसरस्वतीजुषाणेतिप्रउगंप्रतिवदंतर्वद्विहूतवदूर्ध्ववदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपं
तदुत्रैष्टुभंत्रिष्टुप्प्रातःसवनएषत्र्यहोविश्वानरस्यवस्पतिमिंद्रइत्सोमपाएकऽइंद्रनेदीयएदिह्युत्तिष्ठब्रह्मणस्पतेऽग्निर्नेतात्वं
सोमक्रतुभिःपिन्वंत्यपोबृहदिंद्रायगायतेतिद्वितीयेनाह्नासमानआतानोऽष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंशंसामहामिंद्रंयस्मिन्वि
श्वाइतिसूक्तंमहद्वदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंमहश्चित्त्वमिंद्रयतएतानितिसूक्तंमहद्वदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंपिबासोमम
भियमुग्रतर्दइतिसूक्तंमूर्वंगव्यंमहिगृणानइंद्रेतिमहद्वदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंमहाँइंद्रोनृवदाचर्षणिप्राइतिसूक्तंमहद्वद
ष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंतदुत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनसवनंदाधारायतनादेवैतेननप्रच्यवतेतमस्यद्यावापृथिवीसचेतसेति
सूक्तंयदैत्कृण्वानोमहिमानमिंद्रियमितिमहद्वदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंतदुजागतंजगत्योवाएतस्यत्र्यहस्यमध्यंदिनंवहं
तितद्वैतच्छंदोवहतियस्मिन्निविद्धीयतेतस्माज्जगतीषुनिविदंदधातिमिथुनानिसूक्तानिशस्यंतेत्रैष्टुभानिचजागतानिचमि

थुनंवैपशवः पशवश्छंदोमाः पशूनामवरुद्ध्यैमहद्वंतिसूक्तानिशस्यंतेमहद्वाअंतरिक्षमंतरिक्षस्याप्त्यैपंचसूक्तानिशस्यंतेपंच
पदापंक्तिःपांक्तोयज्ञःपांक्ताः पशवः पशवश्छंदोमाः पशूनामवरुद्ध्याअभित्वाशूरनोनुमोऽभित्वापूर्वपीतयइतिरथंतरंपृष्ठं
भवत्यष्टमेहनियद्वावानेतिधाय्याच्युतात्वामिद्धिहवामहइतिबृहतोयोनिमनुनिवर्तयतिबार्हतंह्येतदहरायतनेनोभयंश्र्
णवच्चनइतिसामप्रगाथोयच्चेदमद्ययदुचह्यआसीदितिबार्हतेहन्यष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंत्यमूषुवाजिनंदेवजूतमितिता
क्ष्योंच्युतः ॥ १८ ॥ अपूर्व्यापुरुतमान्यस्माइतिसूक्तंमहेवीरायतवसेतुरायेतिमहद्वदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंतांसुतेकी
र्तिंमघवन्महित्वेतिसूक्तंमहद्वदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंत्वंमहाँइंद्रयोहशुष्मैरितिसूक्तंमहद्वष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंत्वंमहाँ
इंद्रतुभ्यंहक्षाइतिसूक्तंमहद्वदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंतदुत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनसवनंदाधारायतनादेवैतेननप्रच्यवते
दिवश्चिदस्यवरिमाविपप्रथइतिसूक्तमिंद्रंनमह्नेतिमहद्वदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंतदुजागतंजगत्योवाएतस्यत्र्यहस्यमध्यं
दिनंवहंतितद्वैतच्छंदोवहतियस्मिन्निविद्धीयतेतस्माज्जगतीषुनिविदंदधातिमिथुनानिसूक्तानिशस्यंतेत्रैष्टुभानिचजाग
तानिचमिथुनंवैपशवः पशवश्छंदोमाः पशूनामवरुद्ध्यैमहद्वंतिसूक्तानिशस्यंतेमहद्वाअंतरिक्षमंतरिक्षस्याप्त्यैपंचपंचसूक्ता
निशस्यंतेपंचपदापंक्तिःपांक्तोयज्ञःपांक्ताः पशवः पशवश्छंदोमाः पशूनामवरुद्ध्यैतानिद्वेधापंचान्यानिपंचान्यानिदशसं
पद्यंतेसादशिनीविराळन्नंविराळन्नंपशवः पशवश्छंदोमाः पशूनामवरुद्ध्यैविश्वोदेवस्यनेतुस्तत्सवितुर्वरेण्यमाविश्वदेवंसत्य

वायज्ञमयजंतंयदग्निनाग्निमयजंततेस्वर्गंलोकमायँस्तानिधर्माणिप्रथमान्यासन् ॥ तेहनाकंमहिमानःसचंतंयत्रपूर्वेसा
ध्याःसंतिदेवाइतिच्छंदांसिवैसाध्यादेवास्तेग्रेग्निनाग्निमयजंततेस्वर्गंलोकमायन्नादित्याश्चैवेहासन्नंगिरसश्चंतेग्रेग्निनाग्नि
मयजंततेस्वर्गंलोकमायन्त्सैषास्वर्ग्याहुतिर्यदग्न्याहुतिर्यदिहवाअप्यब्राह्मणोक्तोयदिदुरुक्तोक्तोयजतेथहैषाहुतिर्गच्छत्ये
वदेवान्नपाप्मनासंसृज्यतेगच्छत्यस्याहुतिर्देवान्नास्याहुतिःपाप्मनासंसृज्यतेयएवंवेदताएतास्त्रयोदशान्वाहरूपसमृद्धा
एतद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृगभिवदतितिसांत्रिःप्रथमामन्वाहत्रिरुत्तमांताःसप्तदशसंपद्यंतेसप्तद
शोवैप्रजापतिर्द्वादशमासाःपंचर्तवस्तावान्त्संवत्सरःसंवत्सरःप्रजापतिःप्रजापत्यायतनाभिरेवाभीराध्नोतियएवंवेदत्रिः
प्रथमांत्रिरुत्तमामन्वाहयज्ञस्यैवतद्बर्सौनह्यतिस्थेम्नेबलायाविस्रंसाय ॥ १६ ॥ समिधाग्निंदुवस्यताप्यायस्वसमेतुतइ
त्याज्यभागयोःपुरोनुवाक्येभवतआतिथ्यवत्यौरूपसमृद्धेएतद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृगभिवदति
सैषाग्नेय्यतिथिमतीनसौम्यातिथिमत्यस्तियत्सौम्यातिथिमतीस्याच्छश्वत्सास्यादेतद्वैवैषातिथिमतीयदापीनवतीयदा
वाआतिथिंपरिवेविषत्यापीनइववैसतर्हिभवतितयोर्जुषाणेनैवयजतीदंविष्णुर्विचक्रमेतदस्यप्रियमभिपाथोअश्यामिति
वैष्णव्यौत्रिपदामनूच्यचतुष्पदयायजतिसप्तपदानिभवंतिशिरोवाएतद्यज्ञस्ययदातिथ्यंसप्तवैशीर्षन्प्राणाःशीर्षन्नेवत
त्प्राणान्दधातिहोतारंचित्ररथमध्वरस्यप्रप्रायमग्निर्भरतस्यशृण्वइतिस्विष्टकृतःसंयाज्येभवतआतिथ्यवत्यौरूपसमृद्धेए

स्युरितिहस्माहाथहैतज्जपेद्देवेति ॥ ४६ ॥ छंदांसिवैदेवेभ्योहव्यमूढ्वाश्रांतानिंजघनार्धेयज्ञस्यतिष्ठंतिंयथाश्वोवाश्वत
रोवोहिवांस्तिष्ठेदेवंतेभ्यएतंमैत्रावरुणंपशुपुरोळाशमनुंदेविकाहवींषिनिर्वपेद्धात्रेपुरोळाशंद्वादशकपालंयोधातासवषट्का
रोनुमत्यैचरुंयानुमतिःसागायत्रीराकायैचरुंयाराकासात्रिष्टुप्सिनीवाल्यैचरुंयासिनीवालीसाजगतीकुह्वैचरुंयाकुहूःसा
नुष्टुबेतानिवावसर्वाणिच्छंदांसिगायत्रंत्रैष्टुभंजागतमानुष्टुभमन्वन्यान्येतानिहियज्ञेप्रतमामिवक्रियंतेंयएतैर्हवाअस्यच्छं
दोभिर्यजतःसर्वैश्छंदोभिरिष्टंभवतियएवंवेदंतद्धैयदिदमाहुःसुधायांहवैवाजीसुहितोदधातीतिंच्छंदांसिवैतत्सुधायांह
वाएनंछंदांसिदधत्यननुध्यायिनंलोकंजयतियएवंवेदंतद्धैकआहुर्धातारमेवसर्वासांपुरस्तात्पुरस्तादाज्येनपरियजेत्तदा
सुसर्वासुमिथुनंदधातीतिंतदुवाआहुर्जामिवाएतद्यज्ञेक्रियतेंयत्रसमानीभ्यामृग्भ्यांसमानेहन्यजतीतिंयदिहवाअपिब
ह्व्यइवजायाःपतिर्वावतासांमिथुनंतद्यदासांधातारंपुरस्ताद्यजतिंतदासुसर्वासुमिथुनंदधातीतिनुदेविकानां ॥४७॥ अ
थदेवीनांसूर्यायपुरोळाशमेककपालंयःसूर्यःसधातासउएववषट्कारोदिवेचरुंयाद्यौःसानुमतिःसोऽएवगायत्र्युषसेचरुंयो
षाःसाराकासोएवत्रिष्टुब्गवेचरुंयागौःसासिनीवालीसोएवजगतीपृथिव्यैचरुंयापृथिवीसाकुहूःसोएवानुष्टुबेतानिवाव
सर्वाणिच्छंदांसिगायत्रंत्रैष्टुभंजागतमानुष्टुभमन्वन्यान्येतानिहियज्ञेप्रतमामिवक्रियंतेंयएतैर्हवाअस्यच्छंदोभिर्यजतःसर्वै
श्छंदोभिरिष्टंभवतियएवंवेदंतद्धैयदिदमाहुःसुधायांहवैवाजीसुहितोदधातीतिंच्छंदांसिवैतत्सुधायांहवाएनंछंदांसिदध

तदहरायतनेनैंद्रत्रिधातुशरणमितिसामप्रगाथंस्त्रिवान्नवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंत्यमूषुवाजिनंदेवजूतमितिताक्ष्यौंच्यु
तः ॥ २० ॥ संचत्वेजग्मुर्गिरइंद्रपूर्वीरितिसूक्तंगतवन्नवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंकदाभुवन्रथक्षयाणिब्रह्मेतिसूक्तंक्षेतिवदं
तरूपंक्षेतीववाअंतंगत्वानवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंमासत्योयातुमघवाँऋजीषीतिसूक्तंसत्यवन्नवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंत
त्तइंद्रियंपरमंपराचैरितिसूक्तंमंतोवैपरममंतोनवममहर्नवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंतदुत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनसवनंदाधा
रायतनादेवैतेनननप्रच्यवतेऽहंभुवंवसुनःपूर्व्यस्पतिरितिसूक्तमहंधनानिसंजयामिशश्वतइत्यंतोवैजितमंतोनवममहर्नव
मेहनिनवमस्याह्नोरूपंतदुजागतंजगत्योवाएतस्यत्र्यहस्यमध्यंदिनंवहंतितद्वैतच्छंदोवहतियस्मिन्निविद्धीयतेतस्माज्जग
तीषुनिविदंदधातिमिथुनानिसूक्तानिशस्यंतेत्रैष्टुभानिचजागतानिचमिथुनंवैपशवःपशवश्छंदोमाःपशूनामवरुद्ध्यैपंच
पंचसूक्तानिशस्यंतेपंचपदापंक्तिःपांक्तोयज्ञःपांक्ताःपशवःपशवश्छंदोमाःपशूनामवरुद्ध्यैतानिद्वेधापंचान्यानिपंचान्या
निदशसंपद्यंतेसादशिनीविराळन्नंविराळन्नंपशवःपशवश्छंदोमाःपशूनामवरुद्ध्यैतत्सवितुर्वृणीमहेऽद्यानोदेवसवितरिति
वैश्वदेवस्यप्रतिपदनुचरौराथंतरेहनिनवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंदोषोआगादितिसावित्रंमंतोवैगतमंतोनवममहर्नवमेह
निनवमस्याह्नोरूपंप्रवांमहिद्यवीअभीतिद्यावापृथिवीयंशुचीउपप्रशस्तयइतिशुचिवन्नवमेहनिनवमस्याह्नोरूपमिंद्रइषे
ददातुनस्तेनोरत्नानिधत्तनेत्यार्भवंत्रिरासाप्तानिसुन्वतइतित्रिवन्नवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंबभ्रुरेकोविषुणःसूनरोयुवेति

द्विपदाःशंसतिद्विपाद्वैपुरुषश्चतुष्पादाःपशवःपशवश्छंदोमाःपशूनामवरुद्ध्यैतद्यद्विपदाःशंसतियजमानमेवतद्विप्रतिष्ठं
चतुष्पात्सुपशुषुप्रतिष्ठापयतियेत्रिंशतित्रयस्परइतिवैश्वदेवंत्रिवन्नवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंतान्युगायत्राणिगायत्रतृती
यसवनएषत्र्यहोवैश्वानरोनऊतयइत्याग्निमारुतस्यप्रतिपत्प्रयातुपरावतइत्यंतोवैपरावतोंतोनवममहर्नवमेहनिनवम
स्याह्नोरूपंमरुतोयस्यहिक्षयइतिमारुतंक्षेतिवदंतरूपंक्षेतीववाअंतंगत्वानवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंजातवेदसेसुनवाम
सोममितिजातवेदस्याच्युतोप्राग्नयेवाचमीरयेतिजातवेदस्यंसमानोदर्कंनवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंसनःपर्षदतिद्विषःस
नःपर्षदतिद्विषइतिशंसतिवहुवाएतस्मिन्नवरात्रेकिंचकिंचवारणंक्रियतेशांत्याएवंतद्यत्सनःपर्षदतिद्विषःसनःपर्षदति
द्विषइतिशंसतिसर्वस्मादेवैनांस्तदेनसःप्रमुंचतितान्युगायत्राणिगायत्रतृतीयसवनएषत्र्यहः ॥ २१ ॥ पृष्ठ्यंषळहमुपयं
तियथावैमुखमेवंपृष्ठ्यःषळहस्तद्यथांतरंमुखस्यजिह्वातालुदंताएवंछंदोमाअथयेनैववाचंव्याकरोतियेनस्वादुचास्वादुच
विजानातितद्दशममहर्यथावैनासिकेएवंपृष्ठ्यःषळहस्तद्यथांतरंनासिकयोरेवंछंदोमाअथयेनैवगंधान्विजानातितद्दशम
महर्यथावाअक्ष्यएवंपृष्ठ्यःषळहस्तद्यथांतरमक्ष्णःकृष्णमेवंछंदोमाअथयैवकनीनिकायेनपश्यतितद्दशममहर्यथावैकर्णएवं
पृष्ठ्यःषळहस्तद्यथांतरंकर्णस्यैवंछंदोमाअथयेनैवशृणोतितद्दशममहःश्रीर्वैदशममहःश्रियंवाएतआगच्छंतियेदशममह
रागच्छंतितस्माद्दशममहरविवाक्यंभवतिमाश्रियोववादिष्मेतिदुरववदंहिश्रेयसस्तेततःसर्पंतितेमार्जयंतेतेपत्नीशालांसं

ं तेषांय एतामाहुतिं विद्यात्स ब्रूयात्समन्वारभध्वमिति स जुहुयादिह रमेह रमध्वमिह धृतिरिह स्वधृतिरग्ने वाट् स्वाहा वाळिति स यदिह रमेत्याहास्मिन्नेवैनांस्तल्लोके रमयतीह रमध्वमिति यदाह प्रजामेवैषु तद्रमयतीह धृतिरिह स्वधृतिरिति यदाह प्रजां चैव तद्वाचं च यजमानेषु दधात्यग्ने वाळिति रथंतरं स्वाहा वाळिति बृहद्देवानां वा एतन्मिथुनं यद्बृहद्रथंतरे देवानामेव तन्मिथुनेन मिथुनमवरुंधते देवानां मिथुनेन मिथुनं प्रजायंते प्रजात्यै प्रजायते प्रजया पशुभिर्य एवं वेद ते ततः सर्पंति ते मार्जयंते त आग्नीध्रं संप्रपद्यंते तेषां य एतामाहुतिं विद्यात्स ब्रूयात्समन्वारभध्वमिति स जुहुयादुपसृजं धरुणं मातरं धरुणो धयन् ॥ रायस्पोषमिषमूर्जमस्मासु दीधरत्स्वाहेति रायस्पोषमिषमूर्जमवरुंध आत्मने च यजमानेभ्यश्च यत्रैवं विद्वानेतामाहुतिं जुहोति ॥ २२ ॥ ते ततः सर्पंति ते सदः संप्रपद्यंते यथायथमन्य ऋत्विजो व्युत्सर्पंति संसर्पंत्युद्गातारस्ते सर्पराज्ञ्या ऋक्षु स्तुवत इयं वै सर्पराज्ञीयं हि सर्पतो राज्ञीयं वा अलोमिकेवाग्र आसीत्सैतं मंत्रमपश्यदायं गौः पृश्निरक्रमीदिति तामयं पृश्निर्वर्ण आविशन्नानारूपो यं यं काममकामयत यदिदं किंचौषधयो वनस्पतयः सर्वाणि रूपाणि पृश्निरेनं वर्ण आविशति नानारूपो यं यं कामं कामयते य एवं वेद मनसा प्रस्तौति मनसोद्गायति मनसा प्रतिहरति वाचा शंसति वाक्च वै मनश्च देवानां मिथुनं देवानामेव तन्मिथुनेन मिथुनमवरुंधते देवानां मिथुनेन मिथुनं प्रजायंते प्रजात्यै प्रजायते प्रजया पशुभिर्य एवं वेदाथ चतुर्होतॄन्होता व्याचष्टे तद्देवतस्तुतमनुशंसति देवानां वा एतद्यज्ञियं गुह्यं नाम यच्चतुर्होतारस्तद्यच्चतुर्होतॄन्होता व्याचष्टे देवानामेव तद्यज्ञियं गुह्यं नाम प्र

पं. पं.
अ. ४

काशंगमयतिंतदेनंप्रकाशंगतंप्रकाशंगमयतिंगच्छतिप्रकाशंयएवंवेदयंब्राह्मणमनूचानंयशोनर्च्छेदितिहस्माहारण्यंपरे
त्यदर्भस्तंबानुद्ग्रथ्यंदक्षिणतोब्रह्माणमुपवेश्यंचतुर्होतॄन्व्याचक्षीतंदेवानांवाएतद्यज्ञियंगुह्यंनामयच्चतुर्होतारस्तद्यच्चतुर्हो
तॄन्व्याचक्षीतंदेवानामेवतद्यज्ञियंगुह्यंनामप्रकाशंगमयतिंतदेनंप्रकाशंगतंप्रकाशंगमयतिंगच्छतिप्रकाशंयएवंवेद ॥
॥ २३ ॥ अथौदुंबरींसमन्वारभंतइषमूर्जमन्वारभइत्यूर्ग्वाअन्नाद्यमुदुंबरोयद्वैतद्देवाइषमूर्जंव्यभजंततततउदुंबरःसम
भवत्तस्मात्सत्रिःसंवत्सरस्यपच्यतेतद्यदौदुंबरींसमन्वारभंतइषमेवतदूर्जमन्नाद्यंसमन्वारभंतेवाचंयच्छंतिवाग्वैयज्ञोय
ज्ञमेवतद्यच्छंत्यहर्नियच्छंत्यहर्वैस्वर्गोलोकःस्वर्गमेवतल्लोकंनियच्छंतिनदिवावाचंविसृजेरन्यद्दिवावाचंविसृजेरन्नहभ्रा
तृव्यायपरिशिंष्युर्ननक्तंवाचंविसृजेरन्यन्नक्तंवाचंविसृजेरन्रात्रींभ्रातृव्यायपरिशिंष्युःसमयाविषितःसूर्यःस्यादथवाचं
विसृजेरंस्तावंतमेवतद्द्विषतेलोकंपरिशिंषंत्यथोखल्वस्तमितएववाचंविसृजेरंस्तमोभाजमेवतद्द्विषंतंभ्रातृव्यंकुर्वंत्याहव
नीयंपरीत्यवाचंविसृजेरन्यज्ञोवाआवहनीयःस्वर्गोलोकआहवनीयोयज्ञेनैवतत्स्वर्गेणलोकेनस्वर्गंलोकंयंतियदिहोनम
कर्मयदत्यरीरिचाम ॥ प्रजापतिंतत्पितरमप्येत्वितिवाचंविसृजंतेप्रजापतिंवैप्रजाअनुप्रजायंतेप्रजापतिरूनातिरिक्तयोः
प्रतिष्ठानैनानूनंनातिरिक्तंहिनास्तिप्रजापतिमेवोनातिरिक्तान्यभ्यत्यर्जंतियएवंविद्वांसएतेनवाचंविसृजंतेतस्मादेवंविद्वां

॥१३॥ सएतेनैववाचंविसृजेरन् ॥ २४ ॥ अध्वर्योइत्याह्वयतेचतुर्होतृषुवदिष्यमाणस्तदाहावस्यरूपमोंहोतस्तथाहोतरित्यध्व
र्युःप्रतिगृणात्यवसितेवसितेदशसुपदेषुतेषांचित्तिःस्रुगासी३त् ॥ चित्तमाज्यमासी३त् ॥ वाग्वेदिरासी३त् ॥ आधी
तंबर्हिरासी३त् ॥ केतोऽअग्निरासी३त् ॥ विज्ञातमग्नीदासी३त् ॥ प्राणोहविरासी३त् ॥ सामाध्वर्युरासी३त् ॥ वा
चस्पतिर्होतासी३त् ॥ मनउपवक्तासी३त् ॥ तेवाएतंग्रहमगृह्णत ॥ वाचस्पतेविधेनामन् ॥ विधेमतेनाम ॥ विधे
स्त्वमस्माकंनाम्नाद्यांगच्छ ॥ यांदेवाःप्रजापतिगृहपतयऋद्धिमराध्नुवंस्तामृद्धिंरात्स्यामोऽथप्रजापतेस्तनूरनुद्रवतिब्रह्मो
द्यंचान्नादाचान्नपत्नीचान्नादातदग्निरन्नपत्नीतदादित्योभद्राचकल्याणीचभद्रातत्सोमःकल्याणीतत्पशवोनिलयाचापभ
याचानिलयातद्वायुर्नह्येषकदाचनेलयत्यपभयातन्मृत्युःसर्वंह्येतस्माद्बीभायानाप्ताचानाप्याचानाप्तातत्पृथिव्यनाप्या
तद्द्यौरनाधृष्याचाप्रतिधृष्याचानाधृष्यातदग्निरप्रतिधृष्यातदादित्योपूर्वाचाभ्रातृव्याचापूर्वातन्मनोभ्रातृव्यातत्संव
त्सरएतावावद्वादशप्रजापतेस्तन्वएषकृत्स्नःप्रजापतिस्तत्कृत्स्नंप्रजापतिमाप्नोतिदशममहरथब्रह्मोद्यंवदंत्यग्निर्गृहपतिरि
तिहैकआहुःसोस्यलोकस्यगृहपतिर्वायुर्गृहपतिरितिहैकआहुःसोंतरिक्षलोकस्यगृहपतिरसौवैगृहपतिर्योसौतपत्येषपति
ऋतवोगृहाः ॥ येषांवैगृहपतिंदेवंविद्वान्गृहपतिर्भवतिराध्नोतिसगृहपतीराध्नुवंतितेयजमानाः ॥ येषांवाअपहतपाप्मा

---

१ ‘ अध्वर्यवित्याह्वयते ’ इतिससंधिपाठोभाष्ये ।

न्देवंविद्वान्गृहपतिर्भवत्यपसगृहपतिः[redacted]तेऽपतेयजमानाःपाप्मानंघ्नतेऽध्वर्योअरात्स्मारात्स्म ॥ २५ ॥ इति चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

उद्धराहवनीयमित्यपराह्णआहयदेवाह्नासाधुकरोतितदेवतत्प्राङुद्धृत्यतदभयेनिधत्तउद्धराहवनीयमितिप्रातराहय देवरात्र्यासाधुकरोतितदेवतत्प्राङुद्धृत्यतदभयेनिधत्तेयज्ञोवाआहवनीयःस्वर्गोलोकआहवनीयोयज्ञएवतत्स्वर्गेलोकेस्व र्गेलोकंनिधत्तेयएवंवेदयोवाअग्निहोत्रंवैश्वदेवंषोळशकलंपशुषुप्रतिष्ठितंवेदवैश्वदेवेनाग्निहोत्रेणषोळशकलेनपशुषुप्रति ष्ठितेनराध्नोतिरौद्रंगविसद्वायव्यमुपावसृष्टमाश्विनंदुह्यमानंसौम्यंदुग्धंवारुणमधिश्रितंपौष्णंसमुदयंतंमारुतंविष्यंदमा नंवैश्वदेवंबिंदुमन्मैत्रंशरोगृहीतंद्यावापृथिवीयमुद्वासितंसावित्रंप्रक्रांतंवैष्णवंह्रियमाणंबार्हस्पत्यमुपसन्नमग्नेःपूर्वाहुतिः प्रजापतेरुत्तरैंद्रंहुतमेतद्वाअग्निहोत्रंवैश्वदेवंषोळशकलंपशुषुप्रतिष्ठितंवैश्वदेवेनाग्निहोत्रेणषोळशकलेनपशुषुप्रतिष्ठितेन राध्नोतियएवंवेद ॥ २६ ॥ यस्याग्निहोत्र्युपावसृष्टादुह्यमानोपविशेत्कातत्रप्रायश्चित्तिरितितामभिमंत्रयेतयस्माद्भीषा निषीदसिततोनोअभयंकृधि ॥ पशून्नःसर्वान्गोपायनमोरुद्रायमीढुषइतितामुत्थापयेदुदस्थाद्देव्यदितिरायुर्यज्ञपताव धात् ॥ इंद्रायकृण्वतीभागंमित्रायवरुणायचेत्यथास्याउदपात्रंमूधसिचमुखेचोपगृह्णीयादथैनांब्राह्मणायदद्यात्सातत्र प्रायश्चित्तिर्यस्याग्निहोत्र्युपावसृष्टादुह्यमानावाश्येतकातत्रप्रायश्चित्तिरित्यशनायांह्वाएषायजमानस्यप्रतिख्यायवाश्य

तेंतामन्नमप्यादयेच्छांत्यैशांतिर्वाअन्नंसूयवसाद्भगवतीहिभूयाइतिंसातत्रप्रायश्चित्तिर्यस्याग्निहोत्र्युपावसृष्टांदुह्यमाना
स्पंदेतंकातत्रप्रायश्चित्तिरितिंसायत्तत्रस्कंदयेत्तदभिमृश्यजपेंद्यदद्यदुग्धंपृथिवीमसृप्तंयदोषधीरत्यसृपद्यदापः॥ पयोगृ
॥१४॥ हेषुपयोअघ्न्यायांपयोवत्सेषुपयोअस्तुतन्मयीतिंतत्रयत्परिशिष्टंस्यात्तेनजुहुयांद्यद्यलंहोमायस्यांद्यद्युवैसर्वंसिक्तंस्यांदथा
न्यामाहूयतांदुग्ध्वातेनजुहुयांदात्वेवश्रद्धायैहोतव्यंसातत्रप्रायश्चित्तिंःसर्वंवाअस्यबर्हिष्यंसर्वपरिगृहीतंयएवंविद्वानग्नि
होत्रंजुहोति ॥ २७ ॥ असौवाअस्यादित्योयूपःपृथिवीवेदिरोषधयोबर्हिर्वनस्पतयइध्माआपःप्रोक्षण्योदिशःपरिधयो
यद्धवाअस्यकिंचनश्यतिंयन्म्रियतेयदपाजंतिंसर्वंहैवैनंतदमुष्मिँल्लोकेंयथाबर्हिषिदत्तमागच्छेदेवमागच्छतिंयएवंविद्वा
नग्निहोत्रंजुहोत्युभयान्वाएषदेवमनुष्यान्विपर्यासंदक्षिणानयतिंसर्वंचेदंयदिदंकिंचमनुष्यान्वाएषसायमाहुत्यादेवे
भ्योदक्षिणानयतिंसर्वंचेदंयदिदंकिंचतएतेप्रलीनान्योकसइवशेरेमनुष्यादेवेभ्योदक्षिणानीतांदेवान्वाएषप्रातराहुत्या
मनुष्येभ्योदक्षिणानयतिंसर्वंचेदंयदिदंकिंचतएतेविविदानाइवोत्पतंत्यदोहंकरिष्येदोहंगमिष्यामीतिवदंतोयावंतंहवै
सर्वमिदंदत्त्वालोकंजयतितावंतंहलोकंजयतिंयएवंविद्वानग्निहोत्रंजुहोत्यग्नयेवाएषसायमाहुत्याश्विनमुपाकरोतिंतद्वा
क्प्रतिगृणातिवाग्वागित्यग्निनाहास्यरात्र्याश्विनंशस्तंभवतिंयएवंविद्वानग्निहोत्रंजुहोत्यादित्यायवाएषप्रातराहुत्याम
हाव्रतमुपाकरोतिंतत्प्राणःप्रतिगृणात्यन्नमन्नमित्यादित्येनहास्याह्नामहाव्रतंशस्तंभवतिंयएवंविद्वानग्निहोत्रंजुहोतिंत

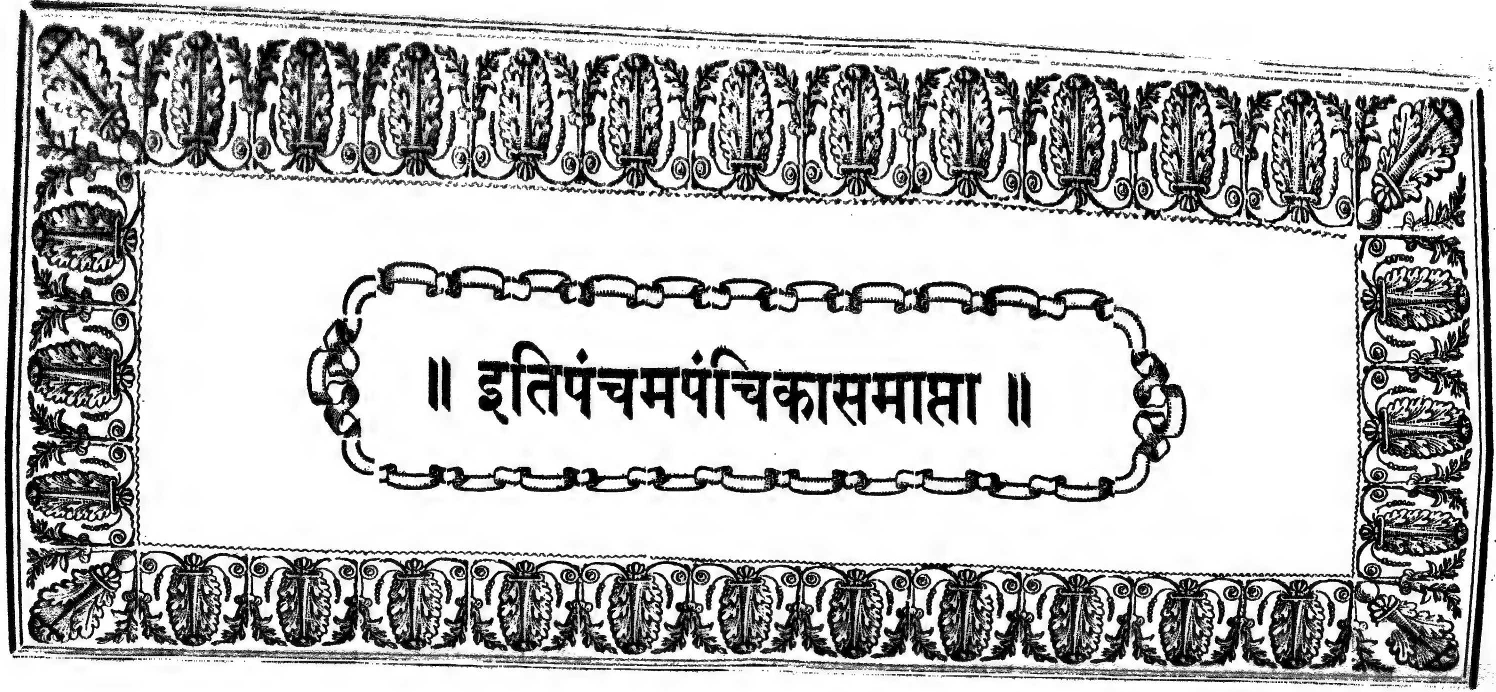
स्यवाएतस्याग्निहोत्रस्यसप्तचशतानिविंशतिश्चसंवत्सरेसायमाहुतयःसप्तचोएवशतानिविंशतिश्चसंवत्सरेप्रातराहुतय
स्तावत्योग्नेर्यजुष्मत्यइष्टकाःसंवत्सरेणहास्याग्निनाचित्येनेष्टंभवतियएवंविद्वानग्निहोत्रंजुहोति ॥ २८ ॥ वृषशुष्मोहवा
तावतउवाचजातूकर्ण्योवक्तास्मोवाइदंदेवेभ्योयद्वैतदग्निहोत्रमुभयेद्युरहूयतोऽन्येद्युर्वावतदेतर्हिहूयतइत्येतदुहैवोवा
चकुमारीगंधर्वगृहीतावक्तास्मोवाइदंपितृभ्योयद्वैतदग्निहोत्रमुभयेद्युरहूयतान्येद्युर्वावतदेतर्हिहूयतइत्येतद्वाअग्निहोत्र
मन्येद्युर्हूयतेयदस्तमितेसायंजुहोत्यनुदितेप्रातरथैतदग्निहोत्रमुभयेद्युर्हूयतेयदस्तमितेसायंजुहोत्युदितेप्रातस्तस्मादुदिते
होतव्यंचतुर्विंशेहवैसंवत्सरेऽनुदितहोमीगायत्रीलोकमाप्नोतिद्वादशउदितहोमीसयदाद्वौसंवत्सरावनुदितेजुहोत्यथहा
स्यैकोहुतोभवत्यथयउदितेजुहोतिसंवत्सरेणैवसंवत्सरमाप्नोतियएवंविद्वानुदितेजुहोतितस्मादुदितेहोतव्यमेषहवाअहो
रात्रयोस्तेजसिजुहोतियोस्तमितेसायंजुहोत्युदितेप्रातरग्निनावैतेजसारात्रिस्तेजस्वत्यादित्येनतेजसाहस्तेजस्वदहोरात्र
योर्हास्यतेजसिहुतंभवतियएवंविद्वानुदितेजुहोतितस्मादुदितेहोतव्यं ॥ २९ ॥ एतेहवैसंवत्सरस्यचक्रेयदहोरात्रेता
भ्यामेवतत्संवत्सरमेतिसयोनुदितेजुहोतियथैकतश्चक्रेणयायात्तादृक्तदथयउदितेजुहोतियथोभयतश्चक्रेणयान्क्षिप्रम
ध्वानंसमश्नुवीततादृक्तत्तदेषाभियज्ञगाथागीयते ॥ बृहद्रथंतराभ्यामिदमेतियुक्तंयद्भूतंभविष्यच्चापिसर्वं ॥ ताभ्या
मि[illegible]धायधीरोदिवैवान्यज्जुहुयान्नक्तमन्यदितिराथंतरीवैरात्र्यह[illegible]रथंतरमादित्योबृ[illegible]एनं

देवतेब्रध्नस्यविष्टपंस्वर्गंलोकंगमयतौयएवंविद्वानुदितेजुहोतितस्मादुदितेहोतव्यंतदेषाभियज्ञगाथागीयते ॥ यथाहवा
स्थूरिणैकेनयायादकृत्वान्यदुपयोजनाय ॥ एवंयंतितेबहवोजनासःपुरोदयाज्जुह्वतियेग्निहोत्रमितितांवाएतांदेवतांप्र
॥८५॥ यतींसर्वमिदमनुप्रैतियदिदंकिंचैतस्यैहीदंदेवतायाअनुचरंसर्वंयदिदंकिंचसैषानुचरवतीदेवताविंदतेहवाअनुचरंभव
त्यस्यानुचरोयएवंवेदसवाएषएकातिथिःसएषजुह्वत्सु[illegible]थाभ[illegible]त्यनेनसमेनसासोभिशस्तादेनस्वतोवाप
हरादेनः॥ एकातिथिमपसायंरुणद्धिबिसानिस्तेनोअपसोजहारेत्येषहवैसएकातिथिःसएषजुह्वत्सुवसत्येतांवावसदेवता
मपरुणद्धियोलमग्निहोत्रायसन्नाग्निहोत्रंजुहोतितमेषादेवतापरुद्ध[illegible]स्माच्चलोकादमुष्माच्चोभाभ्यांयोलमग्निहो
त्राय सन्नाग्निहोत्रंजुहोतितस्माद्योलमग्निहोत्रायस्याज्जुहुयात्तस्मादाहुर्नसायमतिथिरपरुध्यइत्येतद्धस्मवैतद्विद्वान्नगरी
जानश्रुतेयऽउदितहोमिनमैकादशाक्षंमानुतंतव्यमुवाचप्रजायामेनंविज्ञातास्मोयदिविद्वान्वाजुहोत्यविद्वान्वेतितस्यो
हैकादशाक्षेराष्ट्रमिवप्रजाबभूवराष्ट्रमिवहवाअस्यप्रजाभवतियएवंविद्वानुदितेजुहोतितस्मादुदितेहोतव्यं ॥ ३० ॥ उ
[illegible]आदित्यआहवनीयेनरश्मीन्त्संदधातिसयोनुदितेजुहोतियथाकुमारायवावत्सायवाजातायस्तनंप्रतिदध्या
त्तादृक्तदथयउदितेजुहोतियथाकुमारायवावत्सायवाजातायस्तनंप्रतिदध्यात्तादृक्तत्तमस्मैप्रतिधीयमानमुभयोर्लोकयो
रन्नाद्यमनुप्रतिधीयतेऽस्माच्चलोकादमुष्माच्चोभाभ्यांसयोनुदितेजुहोतियथापुरुषायवाहस्तिनेवाप्रयतेहस्तआदध्या

त्ताद्दत्त्कंदथयउदितेजुहोतियथापुरुषायवाहस्तिनेवाप्रयतेहस्तआदध्यात्ताद्दक्त्तमेषएतेनैवहस्तेनोर्ध्वंहृत्वास्वर्गेलोकआ
दधातियएवंविद्वानुदितेजुहोतितस्मादुदितेहोतव्यमुद्यन्नुखलुवाआदित्यःसर्वाणिभूतानिप्रणयतितस्मादेनंप्राणइत्याच
क्षतेप्राणेहास्यसंप्रतिहुतंभवतियएवंविद्वानुदितेजुहोतितस्मादुदितेहोतव्यमेषहवैसत्यंवदन्त्सत्येजुहोतियोस्तमितेसायं
जुहोत्युदितेप्रातर्भूर्भुवःस्वरो३मग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निरितिसायंजुहोतिभूर्भुवःस्वरो३सूर्योज्योतिर्ज्योतिःसूर्यइतिप्रातः
सत्यंहास्यवदतःसत्येहुतंभवतियएवंविद्वानुदितेजुहोतितस्मादुदितेहोतव्यंतदेषाभियज्ञगाथागीयते ॥ प्रातःप्रातरनृ
तंतेवदंतिपुरोदयाज्जुह्वतियेग्निहोत्रं ॥ दिवाकीर्त्यमदिवाकीर्तयंतःसूर्योज्योतिर्नतदाज्योतिरेषामिति ॥ ३१ ॥ प्रजा
पतिरकामयतप्रजायेयभूयान्त्स्यामितिसतपोतप्यतसतपस्तप्त्वेमाँल्लोकानसृजतपृथिवीमंतरिक्षंदिवंताँल्लोकानभ्यतपत्ते
भ्योभितप्तेभ्यस्त्रीणिज्योतींष्यजायंताग्निरेवपृथिव्याअजायतवायुरंतरिक्षादादित्योदिवस्तानिज्योतींष्यभ्यतपत्तेभ्यो
भितप्तेभ्यस्त्रयोवेदाअजायंतऋग्वेदएवाग्नेरजायतयजुर्वेदोवायोःसामवेदऽआदित्यात्तान्वेदानभ्यतपत्तेभ्योभितप्तेभ्य
स्त्रीणिशुक्राण्यजायंतभूरित्येवऋग्वेदादजायतभुवइतियजुर्वेदात्स्वरितिसामवेदात्तानिशुक्राण्यभ्यतपत्तेभ्योभितप्तेभ्य
स्त्रयोवर्णाअजायंताकारउकारोमकारइतितानेकधासमभरत्तदेतदो३मितितस्मादोमोमितिप्रणौत्योमितिवैस्वर्गोलोक
ओमित्यसौयोसौतपतिसप्रजापतिर्यज्ञमतनुततमाहरत्तेनायजतसऋचैवहौत्रमकरोद्यजुषाध्वर्यवंसाम्नोद्गीथंयदेतत्त्रय्यै

विद्यायैशुक्रंतेनब्रह्मत्वमकरोत्सप्रजापतिर्यज्ञंदेवेभ्यःसंप्रायच्छत्तेदेवायज्ञमतन्वततमाहरंततेनायजंततऋचैवहौत्रमकुर्व पं. पं.
न्यजुषाध्वर्यवंसाम्नोद्गीथंयदेवैतत्त्रय्यैविद्यायैशुक्रंतेनब्रह्मत्वमकुर्वंस्तेदेवाअब्रुवन्प्रजापतिंयदिनोयज्ञऋक्तआर्तिःस्याद्य
दियजुष्टोयदिसामतोयद्यविज्ञातासर्वव्यापद्वाकाप्रायश्चित्तिरितिसप्रजापतिरब्रवीद्देवान्यदिवोयज्ञऋक्तआर्तिर्भवतिभू अ. ५
रितिगार्हपत्येजुहवाथयदियजुष्टोभुवइत्याग्नीध्रीयेऽन्वाहार्यपचनेवाहविर्यज्ञेषुयदिसामतःस्वरित्याहवनीयेयद्यविज्ञाता
सर्वव्यापद्वाभूर्भुवःस्वरितिसर्वाअनुद्रुत्याहवनीयएवजुहवाथैत्येतानिहवैवेदानामंतःश्लेषणानियदेताव्याहृतयस्तद्यथा
त्मनात्मानंसंदध्याद्यथापर्वणापर्वयथाश्लेष्मणाचर्मण्यंवान्यद्वाविश्लिष्टंसंश्लेषयेदेवमेवैताभिर्यज्ञस्यविश्लिष्टंसंदधाति
सैषासर्वप्रायश्चित्तिर्यदेताव्याहृतयस्तस्मादेषैवयज्ञेप्रायश्चित्तिःकर्तव्या ॥ ३२ ॥ तदाहुर्महावदा३ः ॥ यदृचैवहौत्रं
क्रियतेयजुषाध्वर्यवंसाम्नोद्गीथंव्यारब्धात्रयीविद्याभवत्यथकेनब्रह्मत्वंक्रियतइतित्रय्याविद्ययेतिब्रूयादयंवैयज्ञोयोयंप
वतेतस्यवाक्चमनश्चवर्तन्यौवाचाचहिमनसाचयज्ञोवर्ततइयंवैवागदोमनस्तद्वाचात्रय्याविद्ययैकंपक्षंसंस्कुर्वंतिमनसैवब्र
ह्मासंस्करोतितेहैकेब्रह्माणउपाकृतेप्रातरनुवाकेस्तोमभागान्जपित्वाभाषमाणाउपासतेतद्धैतदुवाचब्राह्मणउपाकृतेप्रात
रनुवाकेब्रह्माणंभाषमाणंदृष्ट्वार्धमस्ययज्ञस्यांतरगुरितितद्यथैकपात्पुरुषोयन्नेकतश्चक्रोवारथोवर्तमानोभ्रेषन्येत्येवमेवस ॥७५॥
यज्ञोभ्रेषन्येतियज्ञस्यभ्रेषमनुयजमानोभ्रेषन्येतितस्माद्ब्रह्मोपाकृतेप्रातरनुवाकेवाचंयमस्यादोपांश्वंतर्यामयोर्होमादुपा

कृतेषुपवमानेष्वोद्दचोऽथयानिस्तोत्राणिसशस्त्राण्यातेषांवषट्काराद्वाचंयमएवस्यात्तद्यथोभयतःपात्पुरुषोयन्नुभयतश्च
क्रोवारथोवर्तमानोनरिष्यत्येवमेवसयज्ञोनरिष्यतियज्ञस्यारिष्टिमनुयजमानोनरिष्यति ॥ ३३ ॥ तदाहुर्यद्ब्रहान्मेग्रही
त्वाचारीन्मआहुतीर्मेहौषीदित्यध्वर्यवेदक्षिणानीयंतउदगासीन्मइत्युद्गात्रेऽन्ववोचन्मेशंसीन्मेयाक्षीन्मइतिहोत्रेकिंस्वि
देवचक्रुषेब्रह्मणेदक्षिणानीयंतेकृत्वाहोस्विदेवहरताइतियज्ञस्यहैषभिषग्यद्ब्रह्मायज्ञायैवतद्भेषजंकृत्वाहरत्यथोयद्भूयिष्ठे
नैवब्रह्मणाछंदसांरसेनार्त्विज्यंकरोतियद्ब्रह्मातस्माद्ब्रह्मार्धभाग्घवाएषइतरेषामृत्विजामग्रआसयद्ब्रह्मार्धमेवब्रह्मणआ
सार्धमितरेषामृत्विजांतस्माद्यदियज्ञऋक्तआर्तिःस्याद्यदियजुष्टोयदिसामतोयद्यविज्ञातासर्वव्यापद्वाब्रह्मणएवनिवेदयं
तेतस्माद्यदियज्ञऋक्तआर्तिर्भवतिभूरितिब्रह्मागार्हपत्येजुहुयाद्यदियजुष्टोभुवइत्याग्नीध्रीयेऽन्वाहार्यपचनेवाहविर्यज्ञेषुय
दिसामतःस्वरित्याहवनीयेयद्यविज्ञातासर्वव्यापद्वाभूर्भुवःस्वरितिसर्वाअनुद्रुत्याहवनीयएवजुहुयात्सप्रस्तोतोपाकृते
स्तोत्रआहब्रह्मन्स्तोष्यामःप्रशास्तरितिसभूरितिब्रह्माप्रातःसवनेब्रूयादिंद्रवंतःस्तुध्वमितिभुवइतिमाध्यंदिनेसवनेब्रूया
दिंद्रवंतःस्तुध्वमितिस्वरितितृतीयसवनेब्रूयादिंद्रवंतःस्तुध्वमितिभूर्भुवःस्वरित्युक्थ्येवातिरात्रेवाब्रूयादिंद्रवंतःस्तुध्व
मितिसयदाहेंद्रवंतःस्तुध्वमित्यैंद्रोवैयज्ञइंद्रोयज्ञस्यदेवतासेंद्रमेवतदुद्गीथंकरोतीद्रान्मागादिंद्रवंतःस्तुध्वमित्येवैनास्त
दाहतदाह ॥ ३४ ॥ इतिपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ इतिपंचमपंचिकासमाप्ता ॥ ५ ॥ ॥ ॥ ॥

॥ इतिपंचमपंचिकासमाप्ता ॥

॥ अथषष्ठपंचिकाप्रारंभः ॥

ब्रा. मउपाप्तोयोवाचिचब्रह्मणिच ॥ १५ ॥ प्रजापतौवैस्वयंहोतरिप्रातरनुवाकमनुवक्ष्यतिसर्वादेवताआशंसंतमामभिप्र
॥ ७ ॥ तिपत्स्यतिमामभीतिसप्रजापतिरैक्षतयद्येकांदेवतामादिष्टामभिप्रतिपत्स्यामीतरामेकेनदेवताउपाप्ताभविष्यंतीतिसए द्वि. पं.
तामृचमपश्यदापोरेवतीरित्यापोवैसर्वादेवतारेवत्यःसर्वादेवताःसएतयर्चाप्रातरनुवाकंप्रत्यपद्यततताःसर्वादेवताःप्रामो अ. २
दंतमामभिप्रत्यपादिमामभीतिसर्वाहास्मिन्देवताःप्रातरनुवाकमनुब्रुवतिप्रमोदंतेसर्वाभिर्हास्यदेवताभिःप्रातरनुवाकः
प्रतिपन्नोभवतियएवंवेदतेदेवाअबिभयुरादातारोवैनइमंप्रातर्यज्ञमसुरायथौजीयांसोबलीयांसएवमितितानब्रवीदिंद्रो
माबिभीतत्रिषमृद्धमेभ्योहंप्रातर्वज्रंप्रहर्तास्मीत्येतांवावतदृचमब्रवीद्वज्रस्तेनयदपोनप्त्रीयावज्रस्तेनयत्रिष्टुब्वज्रस्तेनय
द्वाक्तमेभ्यःप्राहरत्तेनैनानहंस्ततोवैदेवाअभवन्परासुराभवत्यात्मनापरास्यद्विषन्पाप्माभ्रातृव्योभवतियएवंवेदतदा
हुःसर्वैहोतास्यांद्यएतस्यामृचिसर्वाणिच्छंदांसिप्रजनयेदित्येषावावत्रिरनूक्तासर्वाणिच्छंदांसिभवंत्येषाछंदसांप्रजातिः
॥ १६ ॥ शतमनूच्यमायुष्कामस्यशतायुर्वैपुरुषःशतवीर्यःशतेंद्रियआयुष्येवैनंतद्वीर्यइंद्रियेदधातित्रीणिचशतानिषष्टि
श्चानूच्यानियज्ञकामस्यत्रीणिचवैशतानिषष्टिश्चसंवत्सरस्याहानितावान्संवत्सरःसंवत्सरःप्रजापतिःप्रजापतिर्यज्ञउपैनं
यज्ञोनमतियैस्यवविद्वांस्त्रीणिचशतानिषष्टिंचान्वाहसप्तचशतानिविंशतिश्चानूच्यानिप्रजापशुकामस्यसप्तचवैशतानि ॥२०॥
विंशतिश्चसंवत्सरस्याहोरात्रास्तावान्संवत्सरःसंवत्सरःप्रजापतिर्यंप्रजायमानंविश्वंरूपमिदमनुप्रजायतेप्रजापतिमेवत

त्प्रजायमानैंप्रजयापशुभि रनुप्रजायतेप्रजात्यैप्रजायतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेदाष्टौशतान्यनूच्यान्यब्राह्मणोक्तस्यंयोवादुरु
क्तोक्तःशमलगृहीतोयजेताष्टाक्षरावैगायत्रीगायत्र्यावैदेवाःपाप्मानंशमलमपाघ्नतंगायत्र्यैवास्यतत्पाप्मानंशमलमपहत्य
पपाप्मानंहतेयएवंवेदसहस्रमनूच्यंस्वर्गकामस्यंसहस्राश्वीनेवाइतःस्वर्गोलोकःस्वर्गस्यलोकस्यसमष्ट्यैसंपत्त्यैसंगत्याअप
रिमितमनूच्यमपरिमितोवैप्रजापतिःप्रजापतेर्वाएतदुक्थंयत्प्रातरनुवाकस्तस्मिन्त्सर्वेकामाअवरुध्यंतेसयदपरिमितम
न्वाहसर्वेषांकामानामवरुध्यैसर्वान्कामानवरुंधेयएवंवेदतस्मादपरिमितमेवानूच्यंसप्तैतानिच्छंदांस्यन्वाहसप्तवैदेव
लोकाःसर्वेषुदेवलोकेषुराध्नोतियएवंवेदसप्तोषस्यानिच्छंदांस्यन्वाहसप्तवैग्राम्याःपशवोऽवग्राम्यान्पशूंत्रुंधेयएवंवेदसप्ता
श्विनानिच्छंदांस्यन्वाहसप्तधावैवागवदत्तावद्वैवागवदत्सर्वस्यैवाचःसर्वस्यब्रह्मणःपरिगृहीत्यैतिस्रोदेवताअन्वाहत्रयो
वाइमेत्रिवृतोलोकाएषामेवलोकानामभिजित्यै ॥ १७ ॥ तदाहुःकथमनूच्यःप्रातरनुवाकइतियथाछंदसमनूच्यःप्रात
रनुवाकःप्रजापतेर्वाएतान्यंगानियच्छंदांस्येषउएवप्रजापतिर्योयजतेतद्यजमानायहितंपच्छोनूच्यःप्रातरनुवाकश्चतुष्पा
दावैपशवःपशूनामवरुध्याअर्धर्चशएवानूच्योयथैवैनमेतदन्वाहप्रतिष्ठायाएवंद्विप्रतिष्ठोवैपुरुषश्चतुष्पादाःपशवोयज
मानमेवतद्विप्रतिष्ठंचतुष्पात्सुपशुषुप्रतिष्ठापयतितस्मादर्धर्चशएवानूच्यस्तदाहुर्यद्व्यूढःप्रातरनुवाकःकथमव्यूढोभवती

---

१ अत्रप्रातरनुवाकशब्दोनभाष्यकारेष्टः किंतुतत्रप्रातरनुवाकक्रममाक्षिप्यसमाधत्तेइत्यवतरणंदृश्यते ।

र्धर्चशा३ः॥ ऋक्शा३ःइति॥ तंयद्दृक्शोनतदवकल्पतेऽथयत्पच्छोनोएवतदवकल्पतेऽथयदक्षरशश्चतुरक्षरशोवितथाछं
दांसिलुप्येरन्बहूनितथाक्षराणिहीयेरन्नर्धर्चशएवाभिष्टुयात्प्रतिष्ठायाएवद्विप्रतिष्ठोवैपुरुषश्चतुष्पादाःपशवोयजमानमे
वतद्विप्रतिष्ठंचतुष्पात्सुपशुषुप्रतिष्ठापयतितस्मादर्धर्चशएवाभिष्टुयात्तदाहुर्यन्मध्यंदिनेमध्यंदिनएवग्राव्णोभिष्टौतिक
थमस्येतरयोःसवनयोरभिष्टुतंभवतीतियदेवगायत्रीभिरभिष्टौतिगायत्रंवैप्रातःसवनंतेनप्रातःसवनेऽथयज्जगतीभिर
भिष्टौतिजागतंवैतृतीयसवनंतेनतृतीयसवनएवमुहास्यमध्यंदिनेमध्यंदिनएवग्राव्णोभिष्टुवतःसर्वेषुसवनेष्वभिष्टुतंभ
वतियएवंवेदतदाहुर्यदध्वर्युरेवान्यानृत्विजःसंप्रेष्यत्यथकस्मादेषएतामसंप्रेषितःप्रतिपद्यतइतिमनोवैग्रावःस्तोत्रीयासं
षेप्रितंवाइदंमनस्तस्मादेषएतामसंप्रेषितःप्रतिपद्यते ॥२॥ वाग्वैसुब्रह्मण्यातस्यैसोमोराजावत्सःसोमेराजनिक्रीतेसुब्रह्म
ण्यामाह्वयंतियथाधेनुमुपह्वयेत्तेनवत्सेनंयजमानायसर्वान्कामान्दुहेसर्वान्हास्मैकामान्वाग्दुहेयएवंवेदतदाहुःकिंसुब्रह्म
ण्यायैसुब्रह्मण्यात्वमितिवागेवेतिब्रूयाद्वाग्वैब्रह्मचसुब्रह्मचेतितदाहुरथकस्मादेनंपुमांसंसंतंस्त्रीमिवाचक्षतइतिवाग्घिसु
ब्रह्मण्येतिब्रूयात्तेनेतितदाहुर्यदंतर्वेदीतरऋत्विजआर्त्विज्यंकुर्वंतिबहिर्वेदिसुब्रह्मण्याकथमस्यांतर्वेद्यार्त्विज्यंकृतंभवती
तिवेदेर्वाउत्करमुत्किरंतियदेवोत्करेतिष्ठन्नाह्वयतीतिब्रूयात्तेनेतितदाहुरथकस्मादुत्करेतिष्ठन्त्सुब्रह्मण्यामाह्वयतीत्यृष
योवैसत्रमासतंतेषांयोवर्षिष्ठआसीत्तमब्रुवन्त्सुब्रह्मण्यामाह्वयत्वंनोनेदिष्ठाद्देवान्ह्वयिष्यसीतिवर्षिष्ठमेवैनंतत्कुर्वंत्यथोवे

दिमेवतत्सर्वांप्रीणातितदाहुःकस्मादस्मादृषभंदक्षिणामभ्याजंतीतिवृषावाऋषभोयोषासुब्रह्मण्यातन्मिथुनंतस्यमिथुन
स्यप्रजात्याइत्युपांशुपात्नीवतस्याग्नीध्रोयजतिरेतोवैपात्नीवतउपांश्विववैरेतसःसिक्तिर्नानुवषद्करोतिसंस्थावाएषायदनु
वषट्कारोनेद्रेतःसंस्थापयानीत्यसंस्थितंवैरेतसःसमृद्धंतस्मान्नानुवषट्करोतिनेष्टुरुपस्थआसीनोभक्षयतिपत्नीभाजनंवैने
ष्टाऽग्निःपत्नीषुरेतोदधातिप्रजात्याअग्निनैवतत्पत्नीषुरेतोदधातिप्रजात्यैप्रजायतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेददक्षिणाअनुसुब्र
ह्मण्यासंतिष्ठतेवाग्वैसुब्रह्मण्यान्नंदक्षिणान्नाद्यएवतद्वाचियज्ञमंततःप्रतिष्ठापयंतिप्रतिष्ठापयंति॥३॥इतिप्रथमोऽध्या०१

देवावैयज्ञमतन्वतताँस्तन्वानानसुराअभ्यायन्यज्ञवेशसमेषांकरिष्यामइतितान्दक्षिणतउपायन्यतएषांयज्ञस्यतनि
ष्ठममन्यंततेदेवाःप्रतिबुध्यमित्रावरुणौदक्षिणतःपर्यौहँस्तेमित्रावरुणाभ्यामेवदक्षिणतःप्रातःसवनेऽसुररक्षांस्यपाघ्नत
तथैवैतद्यजमानामित्रावरुणाभ्यामेवदक्षिणतःप्रातःसवनेऽसुररक्षांस्यपघ्नतेतस्मान्मैत्रावरुणंमैत्रावरुणःप्रातःसवनेशं
सतिमित्रावरुणाभ्यांहिदेवादक्षिणतःप्रातःसवनेऽसुररक्षांस्यपाघ्नततेवैदक्षिणतोपहताअसुरामध्यतोयज्ञंप्राविशँस्तेदे
वाःप्रतिबुध्येंद्रंमध्यतोदधुस्तइंद्रेणैवमध्यतःप्रातःसवनेऽसुररक्षांस्यपाघ्नततथैवैतद्यजमानाइंद्रेणैवमध्यतःप्रातःसवनेऽ
सुररक्षांस्यपघ्नतेतस्मादैंद्रंब्राह्मणाच्छंसीप्रातःसवनेशंसतींद्रेणहिदेवामध्यतःप्रातःसवनेऽसुररक्षांस्यपाघ्नततेवैमध्यतोप
हताअसुराउत्तरतोयज्ञंप्राविशँस्तेदेवाःप्रतिबुध्येंद्राग्नीउत्तरतःपर्यौहँस्तइंद्राग्निभ्यामेवोत्तरतःप्रातःसवनेऽसुररक्षांस्यपा

घ्नंस्तथैवैतद्यजमाना इंद्राग्निभ्यामेवोत्तरतः प्रातःसवनेऽसुररक्षांस्यपघ्नते तस्मादैंद्राग्नमच्छावाकः प्रातःसवने शंसतींद्रा
ग्निभ्यां हि देवा उत्तरतः प्रातःसवनेऽसुररक्षांस्यपाघ्नंस्ते वा उत्तरतोपहता असुराः पुरस्तात्पर्यद्रवन्त्समनीकतस्ते देवाः प्रतिबु
ध्याग्निं पुरस्तात्प्रातःसवने पर्यौहंस्ते ग्निनैव पुरस्तात्प्रातःसवनेऽसुररक्षांस्यपाघ्नंस्तथैवैतद्यजमाना अग्निनैव पुरस्तात्प्रातःस
वनेऽसुररक्षांस्यपघ्नते तस्मादाग्नेयं प्रातःसवनमप पाप्मानं हते य एवं वेद ते वै पुरस्तादपहता असुराः पश्चात्परीत्य प्राविशंस्ते दे
वाः प्रतिबुध्य विश्वान्देवानात्मानं पश्चात्तृतीयसवने पर्यौहंस्ते विश्वैरेव देवैरात्मभिः पश्चात्तृतीयसवनेऽसुरक्षांस्यपाघ्नंस्तथै
वैतद्यजमाना विश्वैरेव देवैरात्मभिः पश्चात्तृतीयसवनेऽसुररक्षांस्यपघ्नते तस्माद्वैश्वदेवं तृतीयसवनमप पाप्मानं हते य एवं वेद
ते वै देवा असुरानेवमपाघ्नंस्सर्वस्माद्देवयज्ञात्ततो वै देवा अभवन्परासुरा भवत्यात्मना परास्य द्विषन्पाप्मा भ्रातृव्यो भवति य
एवं वेद ते देवा एवं कॢप्तेन यज्ञेनाऽपासुरान्पाप्मानमघ्नताजयन्त्स्वर्गं लोकमप ह वै द्विषन्तं पाप्मानं भ्रातृव्यं हते जयति स्वर्गं लोकं
य एवं वेद यश्चैवं विद्वान्त्सवनानि कल्पयति ॥४॥ स्तोत्रियं स्तोत्रियस्यानुरूपं कुर्वंति प्रातःसवनेऽहरेव तदह्नोनुरूपं कुर्वंत्यव
रेणैव तदह्ना परमहरभ्यारभंतेऽथ तथा न मध्यंदिने श्रीर्वै पृष्ठानि तानि तस्मै न तत्स्थानानि यत्स्तोत्रियं स्तोत्रियस्यानुरूपं कुर्युं
स्तयैव विभक्त्या तृतीयसवने न स्तोत्रियं स्तोत्रियस्यानुरूपं कुर्वंति ॥ ५ ॥ अथात आरंभणीया एवं ऋजुनीती नो वरुण इति
मैत्रावरुणस्य मित्रो नयतु विद्वानिति प्रणेता वा एष होत्रकाणां यन्मैत्रावरुणस्तस्मादेषा प्रणेतृमती भवतींद्रं वो विश्वतस्परीति

[illegible] ॥ [illegible]नयाहरहर्नि[illegible]नैनं[illegible]शांतिह्वेन्य इंद्र वृंक्तेयत्रैवंविद्वान्ब्राह्मणाच्छंस्येतामहरहः
॥ ३ ॥ [illegible]कस्यैंद्राग्नी आ जो[illegible]रिंद्राग्नीएवैतयाहरहर्निर्ह्वयंतेनहैषांविहवेन्यइंद्राग्नीवृंक्तेयत्रैवं
[illegible]हरहः शंसतिताबाएताःस्वर्गस्यलोकस्यनावःसंपारिण्यःस्वर्गमेवैताभिर्लोकमभिसंतरंति ॥ ६ ॥
अथातःपरिधानीयाएवंतेस्यामदेववरुणेतिमैत्रावरुणस्यैषंस्वश्चधीमहीत्ययंवैलोकइषमित्यसौलोकःस्वारित्युभावेवैतया
लोकावारभंतेव्यंतरिक्षमतिरदितिब्राह्मणाच्छंसिनोविवत्तृचंस्वर्गमेवैभ्यएतयालोकंविवृणोतिमदेसोमस्यरोचना ॥ इंद्रो
यदभिनद्वलमितिसिषासवोवाएतेयदीक्षितास्तस्मादेषाबलवतीभवत्युद्गाआजदंगिरोभ्यआविष्कृण्वन्गुहासतीः ॥ अ
र्वांचंनुनुदेवलमितिसनिमेवैभ्यएतयावरुंधइंद्रेणरोचनादिवइतिस्वर्गोवैलोकइंद्रेणरोचनादिवोदृह्वानिदृंहितानिच ॥
स्थिराणिनपराणुदइतिस्वर्गएवैतयालोकेऽहरहःप्रतितिष्ठंतोयंत्याहंसरस्वतीवतोरित्यच्छावाकस्यवाग्वैसरस्वतीवाग्वतो
रितिहैतदाहैंद्राग्न्योरवोवृणइत्यैतद्ध्याइंद्राग्न्योःप्रियंधामयद्वागितिप्रियेणैवैनौतद्धाम्नासमर्धयतिप्रियेणधाम्नासमृध्य
[illegible] ॥ ७ ॥ उभय्यःपरिधानीयाभवंतिहोत्रकाणांप्रातःसवनेचमाध्यंदिनेचाग्नीजा[illegible]काहिकाश्चतत[illegible]काहिका

चैवमुसउभौव्यन्वारभमाणएत्यथततऐकाहिकाएवंतृतीयसवनेहोत्रकाणांपरिधानीयाभवंतिप्रतिष्ठावाएकाहः प्रतिष्ठा
यामेवतद्यज्ञमंततःप्रतिष्ठापयंत्यनवानंप्रातःसवनेयजेदेकांढ्वेनस्तोममतिशंसेत्तद्यथाभिहेपतेपिपासतेक्षिप्रंप्रयच्छेत्ताद्दृ
कंदथोक्षिप्रंदेवेभ्योऽन्नाद्यंसोमपीथंप्रयच्छानीतिक्षिप्रंहास्मिंल्लोकेप्रतितिष्ठत्यपरिमिताभिरुत्तरयोःसवनयोरपरिमितोवै
स्वर्गोलोकःस्वर्गस्यलोकस्याप्त्यैकामंतद्धोताशंसेद्यद्धोत्रकाःपूर्वेद्युःशंसेयुर्यद्वाहोतातद्धोत्रकाःप्राणोवैहोतांगानिहोत्रकाः
समानोवाअयंप्राणोंगान्यनुसंचरतितस्मात्तत्कामंहोताशंसेद्यद्धोत्रकाःपूर्वेद्युःशंसेयुर्यद्वाहोतातद्धोत्रकाःसूक्तांतैर्होता
परिदधदेत्यथसमान्यएवतृतीयसवनेहोत्रकाणांपरिधानीयाभवंत्यात्मावैहोतांगानिहोत्रकाःसमानावाइमेंगानामंता
स्तस्मात्समान्यएवंतृतीयसवनेहोत्रकाणांपरिधानीयाभवंतिभवंति ॥ ८ ॥ इतिद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

आत्वावहंतुहरयइतिप्रातःसवनउन्नीयमानेभ्योन्वाहवृषण्वतीःपीतवतीःसुतवतीर्मद्वतीरूपसमृद्धाऐंद्रीरन्वाहैंद्रोवै
यज्ञोगायत्रीरन्वाहगायत्रंवैप्रातःसवनंनवन्यूनाःप्रातःसवनेन्वाहन्यूनेवैरेतःसिच्यतेदशमध्यंदिनेन्वाहन्यूनेवैरेतःसि
क्तंमध्यंस्त्रियैप्राप्यस्थविष्ठंभवतिनवन्यूनास्तृतीयसवनेन्वाहन्यूनाद्वैप्रजाःप्रजायंतेतद्यदेतानिकेवलसूक्तान्यन्वाहयज
मानमेवतद्गर्भंभूतंप्रजनयतियज्ञाद्देवयोन्यैतेहैकेसप्तसप्तान्वाहुःसप्तप्रातःसवनेसप्तमाध्यंदिनेसप्ततृतीयसवनेयावत्योवै
पुरोनुवाक्यास्तावत्योयाज्याःसप्तवैप्रांचोयजंतिसप्तवषट्कुर्वंतितासामेताःपुरोनुवाक्याइतिवदंतस्तत्तथानकुर्याद्यजमा

५ आ. [illegible]जमानांहिसूक्तैर्नवभिर्वा एतंमैत्रावरुणोऽस्माल्लोकादंतरिक्षलोकमभिप्रवहतिदश
॥४॥ भिरंतरिक्षलोकादमुंलोकमभ्यंतरिक्षलोकोहिज्येष्ठोनवभिरमुष्माल्लोकात्स्वर्गलोकमभिनहवैतेयजमानंस्वर्गलोकमभि
वोढुमर्हंतियेसप्तसप्तान्वाहुस्तस्मात्केवलशऽएवसूक्तान्यनुब्रूयात् ॥ ९ ॥ अथाहयदैंद्रोवैयज्ञोऽथकस्माद्द्वावेवप्रातःस
वनेप्रस्थितानांप्रत्यक्षादैंद्रीभ्यांयजतोहोताचैवब्राह्मणाच्छंसीचेदंतेसोम्यंमध्वितिहोतायजतींद्रत्वावृषभंवयमितिब्राह्म
णाच्छंसीनानादेवत्याभिरितरेकथंतेषामैंद्योभवंतीतिमित्रंवयंहवामहइतिमैत्रावरुणोयजतिवरुणंसोमपीतयइतियद्वै
किंचपीतवत्पदंतदैंद्रंरूपंतेनेंद्रंप्रीणातिमरुतोयस्यहिक्षयइतिपोतायजतिससुगोपातमोजनइतींद्रोवैगोपास्तदैंद्रंरूपंतेनेंद्रं
प्रीणात्यग्नेपत्नीरिहावहेतिनेष्टायजतित्वष्टारंसोमपीतयइतींद्रोवैत्वष्टातदैंद्रंरूपंतेनेंद्रंप्रीणात्युक्षान्नायवशान्नायेत्याग्नीध्रो
यजतिसोमपृष्ठायवेधसइतींद्रोवैवेधास्तदैंद्रंरूपंतेनेंद्रंप्रीणातिप्रातर्यावभिरागतंदेवेभिर्जेन्यावसू ॥ इंद्राग्नीसोमपीतयइ
तिस्वयंसमृद्धाच्छावाकस्यैवमुहैताऐंद्र्योभवंतियन्नानादेवत्यास्तेनान्यादेवताःप्रीणातियदुगायत्र्यस्तेनाग्नेय्यएतदुहैता
भिस्त्रयमुपाप्नोति ॥ १० ॥ असाविदेवंगोऋजीकमंधइतिमध्यंदिनउन्नीयमानेभ्योन्वाहवृषण्वतीःपीतवतीःसुतवती
र्मद्वतीरूपसमृद्धाऐंद्रीरन्वाहैंद्रोवैयज्ञस्त्रिष्टुभोन्वाहत्रैष्टुभंवैमाध्यंदिनंसवनंतदाहुर्यत्तृतीयसवनस्यैवरूपंमद्वदथकस्मा
न्मध्यंदिनेमद्वतीरनुचाहयजंतिचाभिरितिमाद्यंतीववैमध्यंदिनेदेवताःसमेवतृतीयसवनेमादयंतेतस्मान्मध्यंदिनेमद्व

तीरनुचाहयजंतिचाभिस्तेवैखलुसर्वएवमाध्यंदिनेप्रस्थितानाप्रत्यक्षादैंद्रीभिर्यजंत्यभितृण्णवतीभिरेकेपिबासोममभि
यमुग्रतर्दइतिहोतायजतिसईंपाहियऋजीषीतरुत्रइतिमैत्रावरुणोयजंत्येवापाहिप्रतथामंदतुत्वेतिब्राह्मणाच्छंसीयजत्य
र्वाङेहिसोमकामंत्वाहुरितिपोतायजंतितवायंसोमस्त्वमेह्यर्वाङितिनेष्टायजतींद्रायसोमाःप्रदिवोविदानाइत्यच्छावाको
यजंत्यापूर्णोअस्यकलशःस्वाहेत्याग्नीध्रोयजतितासामेताअभितृण्णवत्योभवंतींद्रोवैप्रातःसवनेनन्व्यजयतंसएताभिरेव
माध्यंदिनंसवनमभ्यतृणद्यदभ्यतृणत्तस्मादेताअभितृण्णवत्योभवंति॥११॥इहोपयातशवसोनपातइतितृतीयसवनउ
न्नीयमानेभ्योन्वाहवृषण्वतीःपीतवतीःसुतवतीर्मद्वतीरूपसमृद्धास्ताऐंद्रार्भव्योभवंतितदाहुर्यन्नार्भवीषुस्तुवतेऽथकस्मा
दार्भवःपवमानइत्याचक्षतइतिप्रजापतिर्वैपितऋभून्मर्त्यान्त्सतोमर्त्यान्कृत्वातृतीयसवनआभजत्तस्मान्नार्भवीषुस्तुवतेऽ
थार्भवःपवमानइत्याचक्षतेऽथाहयद्यथाछंदसंपूर्वयोःसवनयोरन्वाहगायत्रीःप्रातःसवनेत्रिष्टुभोमाध्यंदिनेऽथकस्माज्जा
गतेसतितृतीयसवनेत्रिष्टुभोन्वाहेतिधीतरसंवैतृतीयसवनमथैतदधीतरसंशुक्रियंछंदोयत्रिष्टुप्संवनस्यसरसतायाऽइति
ब्रूयादथोइंद्रमेवैतत्सवनेन्वाभजतीत्यथाहयदैंद्रार्भवंवैतृतीयसवनमथकस्मादेषएवतृतीयसवनेप्रस्थितानांप्रत्यक्षादैंद्रा
र्भव्यायजतींद्रऋभुभिर्वाजवद्भिःसमुक्षितमितिहोतैवंनानादेवत्याभिरितरेकथंतेषामैंद्रार्भव्योभवंतीतींद्रावरुणासुतपा
विमंसुतमितिमैत्रावरुणोयजतियुवोरथोअध्वरंदेववीतयइतिबहूनिवाहतद्दभूणांरूपमिंद्रश्चसोमंपिबतंबृहस्पतइतिब्राह्म

ऐ॰ ब्रा॰ [illegible]भीम[illegible]न्यानां[illegible]दिवः[illegible]गुष्मनिबहूनिवाहतद्भूणांरूपमावोवहंतुसप्तयोरघुष्यदइतिपोतायजतिरघुपत्वा

॥५॥ नःप्रजिगातबाहुभिरितिबहूनिवाहतद्भूणांरूपममेवनःशुहुवाआहिगंतनेतिनेष्टायजतिगंतनेतिबहूनिवाहतद्भूणांरूप

मिंद्राविष्णूपिबतंमध्वोऽअस्येत्यच्छावाकोयजत्यावामंधांसिमदिराण्यग्मन्नितिबहूनिवाहतद्भूणांरूपमिमंस्तोममर्हते

जातवेदसइत्याग्नीध्रोयजतिरथमिवसंमहेमामनीषयेतिबहूनिवाहतद्भूणांरूपमेवमुहैताऐंद्रार्भव्योभवंतियन्नानादेव

त्यास्तेनान्यादेवताःप्रीणातियदुजगत्प्रासाहाजागतंवैतृतीयसवनंतृतीयसवनस्यैवसमृद्ध्यै ॥ १२ ॥ अथाहयदुक्थि

न्योन्याहोत्राअनुक्थाअन्याःकथमस्यैताउक्थिन्यःसर्वाःसमाःसमृद्धाभवंतीतियदेवैनाःसंप्रगीर्यहोत्राइत्याचक्षतेतेन

समायदुक्थिन्योन्याहोत्राअनुक्थाअन्यास्तेनोविषमाएवमुहास्यैताउक्थिन्यःसर्वाःसमाःसमृद्धाभवंत्यथाहशंसंतिप्रा

तःसवनेशंसंतिमाध्यंदिनेहोत्रकाःकथमेषांतृतीयसवनेशस्तंभवतीतियदेवमाध्यंदिनेद्वेद्वेसूक्तेशंसंतीतिब्रूयात्तेनेत्यथाह

यद्व्युक्थोहोताकथंहोत्रकाद्व्युक्थाभवंतीतियदेवद्विदेवत्याभिर्यजंतीतिब्रूयात्तेनेति ॥ १३ ॥ अथाहयदेतास्तिस्रउ

क्थिन्योहोत्राःकथमितराउक्थिन्योभवंतीत्याज्यमेवाग्नीध्रीयायाउक्थंमरुत्वतीयंपोत्रीयायैवैश्वदेवंनेष्ट्रीयायैतावाए

ताहोत्राएवंन्यंगाएवभवंत्यथाहयदेकप्रैषाअन्येहोत्रकाअथकस्माद्द्विप्रैषःपोताद्विप्रैषोनेष्टेतियत्रादोगायत्रीसुपर्णोभूत्वा

सोममाहरत्तदेतासांहोत्राणामिंद्रउक्थानिपरिलुप्यहोत्रेप्रददौयूयंमाभ्यह्वयध्वंयूयमस्यावेदिष्टेतितेहोचुर्देवावाचेमेहो

त्रेप्रभावयामेतितस्मात्तेद्विप्रैषेभवतंऋचाग्नीध्रीयांप्रभावयांचक्रुस्तस्मात्तस्यैकयर्चाभूयस्योयाज्याभवंत्यथाहयद्धोतायक्ष
द्धोतायक्षदितिमैत्रावरुणोहोत्रेप्रेष्यत्यथकस्मादहोतृभ्यःसद्भ्योहोत्राशंसिभ्योहोतायक्षद्धोतायक्षदितिप्रेष्यतीतिप्राणोवै
होताप्राणःसर्वऋत्विजःप्राणोयक्षत्प्राणोयक्षदित्येवतदाहाथाहास्त्युद्गातॄणांप्रैषा३ः ॥ नाँ३इति ॥ अस्तीतिब्रूयाद्यदेवैत
त्प्रशास्ताजपंजपित्वास्तुध्वमित्याहसऽएषांप्रैषोऽथाहास्त्यच्छावाकस्यप्रवरा३ः॥ नाँ३इति॥ अस्तीतिब्रूयाद्यदेवैनमध्व
र्युराहाच्छावाकवदस्वयत्तेवाद्यमित्येषोस्यप्रवरोऽथाहयदैंद्रावरुणंमैत्रावरुणस्तृतीयसवनेशंसत्यथकस्मादस्याग्नेयौस्तो
त्रियानुरूपौभवतइत्यग्निनावैमुखेनदेवाअसुरानुक्थेभ्योनिर्जघ्नुस्तस्मादस्याग्नेयौस्तोत्रियानुरूपौभवतोऽथाहयदैंद्राबार्ह
स्पत्यंब्राह्मणाच्छंसीतृतीयसवनेशंसत्यैंद्रावैष्णवमच्छावाकःकथमेनयोरैंद्राःस्तोत्रियानुरूपाभवंतीतींद्रोहस्मवाअसुरानु
क्थेभ्यःप्रजिगायसोब्रवीत्कश्चाहंचेत्यहंचाहंचेतिहस्मदेवताऽअन्ववयंतिसयदिंद्रःपूर्वःप्रजिगायतस्मादेनयोरैंद्राःस्तो
त्रियानुरूपाभवंतियद्वहंचाहंचेतिहस्मदेवताऽअन्ववयुस्तस्मान्नानादेवत्यानिशंसतः॥१४॥अथाहयद्वैश्वदेवंवैतृतीयसव
नमथकस्मादेतान्यैंद्राणिजागतानिसूक्तानितृतीयसवनआरंभणीयानिशस्यंतइतींद्रमेवैतैरारभ्ययंतीतिब्रूयादथोयज्जा
गतंवैतृतीयसवनंतज्जगत्काम्यैवतद्यात्किंचातऊर्ध्वंछंदःशस्यतेतद्धसर्वंजागतंभवत्येतानिचेदैंद्राणिजागतानिसूक्तानि
तृतीयसवनआरंभणीयानिशस्यंतेऽथैतत्त्रैष्टुभमच्छावाकोंततःशंसतिसंवांकर्मणेतियदेवपनाय्यंकर्मतदेतदभिवदतिस

ब्रा. [illegible]पथिभिःपारयंतेतिस्वस्तितायाएवैतदहरहःशंसत्यथाहयज्जागतंवैतृतीयसव
॥ ६ ॥ नंमथकस्मादेषांत्रिष्टुभःपरिधानीयाभवंतीतिवीर्यंवैत्रिष्टुब्वीर्यएवतदंततःप्रतितिष्ठंतोयंतीयमिंद्रंवरुणमष्टमेगीरिरितिमै
त्रावरुणस्यबृहस्पतिर्नःपरिपातुपश्चादितिब्राह्मणाच्छंसिनउभाजिग्यथुरित्यच्छावाकस्योभौहितौजिग्यतुर्नपराजयेथेनप
राजिग्यइतिनहितयोःकतरश्चनपराजिग्यइंद्रश्चविष्णोयदपस्पृधेथांत्रेधासहस्रंवितदैरयेथामितींद्रश्चहवैविष्णुश्चासुरैर्यु
युधातेतान्हस्मजित्वोचतुःकल्पामहाइतितेहतथेत्यसुराऊचुःसोब्रवीदिंद्रोयावदेवायंविष्णुस्त्रिर्विक्रमतेतावदस्माकमथ
युष्माकमितरदितिसइमाँल्लोकान्विचक्रमेऽथोवेदानथोवाचंतदाहुःकिंतत्सहस्रमितीमेलोकाइमेवेदाअथोवागितिब्रूया
दैरयेथामैरयेथामित्यच्छावाकउक्थ्येभ्यस्यतिसहितत्रांत्योभवत्यग्निष्टोमेहोतातिरात्रेचसहितत्रांत्योभवत्यभ्यस्येत्षोळ
शिनी३ ॥ नाभ्यस्ये३त्इति ॥ अभ्यस्येदित्याहुःकथमन्येष्वहःस्वभ्यस्यतिकथमत्रनाभ्यस्येदितितस्मादभ्यस्येत् ॥ १५ ॥
अथाहयन्नाराशंसंवैतृतीयसवनमथकस्मादच्छावाकोंततःशिल्पेष्वनाराशंसीःशंसतीतिविकृतिर्वैनाराशंसंकिमिवचवै
किमिवचरेतोविक्रियतेतत्तदाविकृतंप्रजातंभवत्यथैतन्मृद्विवच्छंदःशिथिरंयन्नाराशंसमथैषोंत्योयदच्छावाकस्तदृह्वता
यैदृह्वेप्रतिष्ठास्यामइतितस्मादच्छावाकोंततःशिल्पेष्वनाराशंसीःशंसतिदृह्वतायैदृह्वेप्रतिष्ठास्यामइतिदृह्वेप्रतिष्ठास्याम
इति ॥ १६ ॥ इतितृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

यःश्वःस्तोत्रियस्तमनुरूपंकुर्वंतिप्रातःसवनेहीनसंतत्यैयथावाएकाहःसुतएवमहीनस्तद्यथैकाहस्यसुतस्यसवनानिसंतिष्ठमानानियंत्येवमेवाहीनस्याहानिसंतिष्ठमानानियंतितद्यच्छ्वःस्तोत्रियमनुरूपंकुर्वंतिप्रातःसवनेहीनसंतत्याअहीनमेवतत्संतन्वंतितेवैदेवाश्चऋषयश्चाद्रियंतसमानेनयज्ञंसंतनवामेतितएतत्समानंयज्ञस्यापश्यन्त्समानान्प्रगाथान्त्समानीःप्रतिपदःसमानानिसूक्तान्योकःसारीवाइंद्रोयत्रवाइंद्रःपूर्वंगच्छत्यैवतत्रापरंगच्छतियज्ञस्यैवसेंद्रतायै ॥ १७ ॥ तान्वाएतान्त्संपातान्विश्वामित्रःप्रथममपश्यत्तान्विश्वामित्रेणदृष्टान्वामदेवोसृजतैवात्वामिंद्रवज्रिन्नत्रयन्नइंद्रोजुजुषेयच्चवष्टिंकथामहामवृधत्कस्यहोतुरितितान्क्षिप्रंसमपतद्यत्क्षिप्रंसमपतत्तत्संपातानांसंपातत्वंसहेक्षांचक्रेविश्वामित्रोयान्वाअहंसंपातानपश्यन्तान्वामदेवोसृष्टकानिन्वहंसूक्तानिसंपातांस्तत्प्रतिमान्त्सृजेयेतिसएतानिसूक्तानिसंपातांस्तत्प्रतिमानसृजतसद्योहजातोवृषभःकनीनइंद्रःपूर्भिदातिरद्दासमर्कैरिमामूषुप्रभृतिंसातयेधाइच्छंतित्वासोम्यासःसखायःशासद्वह्निर्दुहितुर्नप्त्यंगादभितष्टेवदीधयामनीषामितियएकइद्धव्यश्चर्षणीनामितिभरद्वाजोयस्तिग्मशृंगोवृषभोनभीमउदुब्रह्माण्यैरतश्रवस्येतिवसिष्ठोऽस्माइदुप्रतवसेतुरायेतिनोधास्तएतेप्रातःसवनेषळहःस्तोत्रियान्छस्त्वामाध्यंदिनेहीनसूक्तानिशंसंतितान्येतान्यहीनसूक्तान्यासत्योयातुमघवाँऋजीषीतिसत्यवन्मैत्रावरुणोऽस्माइदुप्रतवसेतुरायेंद्रायब्रह्माणिराततमा॥ इंद्रब्रह्माणिगोतमासोअक्रन्नितिब्रह्मण्वद्ब्राह्मणाच्छंसीशासद्वह्निर्जनयंतवह्निमितिवह्निवदच्छावाकस्तदाहुःक

स्मादच्छावाकोवह्निवदेतत्सूक्तमुभयत्रशंसतिपराचिषुचैवाहस्स्वभ्यावर्तिषुचेतिवीर्यवान्वाएषबह्वृचोवह्निवदेतत्सूक्तंव
हतिहवैवह्निर्धुरोयासुयुज्यतेतस्मादच्छावाकोवह्निवदेतत्सूक्तमुभयत्रशंसतिपरांचिषुचैवाहस्स्वभ्यावर्तिषुचतानिपंच
स्वहस्सुभवंतिचतुर्विंशेभिजितिविषुवतिविश्वजितिमहाव्रतेऽहीनानिहवाएतान्यहानिनह्येषुकिंचनहीयतेपरांचीनिहवा
एतान्यहान्यनभ्यावर्तीनितस्मादेनान्येतेष्वहस्सुशंसंतियदेनानिशंसंत्यहीनान्स्वर्गाँल्लोकान्त्सर्वरूपान्त्सर्वसमृद्धानवा
प्नवामेतियदेवैनानिशंसंतींद्रमेवैतैर्निह्वयंतेयथऽऋषभंवाशितायैयद्धेवैनानिशंसंत्यहीनस्यसंतत्याअहीनमेवतत्संतन्वंति
॥ १८ ॥ ततोवाएतांस्त्रीन्त्संपातान्मैत्रावरुणोविपर्यासमेकैकमहरहःशंसत्येवात्वामिंद्रवज्रिन्नत्रेतिप्रथमेहनियन्नइंद्रो
जुजुषेयच्चवष्टीतिद्वितीयेकथामहामवृधत्कस्यहोतुरितितृतीयेत्रीनेवसंपातान्ब्राह्मणाच्छंसीविपर्यासमेकैकमहरहःशंस
तींद्रःपूर्भिदातिरद्दासमर्कैरितिप्रथमेहनियएकइद्धव्यश्चर्षणीनामितिद्वितीयेयस्तिग्मशृंगोवृषभोनभीमइतितृतीयेत्रीने
वसंपातानच्छावाकोविपर्यासमेकैकमहरहःशंसतीमामूषुप्रभृतिंसातयेधाइतिप्रथमेहनीच्छंतित्वासोम्यासःसखायइति
द्वितीयेशासद्वह्निर्दुहितुर्नप्त्यंगादितितृतीयेतानिवाएतानिनवत्रीणिचाहरहःशस्यानितानिद्वादशसंपद्यंतेद्वादशवैमासाः
संवत्सरःसंवत्सरःप्रजापतिःप्रजापतिर्यज्ञस्तत्संवत्सरंप्रजापतिंयज्ञमाप्नुवंतितत्संवत्सरेप्रजापतौयज्ञेऽहरहःप्रतितिष्ठंतो
यंतितान्यंतरेणावापमावपेरन्नन्यूंख्याविराजोवैमदीश्चचतुर्थेहनिपंक्तीःपंचमेपारुच्छेपीःषष्ठेऽथयान्यहानिमहास्तोमानि

स्युःकोअद्यनर्योदेवकामइतिमैत्रावरुणआवपेर्तवनेनवायोन्यधायिचाकन्निति ब्राह्मणाच्छंस्यायाह्यर्वाङुपवंधुरेष्ठाइत्य
च्छावाकएतानिवाआवपनान्येतैर्वाआवपनैर्देवाःस्वर्गंलोकमजयन्नेतैर्ऋषयस्तथैवैतद्यजमानाएतैरावपनैःस्वर्गंलोकंज
यंति ॥ १९ ॥ सद्योहजातोवृषभःकनीनइतिमैत्रावरुणःपुरस्तात्सूक्तानामहरहःशंसतितदेतत्सूक्तंस्वर्ग्यमेतेनवैसूक्ते
नदेवाःस्वर्गंलोकमजयन्नेतेनऋषयस्तथैवैतद्यजमानाएतेनसूक्तेनस्वर्गंलोकंजयंतितदुवैश्वामित्रंविश्वस्यहवैमित्रंविश्वा
मित्रआसविश्वंहास्मैमित्रंभवतियएवंवेदयेषांचैवंविद्वानेतन्मैत्रावरुणःपुरस्तात्सूक्तानामहरहःशंसतितदृषभवत्पशुमद्भ
वतिपशूनामवरुद्ध्यैतत्पंचर्चंभवतिपंचपदापंक्तिःपंक्तिर्वाअन्नमन्नाद्यस्यावरुद्ध्याउदुब्रह्माण्यैरतश्रवस्येतिब्राह्मणाच्छंसी
ब्रह्मण्वत्समृद्धंसूक्तमहरहःशंसतितदेतत्सूक्तंस्वर्ग्यमेतेनवैसूक्तेनदेवाःस्वर्गंलोकमजयन्नेतेनऋषयस्तथैवैतद्यजमानाएते
नसूक्तेनस्वर्गंलोकंजयंतितदुवासिष्ठमेतेनवैवसिष्ठइंद्रस्यप्रियंधामोपागच्छंत्सपरमंलोकमजयदुपेंद्रस्यप्रियंधामगच्छति
जयतिपरमंलोकंयएवंवेदतद्द्विषळृचंषड्वाऋतवऋतूनामाप्त्यैतदुपरिष्टात्संपातानांशंसत्याप्त्वैवतत्स्वर्गंलोकंयजमानाऽअ
स्मिंल्लोकेप्रतितिष्ठंत्यभितष्टेवदीधयामनीषामित्यच्छावाकोहरहःशंसत्यभिवत्तत्यैरूपमभिप्रियाणिमर्मृशत्पराणीतिया
न्येवपराण्यहानितानिप्रियाणितान्येवतदभिमर्मृशतोयंत्यभ्यारभमाणाःपरोवाअस्माल्लोकात्स्वर्गोलोकस्तमेवतदभिवद
तिकवींऽरिच्छामिसंदृशेसुमेधाइतियेवैतेनऋषयःपूर्वेप्रेतास्तेवैकवयस्तानेवतदभ्यतिवदतितदुवैश्वामित्रंविश्वस्यहवैमि

ब्रा. [illegible]प्राजापत्यंशंसत्यनिरुक्तोवैप्रजापतिःप्रजापतेराप्त्यैगभृदिंद्रं
॥ ८ ॥ निराहन्नेनंद्राद्रूपाभ्रच्यवतंतद्धैदशर्चंदशाक्षराविराळन्नंविराळन्नाद्यस्यावरुद्ध्यैयदेवदशर्चा३ ॥ दशवैप्राणाःप्राणानेव
तदाप्नुवंतिप्राणानात्मन्दधतेतदुपरिष्टात्संपातानांशंसत्याद्दैवतत्स्वर्गंलोकंयजमानाअस्मिंल्लोकेप्रतितिष्ठंति ॥ २० ॥
कस्तमिंद्रत्वावसुंकन्नव्योऽअतसीनां ॥ कदून्वस्याकृतमितिकद्वंतःप्रगाथाआरंभणीयाअहरहःशस्यंतेकोवैप्रजापतिःप्र
जापतेराप्त्यैयदेवकद्वंता३ः ॥ अन्नंवैकमन्नाद्यस्यावरुद्ध्यैयद्वेवकद्वंता३ः ॥ अहरहर्वाएतेशांतान्यहीनसूक्तान्युपयुंजा
नायंतितानिकद्वद्भिःप्रगाथैःशमयंतितान्येभ्यःशांतानिकंभवंतितान्येनान्छांतानिस्वर्गंलोकमभिवहंतित्रिष्टुभःसूक्तप्र
तिपदःशंसेयुस्ताहैकेपुरस्तात्प्रगाथानांशंसंतिधाय्याइतिवदंतस्तत्तथानकुर्यात्क्षत्रंवैहोताविशोहोत्राशंसिनःक्षत्रायैवतद्वि
शंप्रत्युद्यामिनींकुर्युःपापवस्यसंत्रिष्टुभोमइमाःसूक्तप्रतिपदइत्येवविद्यात्तद्यथासमुद्रंप्रप्लवेरन्नेवंहैवतेप्रप्लवंतेयेसंवत्सरंवा
द्वादशाहंवासतेतद्यथासैरावतींनावंपारकामाःसमारोहेयुरेवमेवैतास्त्रिष्टुभःसमारोहंतिनहवाएतच्छंदोगमयित्वास्वर्गं
लोकमुपावर्ततेवीर्यवत्तमंहिताभ्योनव्याह्वयीतसमानंहिच्छंदोऽथोनेद्धाय्याःकरवाणीतियदेनाःशंसंतिप्रज्ञाताभिःसूक्त
प्रतिपद्भिःसूक्तानिसमारोहामेतियदेवैनाःशंसंतींद्रमेवैताभिर्निर्ह्वयंतेयथऽऋषभंवाशितायैयद्वेवैनाःशंसंत्यहीनस्यसंत
त्याअहीनमेवतत्संतन्वंति ॥ २१ ॥ अपप्राचइंद्रविश्वाँअमित्रानितिमैत्रावरुणःपुरस्तात्सूक्तानामहरहःशंसत्यपापाचो

अभिभूतेनुदस्व ॥ अपोदीचोअपशूराधराचंउरौयथातवशर्मन्मदेमेत्यभयस्यरूपंमभयमिवहियन्निच्छतिंब्रह्मणातेब्रह्म
युजायुनज्मीतिंब्राह्मणाच्छंस्यहरहःशंसतियुनज्मीतियुक्तवतीयुक्तइवह्यहीनोहीनस्यरूपंमुरुंनोलोकमनुनेषिविद्वानित्य
च्छावाकोहरहःशंसत्यनुनेषीत्येतीवह्यहीनोहीनस्यरूपंनेषीतिसत्रायणरूपंतावाएताअहरहःशस्यंतेसमानीभिःपरिदध्यु
रोकःसारीहैषामिंद्रोयज्ञंभवतीँ३ ॥ यथऋषभोवाशितांयथावागौःप्रज्ञातंगोष्ठमेवंहैषामिंद्रोयज्ञमैवगच्छतिनशुनंहुवीय
याहीनस्यपरिदध्यात्क्षत्रियोहराष्ट्राच्च्यवतेयोहैवपरोभवतितमभिह्वयति ॥ २२ ॥ अथातोऽहीनस्ययुक्तिश्चविमुक्तिश्चं
व्यंतरिक्षमतिरदित्यहीनंयुंक्तएवेदिंद्रमितिविमुंचत्याहंसरस्वतीवतोंर्नूनंसातइत्यहीनंयुंक्तेतेस्यामदेववरुणनूष्टुतइतिवि
मुंचत्येषहवाअहीनंतंतुमर्हतिंयएनंयोक्तुंचविमोक्तुंचवेदंतद्यच्चतुर्विंशेहन्युज्यंतेसायुक्तिरथयत्पुरस्तादुदयनीयस्यातिरा
त्रस्यविमुच्यंतेसाविमुक्तिस्तद्यच्चतुर्विंशेहन्नैकाहिकाभिःपरिदध्युरत्राहैवयज्ञंसंस्थापयेयुर्नाहीनकर्मकुर्युरथयदहीनपरि
धानीयाभिःपरिदध्युर्यथाश्रांतोविमुच्यमानउत्कृत्येतैवंयजमानाउत्कृत्येरन्नुभयीभिःपरिदध्युस्तद्यथादीर्घाध्वउपविमो
कंयायात्तादृक्तत्संततोहैषांयज्ञोभवतीँ३ ॥ व्यूमुंचंतएकांह्वेनद्वयोःसवनयोःस्तोममतिशंसेद्दीर्घारण्यानिहवैभवंतिंयत्रब
ह्वीभिःस्तोमोतिशस्यतेऽपरिमिताभिस्तृतीयसवनेऽपरिमितोवैस्वर्गोलोकःस्वर्गस्यलोकस्याप्त्यैसंततोहास्याभ्यारब्धोविं
स्रस्तोऽहीनोभवतिंयएवंविद्वानहीनंतनुते ॥२३॥ देवावैवलेगाःपर्यपश्यंस्तायज्ञेनैवेप्संस्ताःषष्ठेनाह्नाप्नुवंस्तेप्रातःसवनेन

भाकेनंवलमनभयंस्तंयदनभया३न् ॥ अथयन्नेवैनंतत्तउतृतीयसवनेवज्रेणवालखिल्याभिर्वाचःकूटेनैकपदयावलंवि
रुज्यगाउदाजंस्तथैवैतद्यजमानाःप्रातःसवनेनभाकेनंवलंनभयंतितंयंनभयंतीँ३ ॥ अथयंत्येवैनंतत्तस्माद्धोत्रकाःप्रातः
सवनेनाभाकांस्तृचान्छंसंतियःककुभोनिधारयइतिमैत्रावरुणंःपूर्वीष्टइंद्रोपमातयइतिब्राह्मणाच्छंसीताहिमध्यंभराणा
मित्यच्छावाकस्तउतृतीयसवनेवज्रेणवालखिल्याभिर्वाचःकूटेनैकपदयावलंविरुज्यगाआप्नुवंतिपच्छः प्रथमंषड्वालखि
ल्यानांसूक्तानिविहरत्यर्धर्चशोद्वितीयमृक्शस्तृतीयंसपच्छोविहरन्प्रगाथेप्रगाथएवैकपद।दध्यात्सवाचःकूटस्ताएताःपं
चैकपदाश्चतस्रोदशमादह्नएकामहाव्रतादथाष्टाक्षराणिमाहानामनानिपदानितेषांयावद्भिःसंपद्येततावंतिशंसेन्नेतरा
ण्याद्रियेताथार्धर्चशोविहरंस्ताश्चैवैकपदाःशंसेत्तानिचैवाष्टाक्षराणिमाहानामनानिपदान्यथऋक्शोविहरंस्ताश्चैवैकपदाः
शंसेत्तानिचैवाष्टाक्षराणिमाहानामनानिपदानिसयत्प्रथमंषड्वालखिल्यानांसूक्तानिविहरतिप्राणंचतद्वाचंचविहरति
यद्द्वितीयंचक्षुश्चतन्मनश्चविहरतियत्तृतीयंश्रोत्रंचतदात्मानंचविहरतितदुपाप्तोविहारेकामउपाप्तोवज्रेवालखिल्यासूपा
प्तोवाचःकूटएकपदायामुपाप्तःप्राणक्लृप्त्यामविहृतानेवचतुर्थंप्रगाथान्छंसतिपशवोवैप्रगाथाःपशूनामवरुध्यैनात्रैकपदां
व्यवदध्याद्यदत्रैकपदांव्यवदध्याद्वाचःकूटेनयजमानात्पशून्निर्हण्याद्यएनंतत्रब्रूयाद्वाचःकूटेनयजमानात्पशून्निरवधीर ॥८५॥

पशुमेनमकरितिशश्वत्तथास्यात्तस्मात्तत्रैकपदांनव्यवदध्याद्ध्येवोत्तमेसूक्तेपर्यस्यतिसएवतयोर्विहारस्तदेतत्सौबलायसर्पि र्वात्सिःशशंससहोवाचभूयिष्ठानहंयजमानेपशून्पर्यग्रहैषमकनिष्ठाउमामागमिष्यंतीतितस्मैहयथामहर्त्त्वयेभ्यऋत्विग्भ्यएवं निनायतदेतत्पशव्यंचस्वर्ग्यंचशस्त्रंतस्मादेतच्छंसति ॥ २४ ॥ दूरोहणंरोहतितस्योक्तंब्राह्मणमैंद्रेपशुकामस्यरोहेदैंद्रा वैपशवस्तज्जागतंस्याज्जागतावैपशवस्तन्महासूक्तंस्याद्भूयिष्ठेष्वेवतत्पशुषुयजमानंप्रतिष्ठापयतिवरौरोहेत्तन्महासूक्तंच जागतंचैंद्रावरुणेप्रतिष्ठाकामस्यरोहेदेतद्देवतावाएषाहोत्रैतत्प्रतिष्ठायदैंद्रावरुणातदेनत्स्वायामेवप्रतिष्ठायामंततःप्रति ष्ठापयतियदेवैंद्रावरुण३ इ ॥ एषाहवाअत्रनिर्विन्निविदावैकामाआप्यंतेसयद्यैंद्रावरुणेरोहेत्सौपर्णेरोहेत्तदुपाप्तएंद्रा वरुणेकामउपाप्तःसौपर्णे ॥ २५ ॥ तदाहुःसंशंसेत्षष्ठेहा३न् ॥ नसंशंसे३त्इति ॥ संशंसेदित्याहुःकथमन्येष्वहःसु संशंसतिकथमत्रनसंशंसेदित्यथोखल्वाहुर्नैवसंशंसेत्स्वर्गोवैलोकःषष्ठमहरसमायीवैस्वर्गोलोकःकश्चिद्वैस्वर्गेलोकेसमेती तिसयत्संशंसेत्समानंतत्कुर्यादथयन्नसंशंसती३ ॥ तत्स्वर्गस्यलोकस्यरूपंतस्मान्नसंशंसेद्यदेवनसंशंसती३ ॥ आत्मावै स्तोत्रियःप्राणावालखिल्याःसयत्संशंसेदेताभ्यांदेवताभ्यांयजमानस्यप्राणान्वीयाद्यएनंतत्रब्रूयादेताभ्यांदेवताभ्यांयज मानस्यप्राणान्व्यगात्प्राणएनंहास्यतीतिशश्वत्तथास्यात्तस्मान्नसंशंसेत्सयदीक्षेतांशंसिषंवालखिल्याहंतपुरस्ताद्दूरोहणस्य

१ 'द्वेएवोत्तमे' इतिभाष्यपाठः ।

मंशंसानीतिनोएवतस्याशामियात्तंयदिदर्पएवविंदेदुपरिष्टाद्दूरोहणस्यापिबह्वनिशतानिशंसेद्यस्योतत्कामायतथाकुर्यीद
ग्नेवतदुपाप्तमैंद्रोवालखिल्यास्तासांद्वादशाक्षराणिपदानितत्रसकामउपाप्तोयऐंद्रेजागतेऽथेदमैंद्रावरुणंसूक्तमैंद्रावरुणी
परिधानीयातस्मान्नसंशंसेत्तदाहुर्यथावावस्तोत्रमेवंशस्त्रंविहृतावालखिल्याःशस्यंतेविहृतांस्तोत्रां ३ ॥ अविहृतां३इति ॥
विहृतमितिब्रूयादष्टाक्षरेणद्वादशाक्षरमितितदाहुर्यथावावशस्त्रमेवंयाज्यातिस्रोदेवताःशस्यंतेऽग्निरिंद्रोवरुणइत्यथैंद्राव
रुण्यायजतिकथमग्निरनंतरितइतियोवाअग्निःसवरुणस्तदप्येतदृषिणोक्तंत्वमग्नेवरुणोजायसेयदितितद्यदेवैंद्रावरुण्या
यजतितेनाग्निरनंतरितोनंतरितः ॥ २६ ॥ इतिचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ॥

शिल्पानिशंसंतिदेवशिल्पान्येतेषांवैशिल्पानामनुकृतीहशिल्पमधिगम्यतेहस्तीकंसोवासोहिरण्यमश्वतरीरथःशिल्पं
शिल्पंहास्मिन्नधिगम्यतेयएवंवेदयदेवशिल्पानी३ँ ॥ आत्मसंस्कृतिर्वावशिल्पानिच्छंदोमयंवाएतैर्यजमानआत्मानंसं
स्कुरुतेनाभानेदिष्ठंशंसतिरेतोवैनाभानेदिष्ठोरेतस्तत्सिंचतितमनिरुक्तंशंसत्यनिरुक्तंवैरेतोगुहायोन्यांसिच्यतेसरेतोमि
श्रोभवतिक्ष्मयारेतःसंजग्मानोनिषिंचदितिरेतःसमृद्ध्याएवतंसनाराशंसंशंसतिप्रजावैनरोवाक्शंसःप्रजास्वेवतद्वाचंद ॥८६॥
धातितस्मादिमाःप्रजावदत्योजायंतेतंहैकेपुरस्ताच्छंसंतिपुरस्तादायतनावागितिवदंतउपरिष्टादेकउपरिष्टादायतनावा

१ ‘ विहृतंस्तोत्रां ३ ’ इतिभाष्यपाठः । विहृतमविहृतंचस्तोत्रभेदः ।

गितिवदंतोमध्यएवशंसेन्मध्यायतनावाइयंवागुपरिष्टान्नेदीयसीवोपरिष्टान्नेदीयसीववाइयंवोक्तंहोतारेतोभूतंसिक्त्वा
मैत्रावरुणायसंप्रयच्छत्येतस्यत्वंप्राणान्कल्पयेति ॥ २७ ॥ वालखिल्याःशंसतिप्राणावैवालखिल्याःप्राणानेवास्यतत्क
ल्पयतिताविहृताःशंसतिविहृतावाइमेप्राणाःप्राणेनापानोपानेनव्यानःसपच्छःप्रथमेसूक्तेविहरत्यर्धर्चशोद्वितीयेऋक्श
स्तृतीयेसयत्प्रथमेसूक्तेविहरतिप्राणंचतद्वाचंचविहरतियद्द्वितीयेचक्षुश्चतन्मनश्चविहरतियत्तृतीयेश्रोत्रंचतदात्मानंचवि
हरतितेहैकेसहबृहत्यौसहसतोबृहत्यौविहरंतितदुपाप्तोविहारेकामोनेत्तुप्रगाथाःकल्पंतेऽतिमर्शमेवविहरेत्तथावैप्रगाथाः
कल्पंतेप्रगाथावैवालखिल्यास्तस्मादतिमर्शमेवविहरेद्यदेवातिमर्शा३ ॥ आत्मावैबृहतीप्राणाःसतोबृहतीसबृहतीमशंसी
त्सआत्माऽथसतोबृहतींतेप्राणाअथबृहतीमथसतोबृहतींतदात्मानंप्राणैःपरिबृहन्नेतितस्मादतिमर्शमेवविहरेद्यद्वेवाति
मर्शा३ ॥ आत्मावैबृहतीपशवःसतोबृहतीसबृहतीमशंसीत्सआत्माऽथसतोबृहतींतेपशवोऽथबृहतीमथसतोबृहतींतदा
त्मानंपशुभिःपरिबृहन्नेतितस्मादतिमर्शमेवविहरेद्ध्येवोत्तमेसूक्तेपर्यस्यतिसएवतयोर्विहारस्तस्यमैत्रावरुणःप्राणान्कल्प
यित्वाब्राह्मणाच्छंसिनेसंप्रयच्छत्येतंत्वंप्रजनयेति ॥ २८ ॥ सुकीर्तिंशंसतिदेवयोनिर्वैसुकीर्तिस्तद्यज्ञाद्देवयोन्यैयजमा
नंप्रजनयतिवृषाकपिंशंसत्यात्मावैवृषाकपिरात्मानमेवास्यतत्कल्पयतितन्न्यूंखयत्यन्नंवैन्यूंखस्तदस्मैजातायान्नाद्यंप्रति

१ ‘ द्वेएवोत्तमे ’ इतिभाष्यपाठः ।

दधातिंयथाकुमारायस्तनंसपांक्तोभवतिंपाक्तोयंपुरुषःपंचधाविंहितौलोमानित्वङ्मांसमस्थिमज्जांसयावानेवपुरुषस्ता
वंतंयजमानंसंस्करोतितिंब्राह्मणाच्छंसीजनयित्वाऽच्छावाकायसंप्रयच्छंत्येतस्यत्वंप्रतिष्ठांकल्पयेति ॥ २९ ॥ एव
यामरुतंशंसतिंप्रतिष्ठावाएवयामरुत्प्रतिष्ठामेवास्यतत्कल्पयतिंतन्न्यूंखयत्यन्नंवैन्यूंखोऽन्नाद्यमेवास्मिंस्तद्दधातिंसजागतो
वातिजागतोवासर्वंवाइदंजागतंवातिंजागतंवासउमारुतंआपोवैमरुतआपोन्नंमभिपूर्वमेवास्मिंस्तदन्नाद्यंदधातिंतान्ये
तानिसहचराणीत्याचक्षतेनाभानेदिष्ठंवालखिल्यांवृषाकपिमेवयामरुतंतानिसहवाशंसेत्सहवानशंसेद्यदेनानिनानाशंसे
द्यथापुरुषंवारेतोवाविच्छिंद्यात्तादृक्तत्तस्मादेतानिसहवाशंसेत्सहवानशंसैत्सहबुलिलआश्वतरआश्विवैश्वजितोहोतास
न्नीक्षांचक्रएषांवाएषांशिल्पानांविश्वजितिसांवत्सरिकेद्वेमध्यंदिनमभिप्रत्येतोहंताहमित्थमेवयामरुतंशंसयानीतितद्ध
तथाशंसयांचकारतद्धतथाशस्यमानेगौश्लआजगामसहोवाचहोतःकथातेशस्त्रंविचक्रंप्लवतइतिंकिंह्यभूदित्येवयामरुद
यमुत्तरतःशस्यतइतिंसहोवाचैंद्रोवैमध्यंदिनःकथेंद्रंमध्यंदिनान्निनीषसीतिंनेंद्रंमध्यंदिनान्निनीषामीतिहोवाचच्छंदस्त्वि
दममध्यंदिनसाच्ययंजागतोवातिजागतोवासर्वंवाइदंजागतंवातिजागतंवासउमारुतोमैवशंसिष्टेतिंसहोवाचारमाच्छा
वाकेत्यथहास्मिन्ननुशासनमीषेसहोवाचैंद्रमेषविष्णुन्यंगंशंसत्वथत्वमेतंहोतरुपरिष्टाद्रौद्यैधाय्यायैपुरस्तान्मारुतस्या
प्यस्याथाइतिंतद्धतथाशंसयांचकारतदिदमप्येतर्हितथैवशस्यते ॥ ३० ॥ तदाहुर्यदस्मिन्विश्वजित्यतिरात्रएवं

षेष्ठहनिकल्पतेयज्ञःकल्पतेयजमानस्यप्रजातिःकथमत्राशस्तएवंनाभानेदिष्ठोभवत्यथमैत्रावरुणोवालखिल्याःशंसतिते
प्राणारेतोवाअग्रेथप्राणाएवंब्राह्मणाच्छंस्यशस्तएवंनाभानेदिष्ठोभवत्यथवृषाकपिंशंसतिसआत्मारेतोवाअग्रेथात्माकथ
मत्रयजमानस्यप्रजातिःकथंप्राणाअविक्लृप्ताभवंतीतियजमानंहवाएतेनसर्वेणयज्ञक्रतुनासंस्कुर्वंतिसयथागर्भोयोन्याम
तरेवंसंभवञ्छेतेनवैसकृदेवाग्रेसर्वःसंभवत्येकैकंवाअंगंसंभवतःसंभवतीतिसर्वाणिचेत्समानेहन्क्रियेरन्कल्पतएवयज्ञःक
ल्पतेयजमानस्यप्रजातिरथैतंहोतैवयामरुतंतृतीयसवनेशंसतितद्यास्यप्रतिष्ठातस्यामेवैनंतदंततःप्रतिष्ठापयति ॥ ३१ ॥
छंदसांवैषष्ठेनाह्नाप्तानिरसोत्यनेदत्सप्रजापतिरबिभेत्पराङयंछंदसांरसोलोकानत्येष्यतीतितंपरस्ताच्छंदोभिःपर्यगृह्णा
न्नाराशंस्यागायत्र्यारैभ्यात्रिष्टुभःपारिक्षित्याजगत्याःकारव्ययानुष्टुभस्तत्पुनश्छंदःसुरसमदधात्सरसैर्हास्यच्छंदोभिरि
ष्टंभवतिसरसैश्छंदोभिर्यज्ञंतनुतेयऽएवंवेदनाराशंसीःशंसतिप्रजावैनरोवाक्शंसःप्रजास्वेवतद्वाचंदधातितस्मादिमाःप्र
जावदत्योजायंतेयएवंवेदयदेवनाराशंसी३ः ॥ शंसंतोवैदेवाश्चऋषयश्चस्वर्गंलोकमायंस्तथैवैतद्यजमानाःशंसंतएवस्व
र्गंलोकंयंतिताःप्रग्राहंशंसतियथावृषाकपिंवार्षाकपंहिवृषाकपेस्तन्न्यायमेतितासुनन्यूंखयेन्नीवीवनर्देत्सहितासांन्यूंखोरै
भीःशंसतिरेभंतोवैदेवाश्चऋषयश्चस्वर्गंलोकमायंस्तथैवैतद्यजमानारेभंतएवस्वर्गंलोकंयंतिताःप्रग्राहंशंसतियथावृषाक
पिंवार्षाकपंहिवृषाकपेस्तन्न्यायमेतितासुनन्यूंखयेन्नीवीवनर्देत्सहितासांन्यूंखःपारिक्षितीःशंसत्यग्निर्वैपरिक्षिदग्निर्हीमाः

प्रजाःपरिक्षेत्यग्निर्हीमाःप्रजाःपरिक्षियंत्यग्नेरेवसायुज्यंसरूपतांसलोकतामश्नुतेयएवंवेदयदेवपारिक्षिती३ः ॥ संवत्सरो

॥१२॥ वैपरिक्षित्संवत्सरोहीमाःप्रजाःपरिक्षेतिसंवत्सरंहीमाःप्रजाःपरिक्षियंतिसंवत्सरस्यैवसायुज्यंसरूपतांसलोकतामश्नुतेयए

वंवेदताःप्रग्राहंशंसतियथावृषाकपिंवार्षाकपंहिवृषाकपेस्तन्न्यायमेतिताासुनन्यूंखयेन्नीवीवनर्देत्सहितासांन्यूंखःकार

व्याःशंसतिदेवावैयत्किंचकल्याणंकर्माकुर्वंस्तत्कारव्याभिरवाप्नुवंस्तथैवैतद्यजमानोयत्किंचकल्याणंकर्मकुर्वीतितत्कार

व्याभिराप्नुवंतिताःप्रग्राहंशंसतियथावृषाकपिंवार्षाकपंहिवृषाकपेस्तन्न्यायमेतिताासुनन्यूंखयेन्नीवीवनर्देत्सहितासांन्यूं

खोदिशांक्लृप्तीःशंसतिदिशएवतत्कल्पयतिताःपंचशंसतिपंचवाइमादिशश्चतस्रस्तिरश्च्यएकोर्ध्वातासुनन्यूंखयेन्नैवेवच

निनर्देन्नेदिमादिशोन्यूंखयानीतिताअर्धर्चशःशंसतिप्रतिष्ठायाएवजनकल्पाःशंसतिप्रजावैजनकल्पादिशएवतत्कल्पयि

त्वातासुप्रजाःप्रतिष्ठापयतिताासुनन्यूंखयेन्नैवेवचनिनर्देन्नेदिमाःप्रजान्यूंखयानीतिताअर्धर्चशःशंसतिप्रतिष्ठायाएवैंद्रगा

थाःशंसतींद्रगाथाभिर्वैदेवाअसुरानभिगायाथैनानत्यायंस्तथैवैतद्यजमानइंद्रगाथाभिरेवाप्रियंभ्रातृव्यमभिगायाथैन

मतियंतिताअर्धर्चशःशंसतिप्रतिष्ठायाएव ॥ ३२ ॥ ऐतशप्रलापंशंसत्यैतशोहवैमुनिरग्नेरायुर्ददर्शयज्ञस्यायातयाममि

तिहैकआहुःसोब्रवीत्पुत्रान्पुत्रकाअग्नेरायुरदर्शंतदभिलपिष्यामियत्किंचवदामितन्मेमापरिगातेतिसप्रत्यपद्यतैताअ

श्वाआप्लवंतेप्रतीपंप्रातिसत्वनमितितस्याभ्यग्निरैतशायनएत्याकालेभिहायमुखमप्यगृह्णादद्दपन्नःपितेतितंहोवाचापेह्य

लसोभूर्योमेवाचमवधीःशतायुंगामकरिष्यंसहस्रायुंपुरुषंपापिष्ठांतेप्रजांकरोमियोमेत्थमसक्थाइतितस्मादाहुरभ्यग्नयऐ
तशायनाऔर्वाणांपापिष्ठाइतितंहैकेभूयांसंशंसंतिसननिषेधेद्यावत्कामंशंसेत्येवब्रूयादायुर्वाऐतशप्रलापआयुरेवतद्यज
मानस्यप्रतारयतियएवंवेदयदेवैतशप्रलापा२ः ॥ छंदसांहैषरसोयदैतशप्रलापश्छंदस्स्वेवतद्रसंदधातिसरसैर्हास्यच्छंदो
भिरिष्टंभवतिसरसैश्छंदोभिर्यज्ञंतनुतेयएवंवेदयद्वेवैतशप्रलापा२ः॥अयातयामावाअक्षितिरैतशप्रलापोयातयामामेयज्ञे
सदक्षितिर्मेयज्ञेसदितितंवाएतमैतशप्रलापंशंसतिपदावग्राहंयथानिविदंतस्योत्तमेनपदेनप्रणौतियथानिविदःप्रवह्लिकाः
शंसतिप्रवह्लिकाभिर्वैदेवाअसुरान्प्रवह्ल्याथैनानत्यायंस्तथैवैतद्यजमानाःप्रवह्लिकाभिरेवाप्रियंभ्रातृव्यंप्रवह्ल्याथैनम
तियंतिताअर्धर्चशःशंसतिप्रतिष्ठायाएवाऽजिज्ञासेन्याःशंसत्याजिज्ञासेन्याभिर्वैदेवाअसुरानाज्ञायाऽथैनानत्यायंस्तथै
वैतद्यजमानाआजिज्ञासेन्याभिरेवाप्रियंभ्रातृव्यमाज्ञायाथैनमतियंतिताअर्धर्चशःशंसतिप्रतिष्ठायाएवप्रतिराधंशंसति
प्रतिराधेनवैदेवाऽअसुरान्प्रतिराध्याथैनानत्यायंस्तथैवैतद्यजमानाःप्रतिराधेनैवाप्रियंभ्रातृव्यंप्रतिराध्याथैनमतियंत्य
तिवादंशंसत्यतिवादेनवैदेवाअसुरानत्युद्याथैनानत्यायंस्तथैवैतद्यजमानाअतिवादेनैवाप्रियंभ्रातृव्यमत्युद्याथैनमतियं
तितमर्धर्चशःशंसतिप्रतिष्ठायाएव ॥ ३३ ॥ देवनीथंशंसत्यादित्याश्चहवाअंगिरसश्चस्वर्गेलोकेस्पर्धंतवयंपूर्वएष्यामोव
यमितितेहांगिरसःपूर्वेश्वःसुत्यांस्वर्गस्यलोकस्यददृशुस्तेग्निंप्रजिघ्युरंगिरसांवाएकोऽग्निःपरेह्यादित्येभ्यःश्वःसुत्यांस्वर्ग

स्यलोकस्यप्रब्रूहीतितेहादित्या अग्निमेवद्दृष्ट्वासद्यःसुत्यांस्वर्गस्यलोकस्यददृशुस्तानेत्याब्रवीच्छ्वःसुत्यांवःस्वर्गस्यलोकस्यप्र

॥१३॥ ब्रूमइतितेहोचुरथवयंतुभ्यंसद्यःसुत्यांस्वर्गस्यलोकस्यप्रब्रूमस्त्वयैववयंहोत्राःस्वर्गंलोकमेष्यामइतिसतथेत्युक्त्वाप्रत्युक्तः

पुनराजगामतेहोचुःप्रावोचा३ःईति[1] ॥ प्रावोचमितिहोवाचाथोमेप्रतिप्रावोचन्निति नोहिनप्रत्यज्ञास्था३ःइति ॥ प्रति

वाअज्ञासमितिहोवाचयशसावाएषोभ्यैतियआर्त्विज्येनतंयःप्रतिरुंधेयशःसप्रतिरुंधेत्तस्मान्नप्रत्यरौत्सीतियदित्वस्मा

दपोज्जिगांसेद्यज्ञेनास्मादपोदियात् ॥ यदित्वयाज्यःस्वयमपोदितंतस्मात् ॥ ३४ ॥ तेहादित्यानंगिरसोयाजयंस्तेभ्यो

याजयद्भ्यइमांपृथिवींपूर्णांदक्षिणानामददुस्तानियंप्रतिगृहीतातपत्तान्यवृंजन्त्सासिंहीभूत्वाविजृंभंतीजनानचरत्तस्याः

शोचत्याइमेप्रदराःप्रादीर्यंतयेस्याइमेप्रदराःसमेवहैवततःपुरातस्मादाहुर्ननिवृत्तदक्षिणांप्रतिगृह्णीयान्नेन्माशुचाविद्धा

शुचाविध्यादितियदित्वेनांप्रतिगृह्णीयादप्रियायैनांभ्रातृव्यायदद्यात्पराहैवभवत्यथयोसौतपतीँ३ ॥ एषोश्वःश्वेतोरू

पंकृत्वाऽश्वाभिधान्यपिहितेनात्मनाप्रतिचक्रमइमंवोनयामइतिसएषदेवनीथोनूच्यतआदित्याहजरितरंगिरोभ्योदक्षि

णामनयन् ॥ तांहजरितर्नप्रत्यायन्नितिनहितइमांप्रत्यायंस्तामुहजरितःप्रत्यायन्नितिप्रतिहितेमुमायंस्तांहजरितर्नप्रत्य

गृभ्णन्नितिनहितइमांप्रत्यगृभ्णंस्तामुहजरितःप्रत्यगृभ्णन्नितिप्रतिहितेमुमगृभ्णन्नहानेतसंनविचेतनानीत्येषहवाअह्नां

---

१ ‘ इतिप्रोवाचमिति ’ अत्रावसानंनभाष्यकाराभिमतं ।

विचेतयितांजज्ञानेतसन्नंपुरोगवासइतिंदक्षिणावैयज्ञानांपुरोगवींयथाहवाइदमनोपुरोगवंरिष्यत्येवंहैवयज्ञोदक्षिणोरि
ष्यतिंतस्मादाहुर्दांतव्यैवयज्ञेदक्षिणाभवंत्यप्यल्पिकाप्युतश्वेतआशुपत्वा ॥ उतोपद्याभिर्जविष्ठः ॥ उतेमाशुमानंपि
पर्ति ॥ आदित्यारुद्रावसवस्त्वेळते ॥ इदंराधःप्रतिगृभ्णीह्यंगिरइतिंप्रतिग्रहमेवंतद्राधसऐच्छन्निदंराधोबृहत्पृथु ॥
देवाददत्वावरं ॥ तद्वोअस्तुसुचेतनं ॥ युष्मेअस्तुदिवेदिवे ॥ प्रत्येवगृभायतेतिंप्रत्येवैनमेतदजग्रभैषंतंवाएतंदेवनी
थंशंसतिंपदावग्राहंयथानिविदंतस्योत्तमेनपदेनप्रणौतियथानिविदः ॥ ३५ ॥ भूतेच्छदःशंसतिंभूतेच्छद्भिर्वैदेवाअसु
रानुपासचंतोतेवयुद्धेनोतेवमाययातेषांवैदेवाअसुराणांभूतेच्छद्भिरेवभूतंछादयित्वाथैनानत्यायंस्तथैवैतद्यजमानोभूते
च्छद्भिरेवाप्रियस्यभ्रातृव्यस्यभूतंछादयित्वाथैनमतियंतिंताअर्धर्चशःशंसतिप्रतिष्ठायाएवाऽहनस्याःशंसत्याहनस्याद्वैरे
तःसिच्यतेरेतसःप्रजाःप्रजायंतेप्रजातिमेवतद्दधातितादशशंसतिंदशाक्षराविराळन्नंविराळन्नाद्रेतःसिच्यतेरेतसःप्रजाः
प्रजायंतेंप्रजातिमेवतद्दधातिंतान्यूंखयत्यन्नंवैन्यूंखोन्नाद्रेतःसिच्यतेरेतसःप्रजाःप्रजायंतेप्रजातिमेवतद्दधातिंदधिक्रा
व्णोअकारिषमितिदाधिक्रींशंसतिंदेवपवित्रंवैदधिक्राइदंवाइदंव्याहनस्यांवाचमवादीत्तद्देवपवित्रेणवाचंपुनीतेसानुष्टु
ब्भवतिंवाग्वाअनुष्टुप्तत्स्वेनच्छंदसावाचंपुनीतेंसुतासोमधुमत्तमाइतिंपावमानीःशंसतिंदेवपवित्रंवैपावमान्यइदंवाइदं
व्याहनस्यांवाचमवादींत्तद्देवपवित्रेणैववाचंपुनीतेंताअनुष्टुभोभवंतिंवाग्वाअनुष्टुप्तत्स्वेनैवच्छंदसावाचंपुनीतेऽवद्रप्सो

[illegible]भ्याचरंतींबृहस्पतिनायुजेंद्रःससाहइत्यसुरविशंहवैदेवानभ्यु
।१४॥ दाचार्यंआसींत्सइंद्रोबृहस्पतिंनैवयुजाऽसुर्यंवर्णमभिदासंतमपाहंस्तथैवैतद्यजमानोइंद्राबृहस्पतिभ्यामेवयुजाऽसुर्यंवर्णं
मभिदासंतमपघ्नतेतदाहुःसंशंसेत्पष्ठेहा ३ न् ॥ नसंशंसे३त्इति ॥ संशंसेदित्याहुःकथमन्येष्वहःसुसंशंसतिकथमत्रनसं
शंसेदित्यथोखल्वाहुर्नैवसंशंसैत्स्वर्गोवैलोकःषष्ठमहरसमायीवैस्वर्गोलोकःकश्चिद्वैस्वर्गेलोकेसमेतीतिसयत्संशंसेत्समानं
तत्कुर्यादथयन्नसंशंसतीँ३॥ तत्स्वर्गस्यलोकस्यरूपंतस्मान्नसंशंसेद्यदेवनसंशंसतीँ३ ॥ एतानिवाअत्रोक्थानिनाभानेदि
ष्ठोवालखिल्यावृषाकपिरेवयामरुत्सयत्संशंसेदपैवसंएतेषुकामंराध्नुयादैंद्रोवृषाकपिःसर्वाणिच्छंदांस्यैतशप्रलापस्तत्रस
कामउपाप्तोयऐंद्रेजागतेऽथेदमैंद्राबार्हस्पत्यंसूक्तमैंद्राबार्हस्पत्यापरिधानीयातस्मान्नसंशंसेन्नसंशंसेत् ॥ ३६ ॥ इतिपं
चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

॥ इतिषष्ठपंचिकासमाप्ता ॥

॥ अथसप्तमपंचिकाप्रारंभः ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ हरिः ॐ ॥ अथातःपशोर्विभक्तिस्तस्यविभागंवक्ष्यामोहनूसजिह्वेप्रस्तोतुःश्येनंवक्षऽउद्गातुःकं
ठःकाकुद्रःप्रतिहर्तुर्दक्षिणाश्रोणिर्होतुःसव्याब्रह्मणोदक्षिणंसक्थिमैत्रावरुणस्यसव्यंब्राह्मणाच्छंसिनोदक्षिणंपार्श्वंसांस
मध्वर्योःसव्यमुपगातृणांसव्योंसःपतिप्रस्थातुर्दक्षिणंदोर्नेष्टुःसव्यंपोतुर्दक्षिणऊरुरच्छावाकस्यसव्यआग्नीध्रस्यदक्षिणो
बाहुरात्रेयस्यसव्यःसदस्यस्यसदंचानूकंचगृहपतेर्दक्षिणौपादौगृहपतेर्व्रतप्रदस्यसव्यौपादौगृहपतेर्भार्यायैव्रतप्रदस्यौष्ठ
एनयोःसाधारणोभवतितंगृहपतिरेवप्रशिंष्याज्जाघनींपत्नीभ्योहरंतितांब्राह्मणायदद्युःस्कंध्याश्चमणिकास्तिस्रश्चकीक
साग्रावस्तुतस्तिस्रश्चैवकीकसाअर्धंचवैकर्तस्योन्नेतुरर्धंचैववैकर्तस्यक्लोमाचशमितुस्तद्ब्राह्मणायदद्याद्यद्यब्राह्मणःस्याच्छि
रःसुब्रह्मण्यायैयःश्वःसुत्यांप्राहतस्याजिनमिळासर्वेषांहोतुर्वाताबाएताःषट्त्रिंशतमेकपदायज्ञंवहंतिषट्त्रिंशदक्षरावैबृह
तीबार्हताःस्वर्गालोकाःप्राणांश्चैवतत्स्वर्गांश्चलोकानाप्नुवंतिप्राणेषुचैवतत्स्वर्गेषुचलोकेषुप्रतितिष्ठंतोयंतिसएषःस्वर्ग्यः
पशुर्यएनमेवंविभजंत्यथयेतोन्यथातद्यथासेलगा[1]वापापकृतोवापशुंविमथ्नीरंस्तादृक्तत्तांवाएतांपशोर्विभक्तिंश्रौतऋषिर्दे
वभागोविदांचकारतामुहाप्रोच्यैवास्माल्लोकादुच्चक्रामत्तामुहगिरिजायबाभ्रव्यायामनुष्यःप्रोवाचततोहैनामेतदर्वाङ्म
नुष्याऽअधीयतेधीयते ॥ १ ॥ इतिप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ॥ ॥

१ ‘ सेलगावा ’ इतिभाष्ये । इलाशब्देनान्नं सेलमत्रबहुलोदेशस्तंगच्छतीतिसेलगाइतितत्रार्थः ।

तदाहुर्यआहिताग्निरुपवसथेम्रियेतकथमस्ययज्ञःस्यादितिनैनंयाजयेदित्याहुरनभिप्रासोहियज्ञंभवतीतितदाहुर्यआ
हिताग्निरधिश्रितेग्निहोत्रेंसान्नाय्येवाहविःषुवाम्रियेतकातत्रप्रायश्चित्तिरित्यत्रैवैनान्यनुपर्यादध्याद्यथासर्वाणिसंदह्येर
न्त्सातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यआहिताग्निरासन्नेषुहविःषुम्रियेतकातत्रप्रायश्चित्तिरितियाभ्यएवतानिदेवताभ्योहवींषिगृ
हीतानिभवंतिताभ्यःस्वाहेत्येवैनान्याहवनीयेसर्वहुंतिजुहुयात्सातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यआहिताग्निःप्रवसन्म्रियेतकथ
मस्याग्निहोत्रंस्यादित्यभिवान्यवत्सायाःपयसाजुहुयादन्यदिवैतत्पयोयदभिवान्यवत्साया अन्यदिवैतदग्निहोत्रंयत्प्रेत
स्यापिवायतएवंकुतश्चपयसाजुहुयुरथाप्याहुरेवमेवैनानजस्रानजुह्वतइंधीरन्नाशरीराणामाहर्तोरितियदिशरीराणिनवि
द्येरन्पर्णशरःषष्टिस्त्रीणिचशतान्याहृत्यतेषांपुरुषरूपकमिवकृत्वातस्मिंस्तामावृतंकुर्युरथैनान्छरीरैराहृतैःसंस्पर्श्योद्वास
येयुरध्यर्धशतंकायेसक्थिनीद्विपंचाशेचविंशेचोरूद्विपंचविंशेशेषंतुशिरस्युपरिदध्यात्सातत्रप्रायश्चित्तिः ॥ २ ॥
तदाहुर्यस्याग्निहोत्र्युपावसृष्टादुह्यमानोपविशेत्कातत्रप्रायश्चित्तिरितितामभिमंत्रयेतयस्माद्भीषानिषीदसिततोनोअभयं
कृधि ॥ पशून्नःसर्वान्गोपायनमोरुद्रायमीढुषइतितामुत्थापयेदुदस्थाद्देव्यदितिरायुर्यज्ञपतावधात् ॥ इंद्रायकृण्वती
भागंमित्रायवरुणायचेत्यथास्याउदपात्रमूधसिचमुखेचोपगृह्णीयादथैनांब्राह्मणायदद्यात्सातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यस्या
ग्निहोत्र्युपावसृष्टादुह्यमानावाश्येतकातत्रप्रायश्चित्तिरित्यशनायांहवाएषायजमानस्यप्रतिख्यायवाश्यतेतामन्नमप्याद

 येच्छांत्यैशांतिर्वाँ अग्नेसूर्यवर्मान्द्गवतीहिभूयाइतिंसातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यस्याग्निहोत्र्युपावसृष्टादुह्यमानास्पंदेतं
॥ २ ॥ कातत्रप्रायश्चित्तिरितिंसायत्तत्रस्कंदयेत्तदभिमृश्यजपेद्यदद्यदुग्धंपृथिवीमसृप्तंयदोषधीरत्यसृपद्यदापः ॥ पयोगृहेषुप
योअघ्न्यायांपयोवत्सेषुपयोअस्तुतन्मयीतिंतत्रयत्परिशिष्टंस्यात्तेनजुहुयाद्यद्यलंहोमायस्याद्यद्युवैसर्वंसिक्तंस्याद्दथान्या
माहूयतांदुग्ध्वातेनजुहुयादात्वेवश्रद्धायैहोतव्यंसातत्रप्रायश्चित्तिः ॥ ३ ॥ तदाहुर्यस्यसायंदुग्धंसान्नाय्यंदुष्येद्वापहरे
द्वाकातत्रप्रायश्चित्तिरितिंप्रातर्दुग्धंद्वैधंकृत्वातस्यान्यतरांभक्तिमातच्यतेनयजेतंसातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यस्यप्रातर्दु
ग्धंसान्नाय्यंदुष्येद्वापहरेद्वाकातत्रप्रायश्चित्तिरित्यैंद्रंवामाहेंद्रंवापुरोळाशंतस्यस्थानेनिरुप्यतेनयजेतंसातत्रप्रायश्चित्ति
स्तदाहुर्यस्यसर्वमेवसान्नाय्यंदुष्येद्वापहरेद्वाकातत्रप्रायश्चित्तिरित्यैंद्रंवामाहेंद्रंवेतिसमानंसातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यस्यस
र्वाण्येवहवींषिदुष्येयुर्वापहरेयुर्वाकातत्रप्रायश्चित्तिरित्याज्यस्यैनानियथादेवतंपरिकल्प्यतयाज्यहविषेष्ट्यायजेतांतोन्या
मिष्टिमनुल्बणांतन्वीतंयज्ञोयज्ञस्यप्रायश्चित्तिः ॥ ४ ॥ तदाहुर्यस्याग्निहोत्रमधिश्रितममेध्यमापद्येतंकातत्रप्रायश्चि
त्तिरितिंसर्वमेवैनत्स्रुच्यभिपर्यासिच्यप्राङुदेत्याहवनीयेहैतांसमिधमभ्यादधात्यथोत्तरतआहवनीयस्यौष्णंभस्मनिरूह्य
जुहुयान्मनसावाप्राजापत्ययावर्चातद्धुतंचाहुतंचसयद्येकस्मिन्नुन्नीतेयदिद्वयोरेषएवकल्पस्तच्चेद्व्यपनयितुंशक्नुयान्निषि
च्यैतद्दुष्टमदुष्टमभिपर्यासिच्यतस्ययथोन्नीतीस्यात्तथाजुहुयात्सातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यस्याग्निहोत्रमधिश्रितंस्कंदतिवा

मउपाप्तोयोवाचिचब्रह्मणिच ॥ १५ ॥ प्रजापतौवैस्वयंहोतरिप्रातरनुवाकमनुवक्ष्यतिसर्वादेवताआशंसंतमामभिप्र
तिपत्स्यतिमामभीतिसप्रजापतिरैक्षतयद्येकांदेवतामादिष्टामभिप्रतिपत्स्यामीतरामेकेनदेवताउपाप्ताभविष्यंतीतिसएं
तामृचमपश्यदापोरेवतीरित्यापोवैसर्वादेवतारेवत्यःसर्वादेवताःसएतयर्चाप्रातरनुवाकंप्रत्यपद्यततताःसर्वादेवताःप्रामो
दंतमामभिप्रत्यपादिमामभीतिसर्वाहास्मिन्देवताःप्रातरनुवाकमनुब्रुवतिप्रमोदंतेसर्वाभिर्हास्यदेवताभिःप्रातरनुवाकः
प्रतिपन्नोभवतियएवंवेदतेदेवाअबिभयुरादातारोवैनइमंप्रातर्यज्ञमसुरायथौजीयांसोबलीयांसएवमितितानब्रवीदिंद्रो
माबिभीतत्रिषमृद्धमेभ्योहंप्रातर्वज्रंप्रहर्तास्मीत्येतांवावतदृचमब्रवीद्वज्रस्तेनयदपोनप्त्रीयावज्रस्तेनयत्त्रिष्टुब्वज्रस्तेनय
द्वाक्तमेभ्यःप्राहरत्तेनैनानहंस्ततोवैदेवाअभवन्परासुराभवत्यात्मनापरास्यद्विषन्पाप्माभ्रातृव्योभवतियएवंवेदतदा
हुःसर्वैहोतास्याद्यएतस्यामृचिसर्वाणिच्छंदांसिप्रजनयेदित्येषावावत्रिरनूक्तासर्वाणिच्छंदांसिभवत्येषाछंदसांप्रजातिः
॥ १६ ॥ शतमनूच्यमायुष्कामस्यशतायुर्वैपुरुषःशतवीर्यःशतेंद्रियआयुष्येवैनंतद्वीर्यइंद्रियेदधातित्रीणिचशतानिषष्टि
श्चानूच्यानियज्ञकामस्यत्रीणिचवैशतानिषष्टिश्चसंवत्सरस्याहानितावान्त्संवत्सरःसंवत्सरःप्रजापतिःप्रजापतिर्यज्ञउपैनं
यज्ञोनमतियैस्यवविद्वांस्त्रीणिचशतानिषष्टिंचान्वाहसप्तचशतानिविंशतिश्चानूच्यानिप्रजापशुकामस्यसप्तचवैशतानि
विंशतिश्चसंवत्सरस्याहोरात्रास्तावान्त्संवत्सरःसंवत्सरःप्रजापतिर्यप्रजायमानंविश्वंरूपमिदमनुप्रजायतेप्रजापतिमेवत

त्प्रजायमानंप्रजयापशुभिरनुप्रजायतेप्रजात्यैप्रजायतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेदाष्टौशतान्यनूच्यान्यब्राह्मणोक्तस्यंयोवादुरु
क्तोक्तःशमलगृहीतोयजेताष्टाक्षरावैगायत्रीगायत्र्यावैदेवाःपाप्मानंशमलमपाघ्नंतगायत्र्यैवास्यतत्पाप्मानंशमलमपहत्य
पपाप्मानंहतेयएवंवेदसहस्रमनूच्यंस्वर्गकामस्यंसहस्राश्वीनेवाइतःस्वर्गोलोकःस्वर्गस्यलोकस्यसमष्ट्यैसंपत्त्यैसंगत्याअप
रिमितमनूच्यमपरिमितोवैप्रजापतिःप्रजापतेर्वाएतदुक्थंयत्प्रातरनुवाकस्तस्मिन्सर्वेकामा अवरुध्यंतेसयदपरिमितम
न्वाहसर्वेषांकामानामवरुध्यैसर्वान्कामानवरुंधेयएवंवेदतस्मादपरिमितमेवानूच्यंसप्ताग्नेयानिच्छंदांस्यन्वाहसप्तवैदेव
लोकाःसर्वेषुदेवलोकेषुराध्नोतियएवंवेदसप्तोषस्यानिच्छंदांस्यन्वाहसप्तवैग्राम्याःपशवोऽवग्राम्यान्पशूत्रुंधेयएवंवेदसप्ता
श्विनानिच्छंदांस्यन्वाहसप्तधावैवागवदत्तावद्वैवागवदत्सर्वस्यैवाचःसर्वस्यब्रह्मणःपरिगृहीत्यैतिस्रोदेवताअन्वाहत्रयो
वाइमेत्रिवृतोलोकाएषामेवलोकानामभिजित्यै ॥ १७ ॥ तदाहुःकथमनूच्यःप्रातरनुवाकइतियथाछंदसमनूच्यःप्रात
रनुवाकःप्रजापतेर्वाएतान्यंगानियच्छंदांस्येषउएवप्रजापतिर्योयजतेतद्यजमानायहितंपच्छोनूच्यःप्रातरनुवाकंश्चतुष्पा
दावैपशवःपशूनामवरुध्याअर्धर्चशएवानूच्योयथैवैनमेतदन्वाहप्रतिष्ठायाएवंद्विप्रतिष्ठोवैपुरुषश्चतुष्पादाःपशवोयज
मानमेवतद्द्विप्रतिष्ठंचतुष्पात्सुपशुषुप्रतिष्ठापयतितस्मादर्धर्चशएवानूच्यस्तदाहुर्यद्व्यूह्ळःप्रातरनुवाकःकथमव्यूह्ळोभवती

१ अत्रप्रातरनुवाकशब्दोनभाष्यकारेष्टः किंतुतत्रप्रातरनुवाकक्रममाक्षिप्यसमाधत्तेइत्यवतरणंदृश्यते ।

ऐ. ब्रा. श्चित्तिंस्तदाहुर्यआहिताग्निर्यदिकपालंनश्येत्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिंसोश्विभ्यांद्विकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवा
॥ ४ ॥ क्येंअश्विनावर्तिरस्मदागोमतानासत्यारथेनेत्याहुतिंवाहवनीयेजुहुयादश्विभ्यांस्वाहेतिंसातत्रप्रायश्चित्तिंस्तदाहुर्यआ
हिताग्निर्यदिपवित्रंनश्येत्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिंसोग्नयेपवित्रवतष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्येंपवित्रंतेवि
ततंब्रह्मणस्पतेतपोष्पवित्रंविततंदिवस्पदइत्याहुतिंवाहवनीयेजुहुयादग्नयेपवित्रवतेस्वाहेतिंसातत्रप्रायश्चित्तिंस्तदाहुर्य
आहिताग्निर्यदिहिरण्यंनश्येत्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिंसोग्नयेहिरण्यवतेष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्येंहिर
ण्यकेशोरजसोविसारंआतेसुपर्णाअमिनंतँएवैरित्याहुतिंवाहवनीयेजुहुयादग्नयेहिरण्यवतेस्वाहेतिसातत्रप्रायश्चित्तिंस्त
दाहुर्यआहिताग्निर्यदिप्रातरस्नातोग्निहोत्रंजुहुयात्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिंसोग्नयेवरुणायाष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्य
याज्यानुवाक्येंत्वंनोअग्नेवरुणस्यविद्वान्त्सत्वंनोअग्नेवमोभवोतीत्याहुतिंवाहवनीयेजुहुयादग्नयेवरुणायस्वाहेतिंसातत्र
प्रायश्चित्तिंस्तदाहुर्यआहिताग्निर्यदिसूतकान्नंप्राश्नीयात्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिंसोग्नयेतंतुमतेष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्त
स्ययाज्यानुवाक्येंतंतुंतन्वन्रजसोभानुमन्विह्यक्षानहोनह्यतनोतसोम्याइत्याहुतिंवाहवनीयेजुहुयादग्नयेतंतुमतेस्वाहेतिं
सातत्रप्रायश्चित्तिंस्तदाहुर्यआहिताग्निंर्जीवेमृतशब्दंश्रुत्वाकातत्रप्रायश्चित्तिरितिंसोग्नयेसुरभिमतेष्टाकपालंपुरोळाशंनि
र्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्येंअग्निर्होतान्यसीदद्यजीयोन्त्साध्वीमकर्देववीतिंनोअद्येत्याहुतिंवाहवनीयेजुहुयादग्नयेसुरभिम

तेस्वाहेतिंसातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यआहिताग्निर्यस्यभार्यागौर्वायमौजनयेत्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिंसोग्नयेमरुत्वतेत्रयो
दशकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्येमरुतोयस्यहिक्षयेऽराइवेदचरमाअहेवेत्याहुतिंवाहवनीयेजुहुयादग्नयेमरु
त्वतेस्वाहेतिंसातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुरपत्नीकोप्यग्निहोत्रमाहरे३त् ॥ नाहरे३त्इति ॥ आहरेदित्याहुर्यदिनाहरेदनद्धा
पुरुषःकोनद्धापुरुषइतिंनदेवान्नपितॄन्नमनुष्याइतिंतस्मादपत्नीकोप्यग्निहोत्रमाहरेत्तदेषाभियज्ञगाथागीयते ॥ यजे
त्सौत्रामण्यामपत्नीकोप्यसोमपः ॥ मातापितृभ्यामनृणार्थीयजेतिवचनाच्छ्रुतिरितिंतस्मात्सौम्यंयाजयेत् ॥ ९ ॥
तदाहुर्वाचापत्नीकोग्निहोत्रंकथमेवजुहोतिंनिविष्टेमृतापत्नीनष्टावाग्निहोत्रेकथमग्निहोत्रंजुहोतिंपुत्रान्पौत्रान्नप्तॄनित्याहुर
स्मिंश्चलोकेमुष्मिंश्चास्मिंल्लोकेयंस्वर्गोस्वर्गेणस्वर्गलोकमारुरोहेत्यमुष्यैवलोकस्यसंततिंधारयातिंयस्यैषांपत्नींनैच्छेत्तस्माद
पत्नीकस्याधानंकुर्वीत्यपत्नीकोग्निहोत्रंकथमग्निहोत्रंजुहोतिंश्रद्धापत्नीसत्यंयजमानःश्रद्धासत्यंतदित्युत्तमंमिथुनंश्रद्धया
सत्येनमिथुनेनस्वर्गाँल्लोकान्जयतीति ॥ १० ॥ तदाहुर्यद्दर्शपूर्णमासयोरुपवसतिंनहवाअव्रतस्यदेवाहविरश्नंतिंतस्मा
दुपवसत्युतमेदेवाहविरश्नीयुरितिंपूर्वांपौर्णमासीमुपवसेदितिपैङ्ग्यमुत्तरामितिकौषीतकैयापूर्वापौर्णमासीसानुमतिर्यो
त्तरासाराकायापूर्वामावास्यासासिनीवालीयोत्तरासाकुहूर्यापर्यस्तमियादभ्युदियादितिसातिथिःपूर्वांपौर्णमासीमुपव

---

१ ‘नमनुष्यानिति’ इतिभाष्ये । मनुष्यान्अतिथीनपीतितदर्थः ।

ए. ब्रा. सेदनिर्ज्ञायपुरस्तादमावास्यायांचंद्रमसंयदुपैतियद्यजतेतेनसोमंक्रीणंतितेनोत्तरामुत्तरारमुपवसेदुत्तराणिहवैसोमोय
जतेसोममनुदैवतंमेतद्वैदेवसोमंयच्चंद्रमास्तस्मादुत्तरामुपवसेत् ॥ ११ ॥ तदाहुर्यस्याग्निमनुद्धृतमादित्योभ्युदियाद्वा
॥ ५ ॥ भ्यस्तमियाद्वाप्रणीतोवाप्राग्घोमादुपशाम्येत्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिहिरण्यंपुरस्कृत्यसायमुद्धरेज्ज्योतिर्वैशुक्रंहिरण्यंज्यो
तिःशुक्रमसौतदेवतज्ज्योतिःशुक्रंपश्यन्नुद्धरतिरजतमंतर्धायप्रातरुद्धरेदेतद्रात्रिरूपंपुरासंभेदाच्छायानामाहवनीयमुद्ध
रेन्मृत्युर्वैतमश्छायातेनैवतज्ज्योतिषामृत्युंतमश्छायांतरतिसातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यस्यगार्हपत्याहवनीयावंतरेणाऽनो
वारथोवाश्वावाप्रतिपद्येतकातत्रप्रायश्चित्तिरितिनैनन्मनसिकुर्यादित्याहुरात्मन्यस्यहिताभवंतीतितच्चेन्मनसिकुर्वीत
गार्हपत्यादविच्छिन्नामुदकधारांहरेत्तंतुंतन्वन्रजसोभानुमन्विहीत्याहवनीयात्सातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुःकथमग्नीनन्वाद
धानोन्वाहार्यपचनमाहरये३त् ॥ नाहरये३त्इति ॥ आहारयेदित्याहुःप्राणान्वाएषोभ्यात्मन्धत्तेयोग्नीनाधत्तेतेषामे
षोन्नादतमोभवतियदन्वाहार्यपचनस्तस्मिन्नेतामाहुतिंजुहोत्यग्नयेन्नादायान्नपतयेस्वाहेत्यन्नादोहान्नपतिर्भवत्यश्नुतेप्रज
यान्नाद्यंयएवंवेदांतरेणगार्हपत्याहवनीयौहोष्यन्त्संचरेत्तेनहवाएनंसंचरमाणमग्नयोविदुरयमस्मासुहोष्यतीत्येतेनह
वाअस्यसंचरमाणस्यगार्हपत्याहवनीयौपाप्मानमपहतःसोपहतपाप्मोर्ध्वःस्वर्गलोकमेतीतिवैब्राह्मणमुदाहरंतितदाहुःक
थमग्नीन्प्रवत्स्यन्नुपतिष्ठेतप्रोष्यवाप्रत्येत्याहरहर्वेतितूष्णीमित्याहुस्तूष्णींवैश्रेयसआकांक्षंतेऽथाप्याहुरहरहर्वाएतेयजमा

नस्याश्रद्धयोद्वासनात्प्रप्लावनाद्बिभ्यतितानुपतिष्ठेतैवाऽभयंवोभयंमेस्त्वित्यभयंहैवास्मैभवत्यभयंहैवास्मैभवति ॥१२॥
इतिद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

हरिश्चंद्रोहवैधस्रऐक्ष्वाकोराजापुत्रआसतस्यहशतंजायाबभूवुस्तासुपुत्रंनलेभेतस्यहपर्वतनारदौगृहऊषतुःसहनारदं पप्रच्छंयन्विमंपुत्रमिच्छंतियेविजानंतियेचन ॥ किंस्वित्पुत्रेणाविंदतेतन्मआचक्ष्वनारदेतिसएकयापृष्टोदशभिःप्रत्युवाच ॥ ऋणमस्मिन्त्संनयत्यमृतत्वंचगच्छति ॥ पितापुत्रस्यजातस्यपश्येच्चेज्जीवतोमुखं ॥ यावंतःपृथिव्यांभोगायावंतोजातवेदसि ॥ यावंतोअप्सुप्राणिनांभूयान्पुत्रेपितुस्ततः ॥ शश्वत्पुत्रेणपितरोऽत्यायन्बहुलंतमः ॥ आत्माहिजज्ञआत्मनःसइरावत्यतितारिणी ॥ किंनुमलंकिमजिनंकिमुश्मश्रूणिकिंतपः ॥ पुत्रंब्रह्माणइच्छध्वंसवैलोकोवदावदः ॥ अन्नंहप्राणःशरणंहवासोरूपंहिरण्यंपशवोविवाहाः ॥ सखाहजायाकृपणंहदुहिताज्योतिर्हपुत्रःपरमेव्योमन् ॥ पतिर्जायांप्रविशतिगर्भोभूत्वासमातरं ॥ तस्यांपुनर्नवोभूत्वादशमेमासिजायते ॥ तज्जायाजायाभवतियदस्यांजायतेपुनः ॥ आभूतिरेषाभूतिर्बीजमेतन्निधीयते ॥ देवाश्चैतामृषयश्चतेजःसमभरन्महत् ॥ देवामनुष्यानब्रुवन्नेषावोजननीपुनः ॥ नापुत्रस्यलोकोस्तीतितत्सर्वेपशवोविदुः ॥ तस्मात्तुपुत्रोमातरंस्वसारंचाधिरोहति ॥ एषपंथाउरुगायःसुशेवो

५.ब्रा. यंपुत्रिण आक्रमंतेविशोकाः ॥ तंपश्यंतिपशवोवयांसिचंतस्मात्तेमात्रापिमिथुनीभवंतीतिह[1]स्माआख्याय ॥ १३ ॥
॥ ६ ॥ अथैनमुवाचवरुणंराजानमुपधावपुत्रोमेजायतांतेनत्वायजाइतितथेतिसवरुणंराजानमुपससारपुत्रोमेजायतांतेनत्वाय
जाइतितथेतितस्यहपुत्रोजज्ञेरोहितोनामतंहोवाचाऽजनिवैतेपुत्रोयजस्वमानेनेतिसहोवाचयदावैपशुर्निर्दशोभवत्यथस
मेध्योभवतिनिर्दशोन्वस्त्वथत्वायजाइतितथेतिसहनिर्दशआसतंहोवाचनिर्दशोन्वभूद्यजस्वमानेनेतिसहोवाचयदावैप
शोर्दंताजायंतेथसमेध्योभवतिदंतान्वस्यजायंतामथत्वायजाइतितथेतितस्यहदंताजज्ञिरेतंहोवाचाऽज्ञतवाअस्यदंताय
जस्वमानेनेतिसहोवाचयदावैपशोर्दंताःपद्यंतेथसमेध्योभवतिदंतान्वस्यपद्यंतामथत्वायजाइतितथेतितस्यहदंताःपेदि
रेतंहोवाचापत्सतवाअस्यदंतायजस्वमानेनेतिसहोवाचयदावैपशोर्दंताःपुनर्जायंतेथसमेध्योभवतिदंतान्वस्यपुनर्जायं
तामथत्वायजाइतितथेतितस्यहदंताःपुनर्जज्ञिरेतंहोवाचाऽज्ञतवाअस्यपुनर्दंतायजस्वमानेनेतिसहोवाचयदावैक्षत्रियः
सान्नाहुकोभवत्यथसमेध्योभवतिसन्नाहंनुप्राप्नोत्वथत्वायजाइतितथेतिसहसन्नाहंप्रापत्तंहोवाचसन्नाहंनुप्राप्नोद्यजस्वमा
नेनेतिसतथेत्युक्त्वापुत्रमामंत्रयामासततायंवैमह्यंत्वामददाद्धंतत्वयाहमिमंयजाइतिसहनेत्युक्त्वाधनुरादायारण्यम[2]
पातस्थौससंवत्सरमरण्येचचार ॥ १४ ॥ अथहैक्ष्वाकंवरुणोजग्राहतस्यहोदरंजज्ञेतदुहरोहितःशुश्रावसोरण्याद्ग्राममे

---

१ ‘ तीतिहास्मा ’ इतिभाष्यपाठः । २ ‘ रण्यमुपातस्थौ ’ इतिभाष्यपाठः ।

यार्यतमिंद्रः पुरुषरूपेणपर्येत्योवाच ॥ नानाश्रांतायश्रीरस्तीतिरोहितशुश्रुम ॥ पापोनृषद्वरोजनइंद्रइच्चरतःसखाचरै
वेतिचरैवेतिवैमाब्राह्मणोवोचदितिह ॥ द्वितीयंसंवत्सरमरण्येचचारसोरण्याद्ग्राममेयायतमिंद्रः पुरुषरूपेणपर्येत्योवा
च ॥ पुष्पिण्यौचरतोजंघेभूष्णुरात्माफलग्रहिः ॥ शेरेस्यसर्वेपाप्मानःश्रमेणप्रपथेहताश्चरैवेतिचरैवेतिवैमाब्राह्मणोवो
चदितिह ॥ तृतीयंसंवत्सरमरण्येचचारसोरण्याद्ग्राममेयायतमिंद्रः पुरुषरूपेणपर्येत्योवाच ॥ आस्तेभगआसीनस्यो
र्ध्वस्तिष्ठतितिष्ठतः ॥ शेतेनिपद्यमानस्यचरातिचरतोभगश्चरैवेतिचरैवेतिवैमाब्राह्मणोवोचदितिह ॥ चतुर्थंसंवत्सरम
रण्येचचारसोरण्याद्ग्राममेयायतमिंद्रः पुरुषरूपेणपर्येत्योवाच ॥ "कलिःशयानोभवतिसंजिहानस्तुद्वापरः ॥ उत्तिष्ठंस्त्रे
ताभवतिकृतंसंपद्यतेचरंश्चरैवेतिचरैवेतिवैमाब्राह्मणोवोचदितिह " ॥ पंचमंसंवत्सरमरण्येचचारसोरण्याद्ग्राममेयायत
मिंद्रः पुरुषरूपेणपर्येत्योवाच ॥ चरन्वैमधुविंदतिचरन्स्वादुमुदुंबरं ॥ सूर्यस्यपश्यश्रेमाणंयोनतंद्रयतेचरंश्चरैवेतिचरै
वेतिवैमाब्राह्मणोवोचदितिह ॥ षष्ठंसंवत्सरमरण्येचचारसोजीगर्तंसौयवसिमृषिमशनयापरीतमरण्यउपेयायतस्यहत्र
यःपुत्राआसुःशुनःपुच्छःशुनःशेपःशुनोलांगूलइतितंहोवाचऋषेहंतेशतंददाम्यहमेषामेकेनात्मानंनिष्क्रीणाइतिसज्येष्ठं
पुत्रंनिगृह्णानउवाचनन्विममितिनोएवेममितिकनिष्ठंमातातौहमध्यमेसंपादयांचक्रतुःशुनःशेपेतस्यहशतंदत्त्वासतमा
दायसोरण्याद्ग्राममेयायसपितरमेत्योवाचततहंताहमनेनात्मानंनिष्क्रीणाइतिसवरुणंराजानमुपससारानेनत्वायजाइ

ब्रा. तितंथेतिभूयान्वैब्राह्मणःक्षत्रियादितिवरुणउवाचंतस्माएतंराजसूयंयज्ञक्रतुंप्रोवाचंतमेतमभिषेचनीयेपुरुषंपशुमालेभे
॥ ७ ॥ ॥१५॥ तस्यहविश्वामित्रोहोताऽसीज्जमदग्निरध्वर्युर्वसिष्ठोब्रह्मायास्यउद्गातातस्माउपाकृतायंनियोक्तारंनविविदुःसहोवा
चाजीगर्तःसौयवसिर्मह्यमपरंशतंदत्ताहऽमेनंनियोक्ष्यामीतितस्माअपरंशतंददुस्तंसनिनियोजंतस्माउपाकृतायंनियुक्ता
याप्रीतायपर्यग्निकृतायंविशसितारंनविविदुःसहोवाचाजीगर्तःसौयवसिर्मह्यमपरंशतंदत्ताऽहमेनंविशसिष्यामीतितस्मा
अपरंशतंददुःसोसिंनिःशानएयायाऽथहशुनःशेपईक्षांचक्रेमानुषमिववैमाविशसिष्यंतिहंताहंदेवताउपधावामीतिसप्र
जापतिमेवप्रथमंदेवतानामुपससारंकस्यनूनंकतमस्यामृतानामित्येतयर्चातंप्रजापतिरुवाचाग्निर्वैदेवानांनेदिष्ठस्तमेवोप
धावेतिसोग्निमुपससाराग्नेर्वयंप्रथमस्यामृतानामित्येतयर्चातमग्निरुवाचंसवितावैप्रसवानामीशेतमेवोपधावेतिससविता
रमुपससाराभित्वादेवसवितरित्येतेनतृचेनतंसवितोवाचंवरुणायवैराज्ञेनियुक्तोसितमेवोपधावेतिसवरुणंराजानमुपस
सारातउत्तराभिरेकत्रिंशतातंवरुणउवाचाग्निर्वैदेवानांमुखंसुहृदयतमस्तंनुस्तुह्यथत्वोत्स्रक्ष्यामइतिसोग्निंतुष्टावातउत्त
राभिर्द्वाविंशत्यातमग्निरुवाचंविश्वान्नुदेवान्स्तुह्यथत्वोत्स्रक्ष्यामइतिसविश्वान्देवांस्तुष्टावंनमोमहद्भ्योनमोअर्भकेभ्यइ
त्येतयर्चातंविश्वेदेवाऊचुरिंद्रोवैदेवानामोजिष्ठोबलिष्ठःसहिष्ठःसत्तमःपारयिष्णुतमस्तंनुस्तुह्यथत्वोत्स्रक्ष्यामइतिसइंद्रं
तुष्टावंयच्चिद्धिसत्यसोमपाइतिचैतेनसूक्तेनोत्तरस्यचपंचदशभिस्तस्माइंद्रःस्तूयमानःप्रीतोमनसाहिरण्यरथंददौतमेत

याप्रतीयायशश्वदिंद्रइतितिमिंद्रउवाचाश्विनौनुस्तुह्यथत्वोत्स्रक्ष्यामइतिसोश्विनौतुष्टावातउत्तरेणतृचेनतमश्विनाऊच
तुरुषसंनुस्तुह्यथत्वोत्स्रक्ष्यामइतिसउषसंतुष्टावातउत्तरेणतृचेनतस्यहस्मर्च्यृच्युक्तायांविपाशोमुमुचेकनीयऐक्ष्वाकस्यो
दरंभवत्युत्तमस्यामेवर्च्युक्तायांविपाशोमुमुचेऽगदऐक्ष्वाकआस ॥ १६ ॥ तमृत्विजऊचुस्त्वमेवनोस्याह्नःसंस्थामधि
गच्छेत्यथहैतंशुनःशेपोंजःसवंददर्शतमेताभिश्चतसृभिरभिसुषावयच्चिद्धित्वंगृहेगृहइत्यथैनंद्रोणकलशमभ्यवनिनायो
च्छिष्टंचम्वोर्भरेत्येतयर्चाथहास्मिन्नन्वारब्धेपूर्वाभिश्चतसृभिःसस्वाहाकाराभिर्जुहवांचकाराथैनमवभृथमभ्यवनिनाय
त्वंनोअग्नेवरुणस्यविद्वानित्येताभ्यामथैनमतऊर्ध्वमग्निमाहवनीयमुपस्थापयांचकारशुनश्चिच्छेपंनिदितंसहस्रादित्यथह
शुनःशेपोविश्वामित्रस्यांकमाससादसहोवाचाजीगर्तःसौयवसिर्ऋषेपुनर्मेपुत्रंदेहीतिनेतिहोवाचविश्वामित्रोदेवावाइमं
मह्यमरासतेतिसहदेवरातोवैश्वामित्रआसतस्यैतेकापिलेयबाभ्रवाःसहोवाचाजीगर्तःसौयवसिस्त्वंवेहिविह्वयावहाइति
सहोवाचाजीगर्तःसौयवसिरांगिरसोजन्मनास्याजीगर्तिःश्रुतःकविः ॥ ऋषेपैतामहात्तंतोर्मापगाःपुनरेहिमामितिसहो
वाचशुनःशेपोऽदर्शुस्त्वाशासहस्तंनयच्छूद्रेष्वलप्सत ॥ गवांत्रीणिशतानित्वमवृणीथामदंगिरइतिसहोवाचाजीगर्तः
सौयवसिस्तद्वैमातातततपतिपापंकर्ममयाकृतं ॥ तदहंनिह्नवेतुभ्यंप्रतियंतुशतागवामितिसहोवाचशुनःशेपोयःसकृत्पा
पकंकुर्यात्कुर्यादेनत्ततोपरं ॥ नापागाःशौद्रान्यायादसंधेयंत्वयाकृतमित्यसंधेयमितिहविश्वामित्रउपपपादसहोवाच

विश्वामित्रोऽभीमणनर्गोगनर्गिःशार्गेनविशिशासिपुः ॥ अस्थान्मैंतस्यपुत्रोभूर्ममैवोपेहिपुत्रतामितिसहोवाचशुनःशेपः
॥ ८ ॥ मंंयथानोज्ञपयाराजपुत्रतथावद ॥ यथैंवांगिरसःसन्नुपेयांतवपुत्रतामितिसहोवाचविश्वामित्रोज्येष्ठोमेत्वंपुत्राणांस्या
स्तवश्रेष्ठाप्रजास्यात् ॥ उपेयादैवंमेदायंतेनवैत्वोपमंत्रयइतिसहोवाचशुनःशेपःसंज्ञानानेषुवैब्रूयात्सौहार्द्यायमेश्रियै ॥
यथाहंभरतऋषभोपेयांतवपुत्रतामित्यथहविश्वामित्रःपुत्रानामंत्रयामासमधुच्छंदाःश्रृणोतनऋषभोरेणुरष्टकः ॥ येके
चभ्रातरस्थनास्मैज्यैष्ठ्यायकल्पध्वमिति ॥ १७ ॥ तस्यहविश्वामित्रस्यैकशतंपुत्राआसुःपंचाशदेवज्यायांसोमधुच्छंद
सःपंचाशत्कनीयांसस्तद्येज्यायांसोनतेकुशलंमेनिरेतताननुव्याजहारान्तान्वःप्रजाभक्षीष्टेतितएतेंध्राःपुंड्राःशबराःपुलिं
दामूतिबाइत्युदंत्याबहवोभवंतिवैश्वामित्रादस्यूनांभूयिष्ठाःसहोवाचमधुच्छंदाःपंचाशतासार्धंयन्नःपितासंजानीतेत
स्मिंस्तिष्ठामहेवयं ॥ पुरस्त्वासर्वेकुर्महेत्वामन्वंचोवयंस्मसीत्यथहविश्वामित्रःप्रतीतःपुत्रांस्तुष्टावतेवैपुत्राःपशुमंतोवीर
वंतोभविष्यथ ॥ येमानंमेनुगृह्णंतोवीरवंतमकर्तमा ॥ पुरएत्रावीरवंतोदेवरातेनगाथिनाः ॥ सर्वेराध्यास्थपुत्राएषवः
सद्विवाचनं ॥ एषवःकुशिकावीरोदेवरातस्तमन्वित ॥ युष्मांश्चदायंमउपेताविद्यांयामुचविद्मसि ॥ तेसम्यंचोवैश्वा
मित्राःसर्वेसाकंसरातयः ॥ देवरातायतस्थिरेधृत्यैश्रैष्ठ्यायगाथिनाः ॥ अधीयतदेवरातोरिक्थयोरुभयोर्ऋषिः ॥ ज
ह्नूनांचाधिपत्येदैवेवेदेचगाथिनां ॥ तदेतत्परऋक्शतगाथंशौनःशेपमाख्यानंतद्धोताराज्ञेभिषिक्तायाचष्टेहिरण्यकशि

पावासीनआचष्टेहिरण्यकशिपावासीनःप्रतिगृणातिंयशोवैहिरण्यंयशसैवैनंतत्समर्धयत्योमित्यृचःप्रतिगरएवंतथेतिगा
थायांओमितिवैदैवंतथेतिमानुषंदैवेनचैवैनंतन्मानुषेणचपापादेनसःप्रमुंचतितस्माद्योराजाविजितीस्यादप्ययजमान
आख्यापयेतैवैतच्छौनःशेपमाख्यानंनहास्मिन्नल्पंचनैनःपरिशिष्यतेसहस्रमाख्यात्रेदद्याच्छतंप्रतिगरित्रएतेचैवासनेश्वे
तश्चाश्वतरीरथोहोतुःपुत्रकामाहाप्याख्यापयेरंल्लभंतेहपुत्रांल्लभंतेहपुत्रान् ॥ १८ ॥ इतितृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

प्रजापतिर्यज्ञमसृजतयज्ञंसृष्टमनुब्रह्मक्षत्रेअसृज्येतांब्रह्मक्षत्रेअनुद्वय्यःप्रजाअसृज्यंतहुतादश्चाहुतादश्चब्रह्मैवानुहुता
दःक्षत्रमन्वहुतादएतावैप्रजाहुतादोयद्ब्राह्मणाअथैताअहुतादोयद्राजन्योवैश्यःशूद्रस्ताभ्योयज्ञउदक्रामत्तंब्रह्मक्षत्रेअन्वै
तांयान्येवब्रह्मणआयुधानितैर्ब्रह्मान्वैद्यानिक्षत्रस्यतैःक्षत्रमेतानिवैब्रह्मणआयुधानियद्यज्ञायुधान्यथैतानिक्षत्रस्यायुधा
नियदश्वरथःकवचइषुधन्वतंक्षत्रमनन्वाप्यन्यवर्ततायुधेभ्योहस्मास्यविजमानःपराङेवैत्यथैनंब्रह्मान्वैत्तमाप्नोत्तमाप्त्वा
परस्तान्निरुद्ध्यातिष्ठत्सआप्तःपरस्तान्निरुद्धस्तिष्ठञ्ज्ञात्वास्वान्यायुधानिब्रह्मोपावर्ततस्माद्धाप्येतर्हियज्ञोब्रह्मण्येवब्राह्म
णेषुप्रतिष्ठितोऽथैनत्क्षत्रमन्वागच्छत्तदब्रवीदुपमास्मिन्यज्ञेह्वयस्वेतितत्तथेत्यब्रवीत्तद्वैनिधायस्वान्यायुधानिब्रह्मणएवा
युधैर्ब्रह्मणोरूपेणब्रह्मभूत्वायज्ञमुपावर्तस्वेतितथेतितत्क्षत्रंनिधायस्वान्यायुधानिब्रह्मणएवायुधैर्ब्रह्मणोरूपेणब्रह्मभूत्वा
यज्ञमुपावर्ततत्तस्माद्धाप्येतर्हिक्षत्रियोयजमानोनिधायैवस्वान्यायुधानिब्रह्मणएवायुधैर्ब्रह्मणोरूपेणब्रह्मभूत्वायज्ञमुपा

वर्तते ॥ १९ ॥ अथातोदेवयजनस्यैवयांच्यस्तदाहुर्यद्ब्राह्मणोराजन्योवैश्योदीक्षिष्यमाणःक्षत्रियंदेवयजनंयाचातिकं
क्षत्रियोयाचेदितिदैवंक्षत्रंयाचेदित्याहुरादित्योवैदैवंक्षत्रमादित्यएषांभूतानामधिपतिःसयदहर्दीक्षिष्यमाणोभवतितद
हःपूर्वाह्णएवोद्यंतमादित्यमुपतिष्ठेतेदंश्रेष्ठंज्योतिषांज्योतिरुत्तमं ॥ देवसवितर्देवयजनंमेदेहिदेवयज्यायाइतिदेवयजनं
याचतिसयत्तत्रयाचितउत्तरांसर्पत्योंतथाददामीतिहैवतदाहतस्यहनकाचनरिष्टिर्भवतिदेवेनसवित्राप्रसूतस्योत्तरोत्तरि
णींहश्रियमश्नुतेश्नुतेऽहप्रजानामैश्वर्यमाधिपत्यंयएवमुपस्थायंयाचित्वादेवयजनमध्यवसायदीक्षतेक्षत्रियःसन् ॥२०॥
अथातइष्टापूर्तस्यापरिज्यानिःक्षत्रियस्ययजमानस्यसपुरस्ताद्दीक्षायाआहुतिंजुहुयाच्चतुर्गृहीतमाज्यमाहवनीयइष्टापूर्त
स्यापरिज्यान्यैपुनर्नइंद्रोमघवाददातु ॥ ब्रह्मपुनरिष्टंपूर्तंदात्स्वाहेत्यथानूबंध्यायैसमिष्टयजुषामुपरिष्टात्पुनर्नोअग्निर्जा
तवेदाददातु ॥ क्षत्रंपुनरिष्टंपूर्तंदात्स्वाहेतिसैषेष्टापूर्तस्यापरिज्यानिःक्षत्रियस्ययजमानस्ययदेतेआहुतीतस्मादेतेहोत
व्ये ॥ २१ ॥ तदुहस्माहसौजातआराह्लिरजीतपुनर्वण्यंवाएतद्यदेतेऽआहुतीइतियथाहकामयेततथैतेकुर्याद्यइतोनु
शासनंकुर्यादितीमेत्वेवजुहुयाद्ब्रह्मप्रपद्येब्रह्ममाक्षत्राद्गोपायतुंब्रह्मणेस्वाहेतितत्तदितीं२ ॥ ब्रह्मवाएषप्रपद्यतेयोयज्ञंप्रप
द्यतेब्रह्मवैयज्ञोयज्ञादुहवाएषपुनर्जायतेयोदीक्षतेतंब्रह्मप्रपन्नंक्षत्रंनपरिजिनातिब्रह्ममाक्षत्राद्गोपायत्वित्याहयथैनंब्रह्मक्ष

१ ' याश्चस्तदाहुः ' इतिभाष्यपाठः ।

त्राद्गोपायेद्ब्रह्मणेस्वाहेतिंतदेनत्प्रीणातितदेनत्प्रीतंक्षत्राद्गोपायंत्यथानूबंध्यायैसमिष्टयजुषामुपरिष्टात्क्षत्रंप्रपद्येक्षत्रंमाब्र
ह्मणोगोपायतुंक्षत्रायस्वाहेतितत्तदितीं३ ॥ क्षत्रंवाएषप्रपद्यतेयोराष्ट्रंप्रपद्यतेक्षत्रंहिराष्ट्रंतंक्षत्रंप्रपन्नंब्रह्मनपरिजिनातिक्ष
त्रंमाब्रह्मणोगोपायत्वित्याहंयथैनंक्षत्रंब्रह्मणोगोपायेत्क्षत्रायस्वाहेतिंतदेनत्प्रीणातिंतदेनत्प्रीतंब्रह्मणोगोपायतिंसैषेष्टापू
र्तस्यैवापरिज्यानिःक्षत्रियस्ययजमानस्यंयदेतेआहुतींतस्मादेतेएवहोतव्ये ॥२२॥ अथैंद्रोवैदेवतयाक्षत्रियोभवतिंत्रैष्टु
भश्छंदसापंचदशस्तोमेनंसोमोराज्येनराजन्योबंधुनासहदीक्षमाणएवंब्राह्मणतामभ्युपैतियत्कृष्णाजिनमध्यूहतियद्दी
क्षितव्रतंचरतिंयदेनंब्राह्मणाअभिसंगच्छंतेतस्यहदीक्षमाणस्यैंद्रएवेंद्रियमादत्तेत्रिष्टुब्वीर्यंपंचदशःस्तोमआयुःसोमोरा
ज्यंपितरोयशस्कीर्तिंमन्योवाअयमस्मद्भवतिंब्रह्मवाअयंभवतिंब्रह्मवाअयमुपावर्ततइतिवदंतःसपुरस्ताद्दीक्षायाआहुतिं
हुत्वाऽहवनीयमुपतिष्ठेतंनेंद्राद्देवतायाएमिंनत्रिष्टुभश्छंदसोनपंचदशात्स्तोमान्नसोमाद्राज्ञोनपित्र्याद्बंधोर्मामइंद्रइंद्रिय
मादितंमात्रिष्टुब्वीर्यंमापंचदशस्तोमआयुर्मासोमोराज्यंमापितरोयशस्कीर्तिंसहेंद्रियेणवीर्येणायुषाराज्येनयशसाबंधु
नाग्निंदेवतामुपैमिगायत्रींछंदस्त्रिवृतंस्तोमंसोमंराजानंब्रह्मप्रपद्येब्राह्मणोभवामीतिंतस्यहनेंद्रइंद्रियमादत्तेनत्रिष्टुब्वीर्यं
नपंचदशःस्तोमआयुर्नसोमोराज्यंनपितरोयशस्कीर्तिंयएवमेतामाहुतिंहुत्वाहवनीयमुपस्थायंदीक्षतेक्षत्रियःसन् ॥२३॥
अथाग्नेयोवैदेवतयाक्षत्रियोदीक्षितोभवतिंगायत्रश्छंदमात्रिवृत्स्तोमेनंब्राह्मणोबंधुनासहोदवस्यन्नेवक्षत्रियतामभ्युपैतिं

तस्यहोदवस्यतोऽग्निरेवतेजआदत्तेगायत्रीवीर्यंत्रिवृत्स्तोमआयुर्ब्राह्मणाब्रह्मयशस्कीर्तिमन्योवाअयमस्मद्भवतिक्षत्रंवाअ
यंभवतिक्षत्रंवाअयमुपावर्ततेइतिवदंतःसोनूबंध्यायैसमिष्टयजुषामुपरिष्टाज्जुत्वाहुतिमाहवनीयमुपतिष्ठेतनाग्नेर्देवताया
एमिनगायत्र्याश्छंदसोनत्रिवृतःस्तोमान्नब्रह्मणोबंधोर्मामेग्निस्तेजआदितमागायत्रीवीर्यमात्रिवृत्स्तोमआयुर्माब्राह्मणाब्र
ह्मयशस्कीर्तिंसहतेजसावीर्येणायुषाब्रह्मणायशसाकीर्त्यैंद्रंदेवतामुपैमित्रिष्टुभंछंदःपंचदशंस्तोमंसोमंराजानंक्षत्रंप्रपद्येक्ष
त्रियोभवामि ॥ देवाःपितरःपितरोदेवायोस्मिससन्यजे ॥ स्वंमइदमिष्टंस्वंपूर्तंस्वंश्रांतंस्वंहुतं ॥ तस्यमेयमग्निरुपद्रष्टा
यंवायुरुपश्रोतासावादित्योनुख्यातेदंमहंयएवास्मिसोस्मीतितस्यहनाग्निस्तेजआदत्तेनगायत्रीवीर्यनत्रिवृत्स्तोमआयुर्न
ब्राह्मणाब्रह्मयशस्कीर्तिंयऽएवमेतामाहुतिंहुत्वाऽऽहवनीयमुपस्थायोदवस्यतिक्षत्रियःसन् ॥ २४ ॥ अथातोदीक्षाया
आवेदनस्यैवतदाहुर्यद्ब्राह्मणस्यदीक्षितस्यब्राह्मणोदीक्षिष्टेतिदीक्षामावेदयंतिकथंक्षत्रियस्यावेदयेदितियथैवैतद्ब्राह्मण
स्यदीक्षितस्यब्राह्मणोदीक्षिष्टेतिदीक्षामावेदयंत्येवमेवैतत्क्षत्रियस्यावेदयेत्पुरोहितस्यार्षेयेणेतितत्तदितीं२ ॥ निधायवा
एषस्वान्यायुधानिब्रह्मणएवायुधैर्ब्रह्मणोरूपेणब्रह्मभूत्वायज्ञमुपावर्ततेतस्मात्तस्यपुरोहितस्यार्षेयेणदीक्षामावेदयेयुःपुरो
हितस्यार्षेयेणप्रवरंप्रवृणीरन् ॥ २५ ॥ अथातोयजमानभागस्यैवतदाहुःप्राश्नीयात्क्षत्रियोयजमानभागां२ ॥ नप्रा
श्नीया२त्इति ॥ यत्प्राश्नीयादहुताद्धुतंप्राश्यपापीयान्त्स्याद्यन्नप्राश्नीयाद्यज्ञादात्मानमंतरियाद्यज्ञोवैयजमानभागःस

स. पं.
अ. ४

ब्रह्मणेपरिहृत्यःपुरोहितायतनंवाएतत्क्षत्रियस्ययद्ब्रह्मार्धात्मोहवाएषक्षत्रियस्ययत्पुरोहितउपाहपरोक्षेणैवप्राशितरूपमा
प्नोतिनास्यप्रत्यक्षंभक्षितोभवतियज्ञउहवाएषप्रत्यक्षंयद्ब्रह्माब्रह्मणिहिसर्वोयज्ञःप्रतिष्ठितोयज्ञेयजमानोयज्ञएवतद्यज्ञम
प्यत्यर्जतियथाप्स्वापोयथाग्नावग्निंतद्वैनातिरिच्यतेतदनंनहिनस्तितस्मात्सब्रह्मणेपरिहृत्योग्नौहैकेजुह्वतिप्रजापतेर्विभा
न्नामलोकस्तस्मिंस्त्वादधामिसहयजमानेनस्वाहेतितत्तथानकुर्याद्यजमानोवैयजमानभागोयजमानंहसोग्नौप्रवृणक्तिय
एनंतत्रब्रूयाद्यजमानमग्नौप्रावाक्षीःप्रास्याग्निःप्राणान्धक्ष्यतिमरिष्यतियजमानइतिशश्वत्तथास्यात्तस्मात्तस्याशांनेयादा
शांनेयात् ॥ २६ ॥ इतिचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

विश्वंतरोहसौषद्मनःश्यापर्णान्परिचक्षाणोविश्यापर्णंयज्ञमाजह्रेतद्धानुबुध्यश्यापर्णास्तंयज्ञमाजग्मुस्तेहतदंतर्वेद्या
सांचक्रिरेतान्हदृष्ट्वोवाचपापस्यवाइमेकर्मणःकर्तारआसतेपूतायैवाचोवदितारोयच्छ्यापर्णाइमानुत्थापयतेमेमेंतर्वेदि
मासिषतेतितथेतितानुत्थापयांचक्रुस्तेहोत्थाप्यमानारुरुविरेयेतेभ्योभूतवीरेभ्योसितमृगाःकश्यपानांसोमपीथमभिजि
ग्युःपारिक्षितस्यजनमेजयस्यविकश्यपेयज्ञेतैस्तेतत्रवीरवंतआसुःकःस्वित्सो[1]स्माकास्तिवीरोयइमंसोमपीथमभिजेष्यती
त्ययमहमस्मिवोवीरइतिहोवाचरामोमार्गवेयोरामोहासमार्गवेयोनूचानःश्यापर्णीयस्तेषांहोत्तिष्ठतामुवाचापिनुराजन्नि

१ ‘ त्सोस्माकमस्ति ’ इतिभाष्येपाठः । अस्माकंराज्ञातिरस्कृतानांमध्येइतितत्रार्थः ।

त्थंविदंवेदेरुत्थापयंतीतिंयस्त्वंकथंवेत्थब्रह्मबंधविति ॥ २७ ॥ यत्रेंद्रंदेवताःपर्यवृंजन्विश्वरूपंत्वाष्ट्रमभ्यमंस्तवृत्रमस्तृ
तयतीन्त्सालावृकेभ्यःप्रादादरुर्मघानवधीद्बृहस्पतेःप्रत्यवधीदितिंतत्रेंद्रःसोमपीथेनव्याध्यंतेंद्रस्यानुव्यृद्धिंक्षत्रंसोमपी
थेनव्याध्यंतापींद्रःसोमपीथेभवत्त्वष्टुरामुष्यसोमंतद्व्यृद्धमेवाद्यापिक्षत्रंसोमपीथेनसयस्तंभक्षंविद्याद्यःक्षत्रस्यसोमपीथेन
व्यृद्धस्येयेनक्षत्रंसमृध्यतेंकथंतंवेदेरुत्थापयंतीतिंवेत्थब्राह्मणत्वंतंभक्षां३ ॥ वेदहीतितंवैनोब्राह्मणब्रूहीतिंतस्मैवैतेराज
न्निितिहोवाच ॥२८॥ त्रयाणांभक्षाणामेकमाहरिष्यंतिंसोमंवादधिवापोवांसयदिसोमंब्राह्मणानांसभक्षोब्राह्मणांस्तेनभ
क्षेणजिन्विष्यसिंब्राह्मणकल्पस्तेप्रजायामाजनिष्यतंआदाय्यापाय्यावसायीयथाकामप्रयाप्योर दावैक्षत्रियायपापंभव
तिंब्राह्मणकल्पोस्यप्रजायामाजायतंईश्वरोहास्माद्द्वितीयोवातृतीयोवाब्राह्मणतामभ्युपैतोःसब्रह्मबंधवेनजिज्यूषितोऽथ
यदिदधिवैश्यानांसभक्षोवैश्याँस्तेनभक्षेणजिन्विष्यसिंवैश्यकल्पस्तेप्रजायामाजनिष्यतेंन्यस्यबलिकृदन्यस्याद्यो थाका
मज्येयोयदावैक्षत्रियायपापंभवतिंवैश्यकल्पोस्यप्रजायामाजायतंईश्वरोहास्माद्द्वितीयोवातृतीयोवावैश्यतामभ्युपैतोः
सवैश्यतयाजिज्यूषितोथयद्यपःशूद्राणांसभक्षःशूद्रांस्तेनभक्षेणजिन्विष्यसिंशूद्रकल्पस्तेप्रजायामाजनिष्यतेंन्यस्यप्रेष्यः
कामोत्थाप्योयथाकामवध्योयदावैक्षत्रियायपापंभवतिंशूद्रकल्पोस्यप्रजायामाजायतंईश्वरोहास्माद्द्वितीयोवातृतीयोवा
शूद्रतामभ्युपैतोःसशूद्रतयाजिज्यूषितः ॥२९॥ एतेवैतेत्रयोभक्षाराजन्निितिहोवाचयेषामाशांनेयात्क्षत्रियोयजमानोथा

स्यैषस्वोभक्षोन्यग्रोधस्यावरोधाश्चफलानिचौदुंबराण्याश्वत्थानिप्लाक्षाण्यभिषुणुयात्तानिभक्षयेत्सोस्यस्वोभक्षोयतोवाअ
धिदेवायज्ञेनेष्ट्वास्वर्गंलोकमायंस्तत्रैतांश्चमसान्युब्जंस्तेन्यग्रोधाअभवन्न्युब्जाइतिहाप्येनानेतर्ह्याचक्षतेकुरुक्षेत्रेतेह प्रथम
जांन्यग्रोधानांतेभ्योहान्येधिजातास्तेयन्यंचोरोहंस्तस्मान्न्यङ्रोहतिन्यग्रोहोन्यग्रोहोवैनामतंन्यग्रोहंसंतंन्यग्रोधइत्याच
क्षतेपरोक्षेणपरोक्षप्रियाइवहिदेवाः ॥ ३० ॥ तेषांयश्चमसानांरसोवाडैंस्तेवरोधाअभवन्नथयऊर्ध्वस्तानिफलान्येषहवाव
क्षत्रियःस्वाद्भक्षान्नैतियोन्यग्रोधस्यावरोधांश्चफलानिचभक्षयत्युपाहपरोक्षेणैवसोमपीथमाप्नोतिनास्यप्रत्यक्षंभक्षितोभव
तिपरोक्षमिवहवाएषसोमोराजायन्न्यग्रोधःपरोक्षमिवैषब्रह्मणोरूपमुपनिगच्छतियत्क्षत्रियःपुरोधयैवदीक्षयैवप्रवरेणैव
क्षत्रंवाएतद्वनस्पतीनांयन्न्यग्रोधःक्षत्रंराजन्योनिततइवहीहक्षत्रियोराष्ट्रेवसन्भवतिप्रतिष्ठितइवनिततइवन्यग्रोधोवरो
धैर्भूम्यांप्रतिष्ठितइवंतद्यत्क्षत्रियोयजमानोन्यग्रोधस्यावरोधांश्चफलानिचभक्षयत्यात्मन्येवतत्क्षत्रंवनस्पतीनांप्रतिष्ठाप
यतिक्षत्रआत्मानंक्षत्रेहवैसआत्मनिक्षत्रंवनस्पतीनांप्रतिष्ठापयतिन्यग्रोधइवावरोधैर्भूम्यांप्रतिराष्ट्रेतिष्ठत्युग्रंहास्यराष्ट्रम
व्यथ्यंभवतियएवमेतंभक्षंभक्षयतिक्षत्रियोयजमानः ॥ ३१ ॥ अथयदौदुंबराण्यूर्जोवाएषोन्नाद्याद्वनस्पतिरजायतय
दुदुंबरोभौज्यंवाएतद्वनस्पतीनां[illegible]मेवास्मिंस्तदन्नाद्यंभौज्यंचवनस्पतीनांक्षत्रेदधात्यथयदाश्वत्थानितेजसोवाएषवन